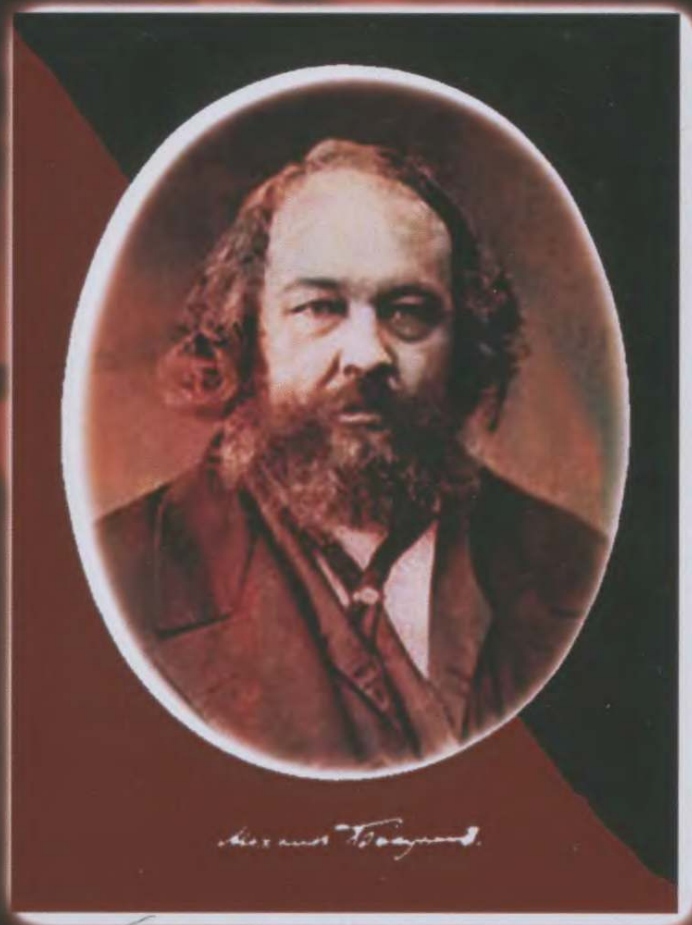

ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

ΓΙΑ ΕΝΑΝ
ΑΝΤΙΕΞΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ
ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

Έκδοση 5η

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

Βαλτετσίου 53 Τηλ: 3802040

© για την ελληνική μετάφραση

« ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ »

**ΓΙΑ ΕΝΑΝ
ΑΝΤΙΕΞΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ
ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ**

MICHEL BAKOUNIN

Μετάφραση, Μιχάλη Σιδερίδη

**ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ**

Περιεχόμενα

- Πρόλογος τοῦ μεταφραστῆ — 5**
- Δυὸ λόγια στοὺς νεοροὺς Ρώσους ἀδελφοὺς μου — 11**
- Περὶ ἀνεργασίας — 19**
- Πολιτικὴ τῆς Διεθνούς — 26**
- Ἡ καθολικὴ ἐκπαίδευση — 49**
- Πρόγραμμα τοῦ τμήματος τῆς συμμαχίας τῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας
στὴ Γενεύη — 77**
- Ὁμιλία στό αὐνέδριο τῆς Βασιλείας — 79**
- Ἀπόψεις τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς ἀχρτικὰ μὲ τὸ κληρονομικὸ ζήτημα
παὺ ἀσπάσθηκε ἡ γενικὴ συνέλευση τῶν τμημάτων στὴ Γενεύη — 85**
- Ἀπόσπασμα ἀπο ἓνα γρόμμα στὸν Χέρτζεν — 94**

Πρόλογος του μεταφραστή

Ἐνῶ ἡ ἀστείρευτη ἐνεργητικότητα, ἡ ἀδιάλλακτη ἀγωνιστικότητα καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ σκέψη τοῦ Μιχόλη Μπακούνιν εἶναι γενικά γνωστὴ στὶς περισσότερες εὐρωπαϊκὲς χώρες, στὴν Ἑλλάδα, ἡ μεγάλη αὐτὴ μορφὴ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ποὺ μαζί με τὸν Μάρξ καὶ τὸν Ἐγκελς ὑπῆρξαν οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς πρώτης Διεθνούς, παραμένει σχεδὸν ἀγνωστὴ. Τὸ βιβλίο ποὺ αὐτὴ τῆ στιγμὴ κρατᾶ στὰ χέρια σου φίλε ἀναγνώστη, εἶναι ἓνα ἀπάνθισμα τῶν σημαντικότερων ἀπόψεων τοῦ Μπακούνιν γιὰ τὴν 1η Διεθνή καὶ τὴν πολιτικὴ τῆς, γιὰ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, γιὰ τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιριζέσθαι, ὅπου ἀποδεικνύεται σχεδὸν προφήτης, γιὰ τὴν ἐκπαίδευση ὅπου φαίνεται μὲ διαύγεια ἢ καταπληκτικὴ εὐρύτητα τῆς σκέψης του καὶ γιὰ μερικὰ ἄλλα θέματα.

Ὁ Μπακούνιν, φωτεινὰ παράδειγμα τρόπου ζωῆς, εὐγενὴς στὴν καταγωγὴ γεννήθηκε τὰ 1814 στὸ Τβέρ τῆς Ρωσίας. Ὑπηρέτησε πρῶτο στὴν Πολωνία ὡς ἀξιωματικὸς τοῦ Τσάρου, ἀλλὰ δὲν ἀργεῖ νὰ παραιτηθεῖ γιὰ νὰ δηλώσει τὴ διαμαρτυρία του ἀπέναντι στὸν τσαρικό κίαισαριισμό. Σ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν περίοδο ἀσπάζεται μὲ συνείδηση καὶ ὑπευθυνότητα τὶς προοδευτικὲς ἰδέες τῆς ἐποχῆς του καὶ προχωρώντας ἀκόμη περισσότερο ἐντόσσηται στὶς τάξεις τῶν ἐπαναστατῶν. Ἦδη ἀπὸ τὰ 28 τοῦ χρόνια ἀρχίζει νὰ μετέχει ἐνεργητικὸ σ' ἅλες τὶς ἐξεγέρσεις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ παίζει ἀπουδαῖο ρόλο στὴν ὑπερδύση τῆς Δρέσδης, τὸ 1849, ὅπου καὶ συλλαμβάνεται, καταδικάζεται σὲ θάνατο, ἀλλὰ τελικὰ μετὰ ἀπὸ ὀκτῶ χρόνια φυλάκισης σὲ διάφορα φρούρια παραδίδεται στὴν τσαρική κυβέρνηση τοῦ Ἀλέξανδρου Β'. Ἀνάμεσα σὲ δύο φρουροὺς, ὁ Μπακούνιν ἀκολουθεῖ τὸ δρομολόγιο τῆς ὀδύνης: Ὁμακι, Τόμακι (ὅπου παντρεύεται μὴ νεαρὴ Πολωνέζα), Ἴρκούτσκι. Τέσσερα χρόνια ὑπομονῆς καὶ ἀναμονῆς. Ὑστερα, μὴ ὥραία μέρα, ἐπω-

φειλούμενος από τή λίγη έλευθερία πού απολάμβανε στις όχθες τής Λίμνης Βαϊκάλης, δραπετεύει για τις άκτές τής θάλασσας τού Όκάτσι. Χάρη στό θάρρος του, τήν τύχη και ταύς καλούς άνέμους, έφθασε στη Γιοκοχάμα, έπειτα στό Σάν Φραντζίσκο, στόν ισθμό τού Παναμά, στη Νέα Όόρκη. Μετά τόν Ειρηνικό Όκεανό, περνάει τάν Ότλαντικά και ξεμπαρκάρει στις 14 Δεκεμβρίου 1862 από Λονδίνα, που τόν περίμεναν οι φίλοι του. Ό πιο μεγάλη απόδραση τής ιστορίας!

Ό Μπακούνιν ήταν μαθητής τού Προυντόν και υιοθέτησε τις άντιλήψεις του για μία άταξική κοινωνία στηριγμένη σε έλεύθερους παραγωγικούς συνεταιρισμούς, αλλά ταυτάχρονα ξεχώρισε τήν θέση του εγκαταλείποντας τή γραμμή τής βαθμιαίας κατάργησης τού κράτους και καλλιεργώντας τήν ιδέα τού κρατικού έκμηδενισμού διά μέσου τής εξέγερσης και τής επανάστασης. Κηρύσσοντας ότι ό μόνος τρόπος τής έργατικής οικονομικής χειραφέτησης είναι εκείνος πού παντρεύεται τήν πρακτική, θεβαιώνει ότι έφ' όσον δέν γίνεται εξέγερση, ή όδός είναι μία: «έκείνη τής συναδελφικής πάλης τών έργατών ενάντια στα άφεντικά. Είναι οι συντεχνίες, ή όργάνωση και ή αυένωση τών ταμείων τής άντίστασης». Έτσι ό Μπακούνιν γίνεται ό ούσιαστικός ιδρυτής τού Ισχυρού αναρχοσυνδικαλιστικού κινήματος πού θα διαδραματίσει πρωτεύοντα ρόλο στις κατοπινές εύρωπαϊκές ζυμώσεις.

Τό ιδεολογικό πιστεύω τού Μπακούνιν, ξετυλίγεται ξεκάθαρα μέσα απο μία άδιάλλακτη πολεμική του στο βιβλίο «Θεός και Κράτος», πού εκδόθηκε τό 1882. Μεσα όπ' τις γραμμές τού κειμένου αυτού έξαπολύεται μία πρωταφανής σε διαύγεια και έπιχειρηματολογική ζωτικότητα έπιθεση εναντια στο κροτος και τή θρησκεία «θεμέλια τής έργατικής υποδούλωσης και εξασθίωσης, έχθρους τής έπιστημονικής σκέψης και άυθοίρετους λογοκριτές-εύνουχιστές τής λαϊκής έκφροσης».

Προικισμένος με άστείρευτη ένεργητικότητα και μαχητικότητα, ό Μπακούνιν αποκτάει πολλούς οπαδούς στην Όταλία, Όαπανία, Νότια Γαλλία, γαλλική Όελβητία, Ρωσία και Ένωμένες Πολιτείες. Στο εύρωπαϊκό προσκήνιο έπιστρέφει αποφασιστικά τό Σεπτέμβρη τού 1867 στο Συνέδριο τής Γενεύης. Άνεβαίνοντας στο βήμα, άνάμεσα στα χειροκροτήματα, καταγγελλει τις άρχές τού έθνισμού και τού συγκεντρωτι-

κοῦ κράτους: «κάθε γραφειοκρατικό κράτος εἶναι καθ' ἑαυτὸ δεσποτικό. Ὁ κρατικός ἀποκεντρωτισμὸς εἶναι ἀπαραίτητος. Ἀναγνωρίστε σὲ κάθε ἐπαρχία, ἀκόμη καὶ σὲ κάθε χωριό, τὸ δικαίωμα νὰ ἀποκεντρώνεται».

Ἀργότερα πηγαινεὶ στὴν Ἑλβετία ὅπου προσχωρεῖ στὴν ὁστικὴ ὀργάνωση Συνασπισμὸς τῆς Εἰρήνης καὶ τῆς Ἐλευθερίας καὶ ἐκλέγεται μέλος τῆς κεντρικῆς ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς. Ὁ Μπακούνιν πίστεψε γιὰ μιὰ στιγμή στὴ δυνατότητα νὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ τὰ ἐπαναστατικά του σχέδια αὐτοὺς τοὺς ὁστούς δημοκράτες τοὺς τόσο ἀόριστα σοσιαλιστές. Τὸν Ἰούνη τοῦ 1868, βρετὰ ἀπὸ δική του πρόταση, ἡ ἐκτελεστικὴ ἐπιτροπὴ προσθέτει στὴ διακήρυξή της τὴν ὁκόλουθη παράγραφο:

«Ὁ Συνασπισμὸς θεβαιώνει... ὅτι τὸ σημερινὸ οἰκονομικὸ σύστημα πρέπει νὰ ἀλλάξῃ ριζικά, ὅν θέλουμε νὰ φθάσουμε σὲ μιὰ δίκαιη κατανομὴ τοῦ πλοῦτου, τῆς ἐργασίας, τῆςσχόλης, τῆς ἐκπαιδεύσεως, προϋπόθεση ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατικῶν τάξεων καὶ τὴν κατ'ὀργηση τοῦ προλεταριάτου. Ὁ Συνασπισμὸς διαμαρτύρεται γιὰ κάθε ἀπόπειρα κοινωνικῆς ἀλλογῆς, ποὺ γίνεται ἀπὸ μιὰ ὁποιοδήποτε δεσποτικὴ ἐξουσία».

Στὸ δεῦτερο συνέδριο τοῦ Συνασπισμοῦ γιὰ τὴν Εἰρήνη καὶ τὴν Ἐλευθερία ποὺ ἐγίνε στὴ Βέρνη τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1868, ὁ Μπακούνιν καὶ οἱ φίλοι του δοκίμασαν νὰ ἐπιβάλουν ἀποφάσεις καθαρὰ σοσιαλιστικὲς. Κηρύχνεται «κολλεκτιθιστής» καὶ ἀπαιτεῖ «τὴν ὀργονωση τῆς κοινωνίας καὶ τῆς κοινῆς ἢ κοινωνικῆς ἰδιοκτησίας ἀπὸ κατ'ω πρὸς τὰ πάνω μὲ τὴν ὁδὸ τῶν ἐλεύθερων συνεταιρισμῶν καὶ ὄχι ὁπὸ τὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω μὲ τὴν ὁδὸ κάποιος ἐξουσίας ὁποιασ κι ὅν εἶναι.. »

Περνώντας στὴ μειοψηφία μετὰ ἀπὸ μιὰ ὀξιομημόνευτη συζήτηση, ὁ Μπακούνιν καὶ οἱ φίλοι του ἀποφάσισαν νὰ ἀποχωρήσουν ὀπ' τὸ Συνασπισμὸ καὶ νὰ ἰδρῦσουν τὴ «Διεθνή Συμμαχία τῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας», γνωστὴ ὀπλῶς ὀν Συμμαχία. Σ' αὐτὸ τὸ πεδίο, ὁ Μπακούνιν ἀναπτύσσει τὸ ἐπαναστατικὸ του πρόγραμμα. Ζητεῖ τὴν κατ'ὀργηση τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, τὴν κυριαρχία τῆς ἐπιστήμης, τὴν πολιτικὴ, οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἰσότητα τῶν τάξεων, τὴν κατ'ὀργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος καὶ τὴν ἀπόριψη «κάθε εἶδους πολιτικῆς δράσης, ἔξω ὀπ' ἐκείνες ποὺ ἔχουν ὀν ὀμεσο σκοπὸ τὸ βρισμὸ τῆς

εργατικής υπόθεσης στον αγώνα της ενάντια στο κεφάλαιο». Κάτω από την επίδραση της αθέβαιης πολιτικής κατάστασης στην Ευρώπη οι ιδέες του Μπακούνιν βρίσκουν μεγάλη απήχηση ανάμεσα στις εργατικές μάζες και εξαπλώνονται ταχύτατα, κυρίως στις χώρες με λιγότερο αναπτυγμένη βιομηχανία.

Ο Μπακούνιν είχε γίνει πολύ δημοφιλής στους κόλπους των γενοβέζικων τμημάτων της Διεθνούς· κάτω από την επίδρασή του, τον Σεπτέμβρη του 1868, μία επανάσταση εκθρονίζει όπ' την Ισπανία την Ισαβέλλα. Η «Συμμαχία» εμφανίζεται πιά σαν «τμήμα του Διεθνούς Σωματίου των Εργατών» και ζητά την εισδοχή της από γενικό Συμβούλιο του Λονδίνου.. Ο Μπακούνιν έγραψε τότε στον Μάρξ ότι αποφασισε να βοδισει μαζί του «στο μέγαν δρόμο της οικονομικής επανάστασης... Η πατρίδα μου τώρα είναι η Διεθνής που ένας όπ' τους κύριους θεμελιωτές της είσαι σύ. Βλέπεις λοιπόν, αγαπητέ φίλε, ότι είμαι όπαδός σου και είμαι γι' αυτό περήφανος». Και του στέλνει τις όμιλίες του στο συνέδριο της Βέρνης (γράμμα της 22 Δεκέμβρη 1868).

Την ίδια μέρα τό γενικό Συμβούλιο του Λονδίνου όρνείται «την παρουσία δεύτερου σώματος που νά κινείται έξω όπ' τό Διεθνές Σωματεί των Εργατών» και προτείνει να μπουν τό μέλη της «Συμμαχίας» στη Διεθνή κατό τομείς. Ο Μπακούνιν δέχεται και διαλύει την όργάνωσή του. Όντας όποφασιατικός και πολύ ίκανός όγωνιστής, δέν όργει νό κάνει αισθητή την παρουσία του σαν έκπρόσωπος του άναρχικού ρεύματος και γίνεται ό βασικός άνταγωνιστής της τώσης του έπιστημονικού και κομματικού σοσιαλισμού που όντιπροσώπευε ό Μάρξ. Η όξεία διαμόχη μεταξύ των δύο αύτων όμάδων, σφραγίζει όνεξίτηλα τή Διεθνή και προκαλεί τελικά τή διάσπασή της. Τό κύρια σημεία διαφωνίας περιστρέφονται γύρω όπό τον πολιτικό όγώνα της εργατικής τώξης, τή δικτατορία του προλεταριότου και τό προλεταριακό κόμμα.

Στό Συνέδριο της Βασιλείας ό Μπακούνιν διαφωνεί ριζικά μέ τον Μάρξ στο θέμα του κληρονομικού δικαιώματος. Ο τελευταίος ύποστήριζε ότι τό κληρονομικό δικαίωμα δντος άποτέλεσμα και όχι αίτιο του καπιταλιστικού συστήματος δέν μπορούσε να γίνει άφετηρία για την κατόργηση του καπιταλισμού και ότι κάθε παρόμοια όπόπειρο θά ήταν όχι

μονάχα λανθασμένη θεωρητικά, αλλά και πρακτικά αντιδραστική. Ύστερα από πεισματώδεις συζητήσεις, το θέμα μπαίνει σε ψηφοφορία και η άποψη του Μπακούνιν δικαιώνεται πανηγυρικά. Αύτη του η νίκη τον μεταφέρει στα κέντρα όλων των αντιπολιτευομένων στοιχείων της Διεθνούς.

Ἡ Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ ἀποτελεῖ καινούργιο ἀντικείμενο διένεξης. Οἱ μὲν μαρξιστὲς ὑποστηρίζουν ὅτι δικαιώθηκε ἡ γενική τους πολιτική γραμμή, ἐνῶ οἱ μπακουνιστὲς θεωροῦσαν τὴν Κομμούνα ὡς ἐπιβεβαίωση τῆς θεωρίας τοῦ αὐθόρμητου, παίρνοντας ὡς βάση τὴν αὐθόρμητη ἐξέγερση τῶν ἐργατῶν τοῦ Παρισιοῦ καὶ τῶν ἄλλων γαλλικῶν πόλεων.

Τελικά ὁ ἀνταγωνισμὸς φθάνει στὸ κατακόρυφό του στὰ συνέδριο τῆς Χάγης (1872) ὅπου διαγράφεται ὁ Μπακούνιν καὶ πολλὰ μέλη τοῦ ἀναρχικοῦ κινήματος. Ἡ διάλυση τῆς Διεθνούς εἶναι πιά γεγονός. Οἱ ἀναρχικοὶ δὲν ἀναγνωρίζουν τίς ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου τῆς Χάγης καὶ συνεχίζουν τὴ δράση τους.

Ὁ Μπακούνιν συνεχίζει νὰ μάχεται μέχρι τὸ θάνατό του, στὰ 1876 χωρὶς νὰ σταματήσει οὔτε στιγμή νὰ γράφει, νὰ ὀργανώνει νὰ παρατρύνει. Ἡ ἐπιβολὴ του καὶ ἡ ἀγωνιστικότητά του παραμένουν παροιμιώδεις, τὰ δὲ κείμενά του ὅλα μισοτελειωμένα καὶ χωρὶς ἀναλογικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἐξακαλουθοῦν νὰ εἶναι ἐπίκαιρα καὶ ζωντανά.

Τὰ κείμενα ποὺ παρουσιάζονται, δημοσιεύθηκαν στὴν ἐφημερίδα Ἐγκαλιτέ τῆς ὁποίας ἡ ἴδρυση ἀποφασίστηκε ἀπὸ πρῶτο Συνέδριο τῆς γαλλόφωνης Ὀμοσπονδίας τῆς Διεθνούς (2 ἕως 4 Ἰανουαρίου 1869)

Τὸ ὀπουδαιότερο ἔργο του ὡς δημοσιογράφος, ὁ Μπακούνιν τὸ ἐμπιστεύεται στὴν Ἐγκαλιτέ, ὅπου ἀναπτύσσει πάμπολλα θέματα μὲ σχετικὴ διεξοδικότητα, ἐρεθιζόμενος ὄχι μόνον ἀπὸ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπίμαχα προβλήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἔτσι, στίς 4 Σεπτέμβρη 1869 δημοσιεύει ἕνα ἄρθρο «περὶ συνεργασίας» ὅπου ἀποκρούει «μὴ τμηματικὴ ἀπελευθέρωση τοῦ προλεταριάτου, δηλαδὴ τὴ δημιουργία μιᾶς καινοῦργιας τάξης ποὺ μὲ τὴ σειρά της θὰ γινάταν καταπιεστικὴ», ἐνῶ

αργότερα, τό 1872, επανέρχεται κατηγορώντας τούς μαρξιστές ότι επιδιώκουν συνειδητά σχίσμα στό προλεταριάτο. Στο μεταξύ διάστημα, και ιδίως μετά τόν Άπρίλη του 1869, δημοσιεύει πάρα πολλά ενδιαφέροντα κομμάτια στό οποῖα αποδείχεται όχι μόνο διορατικός αλλά και γνώστης τῆς διαλεκτικῆς.

Στό παγκόσμιο ἀντιεξουσιαστικό κίνημα ὁ Μιχάλης Μπακούνιν κατέχει μιὰ ἀρκετά ἀξιόλογη θέση. Ἔχουμε τή γνώμη ὅτι χωρίς νά εἶναι ὁ μοναδικός ἐκφραστής του και ἀλάνθαστος ὁδηγητής του ἀξίζει πάρα πολύ νά μελετηθεῖ σόν μιὰ γνήσια ἐπαναστατική προσωπικότητα. Τό βιβλίο αὐτό βοηθάει στή γνωριμία μαζί του γιά νά μπορέσουμε νά τόν κρίνουμε καλύτερα.

ΑΘΗΝΑ — Σεπτέμβρης 1975

Δυό λόγια στούς νεαρούς Ρώσους ἀδελφούς μου

Ξεσηκώνεστε πάλι. Δέν κατόρθωσαν λοιπόν νά σᾶς θάψουν. Αὐτό τὸ καταστρεπτικὸ πνεῦμα τοῦ Κράτους πού σᾶς ἐρεθίζει δέν εἶναι συνεπῶς τὸ ἐφήμερο προϊόν μιᾶς νεανικῆς ἔξαρσης, ἀλλὰ ἡ ἔκφραση μιᾶς ζωτικῆς ἀνάγκης καὶ ἐνὸς ἀληθινοῦ πάθους. Ξεπηδᾷ ἀπ' τὰ ἴδια τὰ βάθη τῆς λαϊκῆς ζωῆς.

Ἄν οἱ ἐπαναστατικὲς σᾶς τάσεις δέν ἦταν παρὰ μιᾶ ἀρρώστια ἐξωτερικῆ, περαστικῆ, ἢ ἀπλή φαγούρα μιᾶς κενοδοξίας νέων ἀνθρώπων, τὰ ἥρωικά μέσα πού ἡ πατρικὴ μας κυβέρνησις χρησιμοποίησε γιὰ νά σᾶς θεραπεύσει θά εἶχαν ἀπὸ πολὺ καιρὸ στεφθεῖ μὲ ἐπιτυχία. Ἐδῶ καὶ καιρὸ, μὲ τὸ νά παραιτηθεῖτε ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη μανία τῆς σκέψης, μὲ τὸ νά παραιτηθεῖτε ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινο πού ὑπάρχει στὸν ἀνθρώπο, θά εἴχατε καταντήσει, ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸν ὄχλο τῶν κυβερνητικῶν καὶ τιτλούχων ζώων, πού ληστεύουν τὸ λαὸ καὶ πού καταβροχθίζουν τὴ χώρα, ζῶα καὶ οἱ ἴδιοι. Θά εἴχατε ἀνάγκη ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ πατριώτη τῆς Αὐτοκρατορίας πασῶν τῶν Ρωσιῶν.

Ἡ ἀταξικὴ καὶ μορφωμένη νεολαία τῆς Ρωσίας, ἂν καὶ τόσο νέα, ἔχει ἤδη σηκώσει πολλές θύελλες. Στὶς μέρες μας, κάτω ἀπὸ τὸ ἀπλοϊκὸ δεσποτικὸ πολίτευμα τοῦ αὐτοκράτορα Νικολάου, γιὰ νά περάσει κανεὶς τίς μισὲς δοκιμασίαι ἀπ' ὅσες τραβάτε ἑσεῖς αὐτὰ τὰ τελευταῖα ὀκτῶ - ἐννιά χρόνια, θά χρειαζόταν εἴκοσι καὶ περισσότερα χρόνια.

Μετὰ τίς πυρκαγιὰς τοῦ 1861, τόσο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολωνικῆς ἐξέγερσης ὅσο καὶ κατόπιν, καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἀπόπειρα πού ἔγινε ἀπὸ τὸν Κατακόσωφ, αὐτὸς ὁ καλὸς αὐτοκράτορας Ἀλέξανδρος δέν τσιγκουνεύτηκε τίς προσπάθειές του γιὰ νά συμπληρώσει τὴν πολιτικὴν σᾶς μόρφωση. Ἐνθαρρυσμένος, παροτρυσμένος

νος ἀπ' ἑλθὲν τὴν πατριωτικὴν μας λογοτεχνία, ἀπὸ τοὺς σλαβόφιλους* καὶ τοὺς πανσλαβιστές, ἀπὸ τοὺς θιασῶτες τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσης ἐξ ἴσου, ἀπὸ τοὺς καλλιεργητὲς καὶ τοὺς φιλελεύθερους ἐπίσης, χρησιμοποίησε πλατιά ἐναντίον σας ὅλα τὰ μέσα ποῦ τοῦ κληροδότησαν οἱ Τάρταροι καὶ ποῦ ἀργότερα τελειοποιήθησαν τόσο πολὺ ἀπ' τὴν γραφειοκρατικὴ ἐπιστήμη τῶν Γερμανῶν: ραβδί, βίτσα, βασανιστήρια, θάνατος στὴ ἀγχόνη καὶ θάνατος ἀπὸ πείνα, ἰσόδια κάθειρξη, μαζικὲς ἐξορίες καὶ καταναγκαστικά ἔργα, τὰ χρησιμοποίησε ὅλα γιὰ νὰ σταθμίσει τὴ δύναμὴ σας, τὴν ἐπίμονη θέλησή σας, τὴν πίστη σας γιὰ τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ.

Τίποτα δὲν σᾶς λύγισε· κρατηθήκατε, ἄρα εἶστε δυνατοί. Πολλοὶ ἀπ' τοὺς συντρόφους σας ἀφανίστηκαν. Ἀλλὰ γιὰ κάθε θῦμα ποῦ θαβόταν, δέκα καινούργιοι μαχητὲς ἔβγαιναν ἀπ' τὴ γῆ... Συνεπῶς, τὸ τέλος τῆς αἰσχροῦς αὐτῆς Αὐτοκρατορίας πασῶν τῶν Ρωσιῶν εἶναι κοντά.

Ἀπὸ ποῦ παίρνετε τὴ δύναμη καὶ τὴν πίστη σας; Μιὰ πίστη χωρὶς θεό, μιὰ δύναμη χωρὶς προσδοκία, χωρὶς προσωπικοὺς στόχους! Ποῦ βρίσκετε αὐτὴν τὴ δύναμη νὰ καταδικάσετε συνειδητὰ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή σας σὲ ἀνυπαρξία, καὶ νὰ ἀντιμετωπίσετε τὰ βασανιστήρια καὶ τὸ θάνατο χωρὶς ματαιότητα καὶ χωρὶς κούφια λόγια; Ποῦ εἶναι ἡ πηγὴ αὐτοῦ τοῦ ἀνάλητου λογισμοῦ τῆς καταστροφῆς, αὐτῆς τῆς ψυχρὰ παθιασμένης ἀπόφασης ποῦ μπροστά της τὸ πνεῦμα φοβάται καὶ τὸ αἷμα παγώνει στὶς φλέβες τῶν ἀντιπάλων μας; Ἡ ἐπίσημη καὶ ἀνεπίσημη λογοτεχνία μας, ποῦ ζητᾷ νὰ ἐκφράσει τὴ σχέψη τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, σταμάτησε κατατριμαγμένη μπροστά σας. Δὲν καταλαβαίνει πιά τίποτα.

Ἄν εἴσαστε πιστοὶ δοῦλοι τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ κράτους, σπιοῦνοι, δῆμιοι, κλέφτες δημόσιοι ἢ ἰδιωτικοί, μὲ διαρρήξεις ἢ ὄχι, λογικοὶ φουκαράδες, χαμερπεῖς φιλελεύθεροι, φονιάδες τῶν ἀγροτῶν ἢ τῶν Πολωνῶν, ἂν εἴχατε ξεπαστρέψει χιλιάδες ἢ δεκάδες

---

* Ἐχθροὶ τῆς ξένης πολιτικῆς στὴ Ρωσία.

χιλιάδων ανθρώπινες υπάρξεις, αὐτὴ ἡ ἀκριβὴ μας λογοτεχνία θὰ σὰς εἶχε καταλάβει καὶ ἀμνηστεύσει, καὶ ἂν εἶχατε λιγάκι τὰ μέσα καὶ τὴ θέληση νὰ ἀποδείξετε τὴν ἐκτίμησὴ σας στοὺς συντάκτες τῶν ἑφημερίδων, θὰ σὰς εἶχαν ἀνακηρύξει σωτῆρες τῆς Αὐτοκρατορίας, ὅπως ἀκριβῶς ἔκαναν καὶ γιὰ τὸν Μουράδιεφ τὸν Ἀγχομιστὴ. Ὅλ' αὐτά, στὸ βυζαντινοταρταρικό καὶ γερμανο-γραφειοκρατικὸ πολιτισμὸ μας, εἶναι πράγματα συνηθισμένα· ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶναι ἀντίθετα στὸν κυβερνητικὸ καὶ ὑπηρετικὸ πατριωτισμὸ τῆς Αὐτοκρατορίας Πασῶν τῶν Ρωσιῶν.

Ἄν εἰσασταν μιὰ ἰδανικὴ νεολαία, συντηρητικὴ ἢ συναισθηματικὴ, ἂν διασκεδάζατε μὲ τὸ νὰ νὰ ὀνειρεύεστε τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τέχνη, τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀνθρωπότητας στὴ θεωρία βέβαια, στίς συζητήσεις σας ἢ στὰ βιβλία, θὰ σὰς ἀμνήστευαν καὶ τότε· διότι οἱ ἀξιοπρεπεῖς βετεράνοι τῆς ἐξευτελισμένης αὐτῆς λογοτεχνίας ὑπῆρξαν ἐξ ἴσου νέοι. Κι αὐτοὶ ὀνειρεύτηκαν καὶ δὲν ἦσαν ἀκόμη παρὰ φοιτητές. Ἐνθουσιασμένοι ἀπὸ τίς ὠραίες θεωρίες, ὀρκίστηκαν ἐπίσης νὰ ἀφιερῶσουν τὴ ζωὴ τους στὴ λατρεία τοῦ ἰδανικοῦ, στὰ εὐγενῆ ἀνδραγαθήματα, στὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητας. Ἐπειτα ἤρθε ἡ ἐμπειρία, μιὰ ἐμπειρία ἀποκτημένη στὸν πῖθ ποταπὸ κόσμῳ πού θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ φανταστεῖ, καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ἔγιναν αὐτὸ πού εἶναι: κανάγιες. Ὅσοσο θυμούνται μὲ τρυφερότητα τὰ ἔνειρα τῆς νεότητάς τους, καὶ θὰ εἶχαν συγχωρήσει τὰ δικά σας μὲ ἀκόμη μεγαλύτερη εὐχαρίστηση ἂν ἦταν πεισμένοι ὅτι κάτω ἀπ' τὴν ἴδια ἐμπειρία καὶ τὴν ἐπίδραση τῆς ἴδιας πραγματικότητας, δὲν θὰ ἀργούσατε ἀναμφίβολα νὰ γίνετε ἀκόμη περισσότερο κακοῦργοι ἀπ' τοὺς ἴδιους.

Αὐτὸ πού δὲν θὰ σὰς συγχωρήσουν ποτέ, εἶναι τὸ ὅτι δὲν θέλετε νὰ εἴστε οὔτε κλέφτες οὔτε δραματιστές. Περιφρονεῖτε τόσο τὸ μισητὸ αὐτὸ κόσμῳ τοῦ ὁποῖου ἡ πραγματικότης σὰς καταπιέζει, ὅσο καὶ τὸν ἰδανικὸ κόσμῳ, πού ἕως τώρα χρησίμευε σὰν καταφύγιον στίς καθαρὰς ψυχὰς, ἐνάντια στίς ἀτιμίας τῆς πραγματι-

κότητας. Νά τί φοβίζει τήν πατριωτική μας λογοτεχνία. Δέν ξέρει οὔτε τί θέλετε οὔτε ποῦ πάτε.

Πάνω στόν τρόμο τους, οἱ κ.κ. συντάκτες τῶν ἐφημερίδων τοῦ Σαίγντ-Πέτεμπουργκ καί τῆς Μόσχας, βρῆκαν ἕνα σόφισμα. Ἐποφάσισαν ὁμόφωνα ὅτι ἡ κίνηση τῆς ρωσικῆς αὐτῆς νεολαίας ἔχει τίς πηγές της στίς πολωνικές δολοπλοκίες. Δέν μποροῦσαν νά φανταστοῦν τίποτα πιό δειλό, τίποτα πιό ἡλίθιο!

Δέν ὑπάρχει πιό ἀτιμη καί πιό ὠμή ἀνανδρία ἀπό τὸ νά ἐρεθίζεις τόν κακοῦργο ἐνάντια στό θῦμα ποῦ βασανίζει! Κ: ἀπό τήν ἄλλη μεριά, πρέπει κανεῖς νά εἶναι πολὺ ἡλίθιος γιά νά μὴ δλέπει τήν ἄδυσσο ποῦ χωρίζει τὸ πρόγραμμα τῆς μεγαλύτερης μερίδας τῶν πολωνῶν πατριωτῶν ἀπό τὸ πρόγραμμα τῆς νεολαίας μας, ποῦ εἶναι ἀντιπρόσωπος τῆς σοσιαλιστικῆς καί ἐπαναστατικῆς ιδέας τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ.

Ἐνάμεσα στήν πλειοψηφία τῶν πολωνῶν πατριωτῶν, καί σέ μᾶς δέν ὑπάρχει τίποτα κοινό, παρά μονάχα ἕνα αἶσθημα. ἕνας σκοπός: Εἶναι τὸ μῖσος ἐνάντια στήν Αὐτοκρατορία πασιῶν τῶν Ρωσιῶν καί ἡ στέρια θέληση νά τήν καταστρέψουμε ὅσο πιό γρήγορα μποροῦμε. Αὐτὸ εἶναι τὸ μόνον σημεῖο ποῦ συμφωνοῦμε. Ἄκόμη ἕνα ἔθιμα μπροστά καί μεταξύ μας ἀνοίγεται: ἡ ἄδυσσο: θέλομε τήν ὀριστική κατάλυση ὅλων ἐκείνων τῶν στοιχείων ποῦ ἀποτελοῦν τὸ κράτος, τόσο μέσα στή Ρωσία ὅσο καί ἔξω ἀπ' αὐτή: οἱ Πολωνοὶ δέν ἐργάζονται παρά γιά τήν ἀνασύσταση τοῦ ἱστορικοῦ τους κράτους.

Γιά μᾶς, τὸ ὄνειρο τῶν Πολωνῶν δέν εἶναι καλό. Διότι κάθε κράτος, ὅσο φιλελεύθερο καί δημοκρατικὸς κι ἂν εἶναι: οἱ ἀρχές του, συντρίβει τίς λαϊκὲς μάξες ποῦ ἐργάζονται πρὸς ὄφελος μιᾶς μειοψηφίας ποῦ δέν ἐργάζεται. Οἱ Πολωνοὶ ὀνειρεύονται τὸ ἀδύνατο, γιὰ τὸ μέλλον τὰ κράτη δέν θὰ ἀνασυγκροτοῦνται, θὰ γκρεμίζονται ἐξαφανισμένα ἀπὸ τήν χειραφέτηση τῶν μαζῶν αὐτῶν: χωρὶς νά τὸ ξέρουν, καί ἀναμφίβολα χωρὶς νά τὸ θέλουν, ὀνειρεύονται λοιπὸν μιὰ καινούργια σκλαβιά γιά τὸ λαὸ τους. Καί ἂν κατόρθωναν νά πραγματοποιήσουν αὐτὸ τὸ ὄνειρο, ὅχι μὲ τήν

λαϊκή δύναμη, πού δέν θά συγκατάνευε χωρίς άμφιβολία, αλλά μέ τις Ξένες μπαγιονέττες, θά γινόντουσαν τὸ ἴδιο ἔχθροι σέ μᾶς ὅσο καί στὸ λαὸ τους πού θά καταπίεζαν.

Θά τοὺς πολεμήσουμε λοιπὸν στὸ ὄνομα τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης καί τῆς ἐλευθερίας ὄλου τοῦ κόσμου. Ἄλλά μέχρι τότε εἴμαστε φίλοι τους καί ὀφείλουμε νὰ τοὺς βοηθήσουμε, γιατί ὁ σκοπὸς τους, ἡ καταστροφή τῆς Αὐτοκρατορίας πασῶν τῶν Ρωσιῶν, εἶναι καί δικὸς μας σκοπός.

Γιὰ τοὺς ρωσικοὺς λαοὺς, ἀλλὰ καί τοὺς ἄλλους, πού εἶναι σήμερα αἰχμαλωτισμένοι στὴν αὐτοκρατορία πασῶν τῶν Ρωσιῶν, δέν ὑπάρχει πιὸ ἐπικίνδυνος ἔχθρός, πιὸ θανάσιμος, ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἴδια τὴν αὐτοκρατορία.

Οἱ Πολωνοὶ πατριῶτες δέν τὸ κατάλαβαν ποτέ, καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἐπίδρασή τους στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς Ρωσίας ἔμεινε διακοσμητικὴ. Αὐτὸ εἶναι θλαθερό, γιατί θά ἦταν φανερό πλεονέκτημα γι' αὐτούς, ὅπως καί γιὰ μᾶς, τὸ νὰ ἀξίζαν πραγματικὰ τίς κατηγορίες τοῦ ρωσικοῦ τύπου καί θά ὀφείλαμε νὰ συμφωνήσουμε ὅτι κάτι τέτοιο δέν θά συνέβαινε παρὰ μόνο γιὰ τὴν πρώτη πράξη τῆς σλαδικῆς τραγωδίας πού ἀποκαλύπτεται· κάτι πού δέν θά μᾶς ἐμπόδιζε νὰ χωριστοῦμε καί νὰ πολεμήσουμε ἀκόμη στίς ἐπόμενες τρεῖς πράξεις, ὑπὸ τὸν ὄρο ὅμως, νὰ μᾶς συμφιλίωνε στὴν πέμπτη.

Ἦχι, δέν εἶναι ἡ ἐπίδραση τῶν πολωνικῶν ἐνεργειῶν, εἶναι μιὰ δύναμη πού γιγαντώθηκε ἀρχετὰ διαφορετικὰ καί πού ξεσηκώνει καί συνταράσσει τὴ ρωσικὴ νεολαία: **εἶ ν α ἰ τ ὸ ξ ὑ π ν η - μ α τ ῆ ς λ α ῖ κ ῆ ς ζ ω ῆ ς.**

Ἡ τωρινὴ βασιλεία προσφέρει μιὰ ἀξιοπρόσεκτη ὁμοιότητα μέ τὴ βασιλεία τοῦ τσάρου Ἀλέξ:ου, πατέρα τοῦ Μεγάλου Πέτρου, πού παρ' ὄλη τὴν ἱστορικὴ του ἀγαθότητα, λεηλάτησε καί ξυλοκόπησε τὸ λαὸ, γιὰ τὴν πιὸ μεγάλη δόξα τοῦ κράτους καί πρὸς ὄφελος τῆς ράτσας τῶν εὐγενῶν καί τῶν γραφειοκρατῶν, ὅ,τι ὁμοίωθι γίνεται καί σήμερα ἀπὸ αὐτὸν πού ἀποκαλεῖ τὸν ἑαυτὸ του χειραφετητὴ τῶν ἀγροτῶν, αὐτὸν τὸν ἑξαιρετικὸ αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρο Β'...

Ἔτσι καί τότε, ὅπως σήμερα, ὁ δυστυχισμένος λαός, καταπο-

νημένος, βασανισμένος, ύποταγμένος στην Έσχατη μιζέρια και αποδεκατισμένος από την πείνα, έγκατέλειπε τα χωριά του και κατέφυγε στα δάση. Έτσι και σήμερα, όπως τότε, ολος αυτός ο τεράστιος πληθυσμός, καταλαβαίνοντας επί τέλους την αυτοκρατορική ασχροκέρδεια, κινείται, μη περιμένοντας πιά τη χειραφέτησή του παρά από τα κάτω, απ' την όδο που του υπέδειξε, εδώ και δύο ακριβώς αιώνες, ο ήρωας του Στέγκα Ραζίν.*

Αισθανόμαστε το πλησίασμα μιας νέας αίματηρης σύγκρουσης, μιας τελευταίας μάχης μέχρι θανάτου, μεταξύ της λαϊκής Ρωσίας και του Κράτους.

Ποιός θα θριαμβεύσει αυτή τη φορά; Ο λαός χωρίς άμφιβολία. Ο Στέγκα Ραζίν ήταν ένας ήρωας, αλλά ήταν μόνος του ανάμεσα σ' όλους και κάτω απ' όλους. Η προσωπική του δύναμη, πραγματικά γιγάντια, δεν ήταν αρκετή για να αντισταθεί στη δύναμη του Κράτους, που σε μεγάλο μέρος είχε ήδη οργανωθεί. Χάθηκε, κι όλα χάθηκαν μαζί του. Θα ήταν διαφορετικά σήμερα. Δεν θα υπάρξει πιθανώς άλλος ήρωας τόσο δυνατός και τόσο δημοφιλής όπως ο Στέγκα Ραζίν, που συμπύκνωσε όλη τη δύναμη των επαναστατημένων μαζών στο ίδιο μονάχα το πρόσωπό του. Αλλά θα αντικατασταθεί από αυτή τη λεγεώνα των νέων ανθρώπων που δεν έχουν

---

* Στο σημείο αυτό ο Μπακούνιν προσθέτει μια μεγάλη σημείωση για να εξηγήσει στο Γάλλο αναγνώστη τι ακριβώς αντιπροσωπεύει «η γιγάντια αυτή μορφή», αφού πρώτα εκθέτει την κατάσταση που βρισκόταν ο ρωσικός λαός τον 17ο αιώνα.

Ο Στέγκα Ραζίν, «έναν σιδερένιο άνθρωπο», απλός κοτσάκος του Ντόν, εμφανίστηκε στο Βόλγα στα 1667, στα χρόνια του τσάρου Άλέξιου, κατέβηκε με τη συμμορία του μέχρι την Κασπία θάλασσα, λεηλάτησε τις ακτές της Περσίας και γυρίζοντας, ξεσήκωσε το λαό μεταξύ του Όκα και του Βόλγα, σκοτώνοντας τους εγγενείς, τους παπάδες και τους υπάλληλους του τσάρου, κηρύσσοντας την «ελεύθερη κοινότητα των χωρικών, κατόχων όλης της γης». Πιάστηκε στα 1671 και αποκεφαλίστηκε στη Μόσχα.

«Ο ρωσικός λαός, δεισιδαίμονας αλλά όχι και θρησκοθήπτος, περιμένει την επιστροφή του το 1870».

τάξη οὔτε ὄνομα καί πού τώρα ζοῦνε ἤδη τή λαϊκή ζωὴ μένοντας στενά δεμένοι μεταξύ τους ἀπὸ τὸν ἴδιο λογισμό, τὸ ἴδιος πάθος, καί τὸν ἴδιο σκοπό.

Νὰ τὸ ἐχέγγυο τοῦ λαϊκοῦ θριάμβου:
ἡ ἐνότητα αὐτῆς τῆς νεολαίας μὲ τὸν
λαό.

Αὐτὴ ἡ νεολαία, ἂν εἶναι ἀτράνταχτη καί δυνατὴ, αὐτὸ τὸ ὀφείλει στὸ ὅτι ἀντλεῖ τὴ σκέψη της καί τὴν ἀδιάλλακτη θέλησή της ἀπὸ τὸ λαϊκὸ πάθος. Δὲν ψάχνει θριάμβους προσωπικούς, ἀλλὰ λαϊκούς. Ὁ Στέγκα Ραζίν, πίσω ἀπ' αὐτὴν αἰσθάνεται. Καί δὲν εἶναι ὁ προσωπικὸς ἥρωας, ἀλλὰ ὁ συλλογικὸς, δηλαδή ὁ ἀήττητος. Θὰ εἶναι ὅλη αὐτὴ ἡ μοναδικὴ νεολαία πού ξαναενώθηκε καί πού πάνω της μετεωρίζεται ἤδη τὸ πνεῦμα του.

Νὰ ἡ ἀληθινὴ ἔννοια τοῦ τωρινοῦ κινήματος, φαινομενικὰ ἀρχετὰ ἀθώου, πού παρ' ὅλο τὸ πρόσχημα αὐτῆς ἀκριδῶς τῆς ἀθωότη-
τας, ρίχνει στὸν τρόμο ὅλο τὸν ὑπηρεσιακὸ καί πατριωτικὰ λογο-
τεχνικὸ κόσμο σας.

Φίλοι! Παρατεῖστε λοιπὸν πιὸ γρήγορα αὐτὸν τὸν κόσμο πού εἶναι καταδικασμένος στὴν καταστροφή! Παρατεῖστε αὐτὰ τὰ πανεπιστήμια, αὐτὲς τίς ἀκαδημίες, αὐτὰ τὰ σχολεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τώρα σὰς κυνηγᾶνε, καί μὲ τὰ ὁποῖα πάντοτε σκόπευαν νὰ σὰς χωρίσουν ἀπ' τὸ λαό. Πηγαίνετε στὸ λαό. Ἐκεῖ πρέπει νὰ εἰσχεταί ἡ καριέρα σας, ἡ ζωὴ σας, ἡ γνώση σας. Μάθετε ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τίς μάζες μὲ τὰ σκληρημένα ἀπ' τὴ δουλειὰ χέρια πῶς πρέπει νὰ ὑπηρετήσετε τὸ λαϊκὸ σκοπό. Καί νὰ θυμᾶστε καλά, ἀδέρφια, ὅτι ἡ μορφωμένη νεολαία δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὔτε τὸ ἀφεντικόν, οὔτε ὁ προστάτης, οὔτε ὁ εὐεργέτης, οὔτε ὁ δικτάτορας τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ ὁ μαϊευτήρας τῆς αὐθόρμητης χειραφέτησής του, αὐτὸς πού θὰ ἐνώνει καί θὰ ὀργανώνει ὅλες τίς προσπάθειες τῶν λαϊκῶν δυνάμεων.

Μὴ μερμυᾶτε αὐτὴ τὴ στιγμή γιὰ τὴ γνώση σ' ὄνομα τῆς ὁποίας θάθελαν νὰ σὰς δέσουν, νὰ σὰς τιμωρήσουν. Αὐτὴ ἡ ὑπηρεσιακὴ ἐπιστήμη πρέπει νὰ πεθάνει μαζί μὲ τὸν κό-

σμο πού ύπηρετεί· και στη θέση της, μιὰ ἐπιστήμη καινούργια, ὀρθολογική και ζωντανή, θὰ ἐμφανιστεῖ μετὰ τὴ νίκη τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ βάθη τῆς ἀποδεδειμμένης λαϊκῆς ζωῆς.

Τέτοια εἶνα ἡ πίστη τῶν καλύτερων ἀνδρῶν τῆς Δύσης, ὅπου, ὅπως ἀκριδῶς και στη Ρωσία, ὁ παλιὸς κόσμος τῶν κρατῶν πού εἶναι θεμελιωμένα πάνω στη θρησκεία, τὴ μεταφυσική, τὴ νομομάθεια, τὸν ἀστικὸ πολιτισμὸ μὲ μιὰ λέξη, μαζὶ μὲ τὸ ἀπαραίτητο συμπλήρωμά του, τὸ δικαίωμα τῆς κληρονομικῆς ἰδιοκτησίας και κείνο τῆς ἔννομης οἰκογένειας, γκρεμίζεται ἔτοιμο νὰ κάνει θέση στὸ διεθνή και ἐλεύθερα ὀργανωμένο κόσμο τῶν ἐργατῶν.

Ψεύδονται λέγοντάς σας ὅτι ἡ Εὐρώπη μένει βυθισμένη σ' ἓνα βαρὺ ὕπνο. Ξυπνᾶ ἀντίθετα, και πρέπει στ' ἀλήθεια νὰ εἶναι κανεὶς κουφὸς και τυφλὸς γιὰ νὰ μὴν αἰσθανθεῖ καθόλου τὰ προσηνύματα μιᾶς ὑπέρτατης μάχης.

Ὅργανωμένος γι' αὐτὴ τὴ μάχη και δίνοντας τὸ χέρι ἀνάμεσα ἀπ' τὰ σύνορα ὄλων τῶν κρατῶν, ὁ ἐργατικὸς κόσμος τῆς Εὐρώπης και τῆς Ἀμερικῆς, σᾶς καλεῖ σὲ μιὰ ἀδελφική συμμαχία.

Γενεύη, Μάης τοῦ 1869

Περὶ συνεργασίας

Ποιός πρέπει νὰ εἶναι ὁ χαρακτήρας καὶ ποιά θὰ εἶναι τὰ μέσα τῆς κινητοποίησης καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης τῶν ἐργατῶν τῆς Διεθνούς, πρὶν ἀπ' τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση ποὺ θὰ μπορέσει ἀπὸ μόνη τῆς νὰ τοὺς χειραφετήσῃ μ' ἓνα τρόπο δλοκληρωμένο καὶ δριστικό; Ἡ ἐμπειρία τῶν τελευταίων ἐτῶν μᾶς ὑποδείχνει δύο δρόμους, τὸν ἓνα θετικό, τὸν ἄλλο ἀρνητικό: τὰ ταμεία τῆς ἀντίστασης καὶ τοὺς συνεταιρισμούς.

Κάτω ἀπ' τὴ γενικὴ λέξη συνεταιρισμός, ἐννοοῦμε ὄλα τὰ γνωστά συστήματα, τῆς κατανάλωσης, τῆς ἐμπορικῆς ἢ ἐργατικῆς πίστεως καὶ τῆς παραγωγῆς.

Στὴν ἐφαρμογὴ ἑλῶν αὐτῶν τῶν συστημάτων καὶ μάλιστα στὶς θεωρίες ποὺ χρησιμοποιοῦν σὰν βάση, ὑπάρχουν δύο ἀντίθετα ρεύματα ποὺ πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε καλά: τὸ ἀστικό ρεῦμα καὶ τὸ καθαρά σοσιαλιστικό.

Ἔτσι, στὶς καταναλωτικὲς καὶ παραγωγικὲς κοινωνίες ποὺ θεμελιώθηκαν ἀπὸ ἀστο-σοσιαλιστές, βρίσκουμε ὄλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς: τὸ κεφαλαιοκρατικὸ συμφέρον, τὰ μερίσματα, τὰ πρίμ.

Ποιὸ ἀπ' τὰ δύο συστήματα εἶναι τὸ ἀληθινὸ, τὸ σωστό;

Τὸ πρῶτο, ἐκεῖνο τῶν ἀστοσοσιαλιστῶν, συνήθως ἔχει γίνῃ δεκτὸ ἀπ' αὐτούς, ποὺ στὰ τμήματα τῆς Διεθνούς ἀρέσκονται στὸ νὰ αὐτοαποκαλοῦνται πρακτικοὶ ἄνθρωποι. Στὴν πραγματικότητα μόνο φαινομενικὰ εἶναι πρακτικοί, ἐφ' ὅσον ἡ σκέψη τους περιορίζεται στὸ νὰ ἀκολουθεῖ τὴν παλιὰ τακτικὴ τῶν μπουρζουάδων: τὴν ἐκμετάλλευσή τῆς ἐργασίας ἀπὸ τὸ κεφάλαιο.

Γιατί, ένας συνεταιρισμός που θεμελιώνεται πάνω σε αστικές βάσεις και που διευθύνεται από μερικές δεκάδες ή εκατοντάδες εργάτες, τί αποτέλεσμα μπορεί να έχει; Ή αποτυχαίνει και χρεωκοπεί, οπότε ρίχνει αυτούς τους εργάτες σε ακόμη μεγαλύτερη μιζέρια από εκείνη που προσπάθησαν να ξεφύγουν θεμελιώνοντάς τον, ή πετυχαίνει και τότε χωρίς να καλλιτερέψει την κοινή μοίρα της εργατικής τάξης, δε μπορεί να καταλήξει παρά στη δημιουργία μερικών δεκάδων ή εκατοντάδων αστών: είναι αυτό που το Συνέδριο της Λωζάννης διατύπωσε επιτυχημένα με την παρακάτω ανάλυση:

«Το Συνέδριο θεωρεί ότι οι προσπάθειες που επιχειρούνται σήμερα από τους εργατικούς συνεταιρισμούς (δταν αυτοί γενικεύονται διατηρώντας τη σημερινή τους μορφή) συντελοούν στη σύσταση ενός τέταρτου Κράτους, που έχει από πάνω του ένα πέμπτο Κράτος ακόμη πιό μίζερο».

Αυτό το τέταρτο κράτος θα είχε γίνει από ένα περιορισμένο αριθμό εργατών που θα ίδρυσαν μεταξύ τους ένα είδος αστικής ετερόρρυθμης εταιρίας, που θα απέκλειε απαραίτητα απ' τους κόλπους της το πέμπτο κράτος, δηλαδή τη μεγάλη μάζα των εργατών που δεν θα ήταν μέτοχοι σ' αυτήν την συνεργασία, αλλά που αντίθετα θα εκμεταλλεύονταν απ' αυτήν.

Τέτοιο είναι το συνεργατικό σύστημα που οι αστο-σοσιαλιστές όχι μόνο κηρύσσουν, αλλά και προσπαθούν να πραγματοποιήσουν στους κόλπους της Διεθνούς. Και όλα αυτά συμβαίνουν τη στιγμή που οι μὲν γνωρίζουν καλά, οι δὲ ἀγνοοῦν ότι τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς Διεθνούς.

Ἄλλὰ ποῖός εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς Διεθνούς; Εἶναι ἡ διὰ μέσου τῆς ἀλληλέγγυας πράξης χειραφέτηση τῶν εργατῶν ὅλων τῶν χωρῶν. Καὶ ποῖός εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀστικῆς συνεργασίας; Εἶναι νὰ ἀποσπάσει ἕνα περιορισμένο ἀριθμὸν εργατῶν ἀπὸ τὴν κοινὴν μιζέρια.

για να τους κάνει άστούς εις βάρος τής πλειοψηφίας. Δεν έχουμε λοιπόν δίκιο όταν λέμε ότι αυτή η πρακτική που τόσο επαινεύεται από τους πρακτικούς άνδρες τής Διεθνούς, είναι μια πρακτική έντελώς άστική και εάν τέτοια πρέπει να αποκλεισθεί από τή Διεθνή;

Ής υποθέσουμε ότι χίλιοι άνθρωποι εκμεταλλεύονται και καταπιέζονται από δέκα.

Τί θα σκεφτόσασταν αν ανάμεσα σ' αυτούς τους χίλιους ανθρώπους βρισκόνησαν και είκοσι ή περισσότεροι που να λέγανε:

«Κουραστήκαμε να είμαστε θύματα· αλλά επειδή απ' τήν άλλη μεριά είναι γελοίο να ελπίζουμε στη σωτηρία όλου του κόσμου και επειδή η εύτυχία των λίγων απαιτεί απόλυτα τή θυσία των πολλών, ως εγκαταλείψουμε τους συντρόφους μας στη μοίρα τους, και σκεφτόμενοι μόνο τους έαυτούς μας ως γίνουμε με τή σειρά μας άστοί, εύτυχισμένοι εκμεταλλευτές».

Θα ήταν προδοσία, δεν είναι έτσι;

Και παρ' όλα αυτά να τί μας συμβουλεύουν οι πρακτικοί μας άνδρες! Τόσο στη θεωρία όσο και στην πρακτική, στη συνεργασία και στην κυβέρνηση, είναι κατά συνέπεια οι εκμεταλλευτές και οι έχθροι τής εργατικής τάξης. Ήπιδιώκουν τους δικούς τους σκοπούς και όχι εκείνους τής Διεθνούς· αλλά για να τού κάνουν, θέλουν να χρησιμοποιήσουν τή Διεθνή.

Αυτό που πρέπει έξ άλλου να υπογραμμίσουμε είναι ότι εξακολουθούν να διατηρούν τήν όνομασία των πρακτικών ανθρώπων, που έδωσαν στους έαυτούς τους έξ αίτίας προσωπικών και άστικών σκοπών παρά από δικές τους επιτυχίες.

Ύπάρχουν μεταξύ τους πολλοί με καλή πίστη που δεν εξαπατούν αλλά εξαπατούνται. Χωρίς να γνωρίζουν, χωρίς να έχουν ποτέ φανταστεί άλλη πρακτική έξω από τήν άστική, πολλοί απ' αυτούς σκέπτονται ότι θα ήταν καλό να καταφύγουν στην ίδια αυτή πρακτική για να πολεμήσουν τή μπουρζουαζία. Έχουν τήν αφέλεια να πιστεύουν ότι αυτό που σκοτώνει τήν εργασία μπορεί και να τήν απελευθερώνει, και ότι ξέρουν να χρησιμοποιούν έξ ίσου καλά με τή

μπουρζουαζία, έναντίον της τὰ ὄπλα μὲ τὰ ὁποῖα ἡ τελευταία τοὺς συντρίβει.

Εἶναι ἓνα μεγάλο λάθος. Αὐτοὶ οἱ ἔξυπνοὶ ἄνθρωποι δὲν λογαριάζουν τὴν μεγάλη ὑπεροχὴ πού ἐξασφαλίζει στὴ μπουρζουαζία τὸ μονοπώλιο τοῦ πλούτου, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς παμπάλαιας πρακτικῆς, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ἀνοικτὴ ἢ καμουφλαρισμένη ἀλλὰ πάντοτε ὀραστικὴ, ὑποστήριξη τῶν Κρατῶν καὶ κάθε σημερινῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Θὰ ἦταν λοιπὸν μιὰ πολὺ ἄνιση πάλη γιὰ νὰ μπορούσαμε νὰ ἐλπίζουμε λογικὰ σὲ μιὰ ἐπιτυχία. Μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες, καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου τὰ ἀστικά ὄπλα δὲν εἶναι ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἀχαλίνωτο ἀνταγωνισμό, τὸν πόλεμο τοῦ καθένα ἐναντίον ὄλων, τὴν εὐτυχία πού καταχτιέται πάνω στὰ ἐρείπια τῶν ἄλλων, αὐτὰ τὰ ὄπλα, αὐτὰ τὰ μέσα δὲ μποροῦν νὰ εἶναι χρήσιμα παρὰ μόνο στὴ μπουρζουαζία καὶ θὰ κατέστρεφαν ἀπαραίτητα τὴν ἀλληλεγγύη, τὴ μόνῃ δύναμη τοῦ προλεταριάτου.

(1) Ἄστοι τὸ ξέρουν καλά, Μὰ τί βλέπουμε ἀκόμη;

Ἐνῶ ἡ μπουρζουαζία ἐξακολουθεῖ νὰ πολεμᾷ μὲ λύσσα τὰ ταμεῖα τῆς ἀντίστασης καὶ τὶς συντεχνίες, πού εἶναι τὸ μόνο μέσον πραγματικὰ ἀποτελεσματικοῦ πολέμου, πού οἱ ἐργάτες μποροῦν σήμερα νὰ χρησιμοποιήσουν ἐναντίον της, συμμάχησε ἐντελῶς, εἶναι ἀλήθεια μετὰ ἀπὸ κάποιο ὀισταγμὸ, πού δὲν ἦταν ὁμῶς μακροχρόνιος, μὲ τὸ σύστημα τῆς ἀστικῆς συνεργασίας (ἀστικῶν συνεταιρισμῶν).

(2) οἱ ἄστοι οἰκονομολόγοι καὶ πολιτικολόγοι, ἀκόμη καὶ οἱ πιδ συντηρητικοί, τραγουδοῦν τὴν ὁμορφιά αὐτοῦ τοῦ συστήματος ὅλους τοὺς τόνους, καὶ οἱ κομματικοί, δυστυχῶς! ἀκόμη πιδ πολυάριθμοι: ἀπ' τὴ μπουρζουαζία στὴ Διεθνή, προσπαθοῦν νὰ παρσύρουν σ' αὐτὴ τὴ λογικὴ ὄλο τὸ ἐργατικὸ σωματεῖο.

Ὅλοι τοὺς ξελαρυγγιάζοναι φωνάζοντάς μας:

«Ἐργάτες συνεταιρισθεῖτε!»

Μάλιστα! Σχηματίστε ὁμορφους ἀστικούς συνεταιρισμοὺς γιὰ νὰ σᾶς ἀποθητικοποιήσουν καὶ νὰ σᾶς ἐρειπώσουν πρὸς ὄφελος μερικῶν ἐπιτυχημένων ἐργολάβων στοὺς ὁποίους θὰ χρησιμεύσετε ὡς

σκαλοπάτια για να μπορέσουν να γίνουν με τη σειρά τους άστοι. Σχηματίστε άστικούς συνεταιρισμούς, θα σ'ας αποκοιμίσουν και αφού άχρηστεύσουν όλα σας τ'άλλα, θα σ'ας κάνουν άνικανους να οργανώσετε τη διεθνή σας δύναμη, που χωρίς αυτή δεν θα μπορέσετε ποτέ να επιβάλετε στη μπουρζουαζία τό θρίαμβο και την αξία του δίκιου σας.

Ἐμείς, ἐπιθυμοῦμε ἐξ ἴσου τοὺς συνεταιρισμούς· εἴμαστε μάλιστα πεισμένοι ὅτι ἡ συνεργασία σ' ὄλους τοὺς τομείς τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἐπιστήμης θὰ εἶναι στὸ μέλλον ἡ ἐπικρατοῦσα μορφή τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ἀλλὰ ταυτόχρονα γνωρίζουμε ὅτι δὲν θὰ μπορέσει νὰ εὐημερήσει, νὰ ἐξελιχθεῖ ὀλοκληρωτικά, ἐλεύθερα καὶ νὰ ἀγκαλιάσει ὅλη τὴν ἀνθρώπινη φιλεργία, ἂν δὲν θεμελιωθεῖ στὴν ἰσότητα, ἂν ὅλα τὰ κεφάλαια, ὅλα τὰ ὄργανα ἐργασίας, μαζί καὶ ἡ γῆ, δὲν ἐπιστραφοῦν μὲ τὸν τίτλο τῆς κοινοκτημοσύνης στοὺς ἐργάτες.

Θεωροῦμε λοιπὸν πρὶν ἀπ' ὅλα τὴν ἀπαίτηση αὐτὴ καὶ τὴν ὀργάνωση τῆς διεθνιστικῆς δυνάμεις τῶν ἐργατῶν ὄλων τῶν χωρῶν, σὰν κύριο σκοπὸ τοῦ μεγάλου μας Σωματείου.

Ἄν γίνει αὐτὸ δεκτό, ὄχι μόνο δὲν εἴμαστε ἀντίπαλοι στὴ δημιουργία ἐπιχειρηματικῶν συνεταιρισμῶν, ἀλλὰ τοὺς βρίσκουμε ἀπαραίτητους, κάτω ἀπὸ πολλές προϋποθέσεις ὀβείαια. Πρῶτα - πρῶτα, καὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς βρίσκεται κατὰ τὴ γνώμη μας τὸ κύριο πλεονέκτημά τους, συνηθίζουν τοὺς ἐργάτες στὴν ὀργάνωση, στὸν διακανονισμό καὶ στὴ διεύθυνση τῶν ὑποθέσεών τους χωρὶς τὴν παρέμβαση κανενός, οὔτε τοῦ ἀστικοῦ κεφάλαιου, οὔτε τῆς ἀστικῆς διεύθυνσης.

Ὅταν σημάνει ἡ ὥρα τῆς κοινωνικῆς διάλυσης εἶναι ἐπιθυμητὸ νὰ βρεθοῦν σ' ὄλες τὶς χώρες, σ' ὄλους τοὺς τόπους πολλοὶ ἀλληλέγγυοι συνεταιρισμοί, οἱ ὁποῖοι ἂν εἶναι καλὰ ὀργανωμένοι καὶ προπάντων θεμελιωμένοι πάνω στὶς ἀρχές τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς συνεργασίας καὶ ὄχι πάνω στὴν ἀστικὴ ἀποκλειστικότητα, θὰ βοηθήσουν στὸ πέρασμα τῆς κοινωνίας ἀπ' τὴ τὴ σημερινὴ τῆς κατὰ-

στάση σ' εκείνη της ισοτήτας και της δικαιοσύνης χωρίς πολλές τα-
ραχές.

Ἄλλα για να μπορέσουν να εκπληρώσουν αυτή την αποστολή,
πρέπει τὸ Διεθνὲς Σωματεῖο νὰ προστατεύσει μόνο τοὺς ἀλληλέγγυ-
οὺς συνεταιρισμοὺς ποὺ θὰ ἔχουν σὰν βάση τὶς δικές του ἀρχές.

4 Σεπτέμβρη 1869

Πολιτική τῆς Διεθνούς

I

«Μέχρι τώρα νομίζαμε, λέει ἡ MONTAGNE*, ὅτι τὰ θρησκευτικά καὶ πολιτικά φρονήματα ἦταν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ μέλους τῆς Διεθνούς· καὶ ὅσον ἀφορᾷ ἑμᾶς, τοποθετούμεθα σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ πλαίσιο».

Ἄρχικὰ θὰ νόμιζε κανεὶς ὅτι ὁ κύριος Κούλερυ ἔχει δίκιο. Διότι πραγματικά, ὅταν δέχεται ἡ Διεθνὴς κάποιον καινούργιο μέλος στοὺς κόλπους τῆς, δὲν τὸ ρωτᾷ ἂν εἶναι θρησκευόμενο ἢ ἄθεο, ἂν ἀνήκει στὸ τάδε πολιτικὸ κόμμα ἢ δὲν ἀνήκει· σὲ κανένα· τὸ ρωτᾷ ἀπλᾶ: Εἶσαι ἐργάτης, ἢ ἂν δὲν εἶσαι, θέλεις, αἰσθάνεσαι τὴν ἀνάγκη καὶ τὴν δύναμη νὰ ἀγκαλιάσεις μὲ εὐλικρίνεια, ὁλοκληρωτικὰ τὸ δίκιο τῶν ἐργατῶν, νὰ ἐνωθεῖς μαζί του, ἀποκλείοντας ὅλες τὶς ἄλλες ὑποθέσεις, πὺ θὰ μποροῦσαν νὰ τοῦ εἶναι ἀντίθετες;

Καταλαβαίνει ὅτι οἱ ἐργάτες πὺ παράγουν ὅλα τὰ πλούτη τοῦ κόσμου, πὺ εἶναι οἱ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ πὺ κατέκτησαν ὅλες τὶς ἐλευθερίες τῶν μπουρζουάδων, εἶναι σήμερα καταδικασμένοι στὴ μιζέρια, στὴν ἀμάθεια καὶ στὴ σκλαβιά; Ἔχεις καταλάβει ὅτι ἡ κύρια αἰτία ὄλων τῶν κακῶν πὺ ὑποφέρει ὁ ἐργάτης, εἶναι ἡ μιζέρια καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ μιζέρια πὺ εἶναι ἡ μοίρα τῶν ἐργατῶν ὄλου τοῦ κόσμου, εἶναι μιὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς σημερινῆς οἰκονομικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας καὶ ἰδιαίτερα

---

* Ἡ MONTAGNE ἦταν ἐφημερίδα τοῦ LA CHAUX — DE FONDS πὺ Ἴδρυσε καὶ διεύθυνε ὁ δόκτωρ Κούλερυ.

της υποδούλωσης της εργασίας, δηλαδή του προλεταριάτου, στο ζυγό του κεφάλαιου, δηλαδή της μπουρζουαζίας;

Έχεις καταλάβει ότι μεταξύ του προλεταριάτου και της μπουρζουαζίας υπάρχει ένας ανταγωνισμός που είναι άγεφύρωτος, γιατί είναι μια απαραίτητη συνέπεια των άμοιβαίων θέσεων τους; Έχεις καταλάβει ότι η καλοπέραση της αστικής τάξης είναι ασυμβίβαστη με την ευημερία και την ελευθερία των εργατών, γιατί αυτή η αποκλειστική ευτυχία είναι και δεν θα μπορούσε να μην είναι θεμελιωμένη πάνω στην εκμετάλλευση και στην υποδούλωση της εργασίας τους, και ότι για την ίδια αιτία η ευτυχία και η αξιοπρέπεια των εργατικών μαζών απαιτεί απόλυτα την κατάργηση της μπουρζουαζίας σαν ξεχωριστής τάξης; Ότι κατά συνέπεια, ο πόλεμος μεταξύ του προλεταριάτου και της μπουρζουαζίας είναι μοιραίος και δεν μπορεί να τελειώσει παρά με την καταστροφή αυτής της τελευταίας;

Έχεις καταλάβει ότι κανένας εργάτης, όσο έξυπνος και όσο ενεργητικός κι αν είναι, δεν είναι ικανός να πολεμήσει μόνος του ενάντια στην τόσο καλά οργανωμένη δύναμη των αστών, δύναμη που αντιπροσωπεύεται και υποδοσάζεται κυρίως από την οργάνωση του Κράτους, όλων των Κρατών; Ότι για ν' αποκτήσεις δύναμη πρέπει να συνεταιριστείς όχι με τους αστούς, κάτι που θάταν βλακεία από μέρους σου ή έγκλημα, διότι όλοι οι άστοι, σαν άστοι που είναι, είναι άσπονδοι έχθροι μας, ούτε με τους άσυνεπείς εργάτες που θα ήταν αρκετά δειλοί ώστε να πάνε να ζητιανέψουν τα χαμόγελα και τη φιλανθρωπία των αστών, αλλά με τους τίμιους εργάτες, τους ενεργητικούς που ειλικρινά θέλουν αυτό που και σύ θέλεις;

Έχεις καταλάβει ότι μπροστά στη φοβερή συμμαχία όλων των προνομιούχων τάξεων, όλων των ιδιοκτητών, καπιταλιστών, και όλων των Κρατών του κόσμου, ένας εργατικός συνεταιρισμός απομονωμένος, τοπικός ή έθνικός, έστω κι αν ανήκει σε μια από τις πιο μεγάλες χώρες της Ευρώπης, δεν θα μπορέσει ποτέ να θριαμβεύσει και ότι για να αντισταθεί σ' αυτή την συμμαχία και για

νά επιτύχει αυτόν τόν θρίαμβο, δέν χρειάζεται τίποτα λιγότερο από τήν ένωση όλων τῶν τοπικῶν καί ἔθνικῶν συνεταιρισμῶν σέ ἓνα παγκόσμιο συνεταιρισμό, χρειάζεται τὸ μ ε γ ά λ ο Δ ι ε - θ ν έ ς Ἐ ρ γ α τ ι κ ὸ Σ ω μ α τ ε ῖ ο ὅ λ ω ν τ ῶ ν χ ω - ρ ῶ ν ;

Ἄν τὸ νοιώθεις, ἂν ἔχεις καλά καταλάβει κι ἂν θέλεις πραγματικά ὅλα αὐτά, ἔλα σέ μᾶς, ὅποια κι ἂν εἶναι ἐξ ἄλλου τὰ πολιτικά καί θρησκευτικά σου πιστεύω. Ἀλλά γιά νά μπορέσουμε νά σέ δεχτοῦμε, πρέπει πρῶτα νά ὑποσχεθεῖς: 1ο νά ὑποτάξεις στὸ ἐξῆς τὰ προσωπικά σου συμφέροντα, ἀκόμη καί ἐκεῖνα τῆς οἰκογένειάς σου, ὅπως ἐπίσης καί τίς πολιτικές καί θρησκευτικές σου πεποιθήσεις καί ἐξωτερικεύσεις, στὸ ἀνώτατο συμφέρον τοῦ σωματείου μας: τὴν πάλη τῆς ἐργασίας ἐνάντια στὸ κεφάλαιο, ἐνάντια στὴ μπουρζουαζία πάνω στὸ οἰκονομικὸ πεδίο· 2ο νά μὴ συμβιβάσεις ποτὲ μὲ τοὺς ἀστούς γιά προσωπικὸ συμφέρον· 3ο νά μὴν ἐπιδιώξεις ποτὲ νά ἐξυψωθεῖς ἀτομικά, μόνο γιά τὸ δικό σου πρόσωπο, πάνω ἀπ' τὴν ἐργατικὴ μάζα, κάτι πού θά σέ ἔκανε ἀμέσως ἀστό, ἐχθρὸ καί ἐκμεταλλευτὴ τοῦ προλεταριάτου· γιὰτὶ ὅλη ἡ διαφορὰ μεταξύ ἀστοῦ καί ἐργάτη εἶναι τούτη ἐδῶ, ὅτι ὁ πρῶτος ἀναζητᾷ τὸ καλὸ του ἔξω ἀπὸ τὴν συλλογικότητα ἐνῶ ὁ δεῦτερος δέν τὴν ἀναζητᾷ καί δέν ἀπαιτεῖ νά τὴν κατακτήσει παρὰ ἀπὸ κοινού μὲ ὅλους αὐτοὺς πού ἐργάζονται καί πού εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ἀστικοῦ κεφάλαιου· 4ο θά μείνεις πάντα πιστὸς στὴν ἐργατικὴ ἀλληλεγγύη, διότι ἡ παραμικρὴ προδοσία αὐτῆς τῆς ἀλληλεγγύης θεωρεῖται ἀπὸ τὴν Διεθνή ὡς τὸ πιὸ μεγάλο ἔγκλημα καί ἡ πιὸ μεγάλη ἀτιμία πού μπορεῖ ἓνας ἐργάτης νά κάνει. Μὲ τὰ δύο λόγια πρέπει νά δεχτεῖς εὐλικρινᾶ καί ὀλοκληρωτικᾶ τίς βασικὲς μας ἀρχές, γιά νά ἀναλάβεις τὴν ὑποχρέωση νά προσαρμόσεις ἀνάλογα τίς πράξεις σου καί τὴ ζωὴ σου.

Νομίζουμε ὅτι οἱ θεμελιωτὲς τοῦ Διεθνoῦς Σωματείου ἐνέργησαν μὲ πολὺ μεγάλη φρονιμάδα, ἐξαλείφοντας πρῶτα ἀπ' τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ τοῦ σωματείου ὅλα τὰ πολιτικά καί θρησκευτικὰ ἐρωτήματα. Χωρὶς ἀμφιβολία δέν θά ἔλλειπαν ἀπ' τοὺς ἴδιους οὐ-

τε πολιτικές ούτε αξιοπρόσεχτες αντιθρησκευτικές απόψεις· αλλά απέφυγαν να τις εκφράσουν σ' αυτό το πρόγραμμα, γιατί ο κύριος σκοπός τους ήταν να ενώσουν πριν απ' όλα τις εργατικές μάζες του πολιτισμένου κόσμου σε μια κοινή δράση. Έπρεπε απαραίτητα να βρεθεί μια κοινή βάση, μια σειρά απλών αρχών, πάνω στις οποίες να συμφωνούν όλοι οι εργάτες, όποιες κι αν ήταν οι πολιτικές και θρησκευτικές τους πλάνες, όσο λίγο κι αν ήταν σοβαροί εργάτες, δηλαδή άνθρωποι σκληρά εκμεταλλευμένοι και καταπονημένοι.

Αν είχαν στήσει τη σημαία ενός πολιτικού ή αντιθρησκευτικού συστήματος, όχι μόνο δεν θα ένωναν τους εργάτες της Ευρώπης, αλλά θα τους χώριζαν ακόμη περισσότερο, επειδή με τη συνδρομή της άγνοιας των περισσότερων ή φιλοκερδής και σε μεγάλο βαθμό αλλοτριωτική προπαγάνδα των παπάδων, των κυβερνήσεων και όλων των άστικων πολιτικών κομμάτων, με εξαίρεση τα πιο κόκκινα, διασκόρπισε πλήθος διαστρεβλωμένων ιδεών στις εργατικές μάζες και επειδή οι τελευταίες, τυφλωμένες πιά, φανατίζονται δυστυχώς ολοένα πιο συχνά για πράγματα πλαστά, που δεν έχουν άλλο σκοπό από το να τις κάνουν να υπηρετούν έθελοντικά και ήλιθια, σε βάρος των δικών τους συμφερόντων, τα συμφέροντα των προνομιούχων τάξεων.

Έξ άλλου, υπάρχει ακόμη μια πολύ μεγάλη διαφορά μεταξύ των βαθμών της βιομηχανικής, πολιτικής, διανοητικής και ήθικης εξέλιξης των εργατικών μαζών στις διάφορες χώρες, ώστε να είναι δυνατόν να τις ενώσει κανείς σήμερα με ένα μόνο πολιτικό και αντιθρησκευτικό πρόγραμμα. Προβάλλοντας ένα τέτοιο πρόγραμμα σαν και αυτό της Διεθνούς και βάζοντας απόλυτες προϋποθέσεις εισόδου σ' αυτή τη Διεθνή, θα ήταν σά να θέλαμε να οργανώσουμε μια αίρεση, θα ήταν σά να σκοτώναμε τη Διεθνή.

Υπάρχει ακόμη ένας άλλος λόγος που εξ αρχής προκάλεσε την αφαίρεση από το πρόγραμμα της Διεθνούς κάθε πολιτικής τάσης **ά π λ ω ς μ ε τ ή ν έ μ φ ά ν ι σ ή τ η ς.**

Μέχρι τις μέρες μας, απ' την αρχή της ιστορίας, δεν έμφα

νίστηκε ποτέ πολιτική του λαού, και κάτω απ' αυτή τή λέξη έννοο-
 ούμε τὸ χαμηλὸ λαό, τὸ ν τ ι π ο τ έ ν ι ο έ ρ γ ά τ η πού
 έθρεψε τὸν κόσμο με τήν έργασία του· υπήρξε μόνον ἡ πολιτικὴ
 τῶν προνομιούχων τάξεων· αὐτὲς οἱ τάξεις χρησιμοποίησαν τή μυϊ-
 κή δύναμη τοῦ λαοῦ γιὰ νὰ ἀλληλοεκθρονίζονται και γιὰ νὰ κά-
 θονται ἡ μία στὴ θέση τῆς ἄλλης. Ὁ λαὸς με τὴ σειρά του, επαιρ-
 νε πάτε τὸ μέρος τῆς μιᾶς και πότε τῆς ἄλλης με τήν ἀόριστη ἐλ-
 πίδα ὅτι τὸ λιγότερο μιὰ απ' αὐτὲς τίς πολιτικὲς ἐπαναστάσεις, πού
 καμιὰ τους δὲ μπόρεσε νὰ γίνεи χωρὶς αὐτόν, ἀλλὰ καμιὰ τους δὲν
 έγινε γι' αὐτόν, θὰ έφερνε κάποια ἀνακούφιση στὴν αἰώνια σκλα-
 βιὰ και μιζέρια του. Ἐξαπατήθηκε πάντοτε. Ἀκόμη και ἡ με-
 γάλῃ γαλλικὴ ἐπανάσταση τὸν ἐξαπάτησε. Σκότωσε τήν εὐγενῆ ἀ-
 ριστοκρατία και έβαλε στὴ θέση τῆς τὴ μπουρζουαζία. Ὁ λαὸς δὲν
 ὀνομάζεται πιά οὔτε σκλάβος, οὔτε δοῦλος, κηρύχτηκε δικαιωμα-
 τικά γεννημένος ἐλεύθερος, ἀλλὰ στὴν πράξη, ἡ σκλαβιὰ του και
 ἡ μιζέρια του παραμένουν οἱ ἴδιες.

Και θὰ παραμένουν πάντοτε ἴδιες, ὅσο οἱ λαϊκὲς μάζες συνε-
 χίζουν νὰ χρησιμεύουν ὡς ὄργανο στὴν ἀστικὴ πολιτικὴ, εἴτε αὐ-
 τὴ ὀνομάζεται συντηρητικὴ, εἴτε προοδευτικὴ, εἴτε φιλελεύθερη,
 εἴτε ριζοσπαστικὴ, ἀκόμη κι ἂν έκανε τὰ πιὸ ἐπαναστατικὰ θή-
 ματα τοῦ κόσμου. Γιατὶ κάθε ἀστικὴ πολιτικὴ, ὅποιο κι ἂν εἶναι
 τὸ χρῶμα τῆς και τὸ ὄνομά τῆς, δὲν έχει στὸ βάθος παρά ἓνα σκο-
 πὸ: τὴ διατήρηση τῆς ἀστικῆς κυριαρ-
 χίας· και ἀστικὴ κυριαρχία σημαίνει
 σκλαβιὰ τοῦ προλεταριάτου.

Ἴδι έπρεπε λοιπὸν νὰ κάνει ἡ Διεθνής; Ἐπρεπε πρῶτα νὰ
 ἀποσπάσει τίς ἐργατικὲς μάζες ἀπὸ κάθε ἀστικὴ πολιτικὴ, έπρεπε
 νὰ ἀφαιρέσει απ' τὸ πρόγραμμά τῆς ὅλα τὰ ἀστικὰ πολιτικὰ προ-
 γράμματα. Ἀλλὰ στὴν ἐποχὴ τῆς ἱδρύσεως τῆς, δὲν υπήρχε στὸν
 κόσμιο ἄλλη πολιτικὴ, ἔξω ἀπὸ ἐκείνη τῆς ἐκκλησίας ἢ τῆς μο-
 ναρχίας ἢ τῆς ἀριστοκρατίας ἢ τῆς μπουρζουαζίας· ἡ τελευταία,
 ἰδίως ἐκείνη τῆς ριζοσπαστικῆς μπουρζουαζίας, ἦταν χωρὶς ἀντίρ-
 ρηση πιὸ φιλελεύθερη και πιὸ ἀνθρώπινη απ' τίς ἄλλες, ἀλλὰ ὅλες

ἐξ ἴσου ἦταν θεμελιωμένες πάνω στήν ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατικῶν μαζῶν καί δέν εἶχαν στήν πραγματικότητα ἄλλο σκοπὸ ἀπὸ τὸ νὰ καυγαδίσουν γιὰ τὸ μονοπώλιο αὐτῆς τῆς ἐκμετάλλευσης. Ἡ Διεθνὴς ἔπρεπε λοιπὸν ν' ἀρχίσει ἀπὸ τὴν μείωση τῶν δυσχερειῶν, καί μιὰ πού κάθε πολιτικὴ, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργασίας, βρισκόταν μολυσμένη μὲ ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα, ἔπρεπε πρῶτα νὰ πετάξει ἀπὸ τοὺς κόλπους της ὅλα τὰ γνωστὰ πολιτικὰ συστήματα, ὥστε νὰ μπορέσει νὰ θεμελιώσει πάνω στὰ ἐρείπια τοῦ ἀστικοῦ κόσμου τὴν ἀληθινὴ ἐργατικὴ πολιτικὴ, τοῦ Διεθνοῦς Σωματείου.

7 Αὐγούστου 1869

II

(Οἱ θεμελιωτὲς τοῦ Διεθνοῦς Σωματείου τῶν ἐργατῶν ἐνέργησαν μὲ ἀκόμα μεγαλύτερη φρονιμάδα, μὲ τὸ νὰ ἀποφύγουν νὰ θέσουν πολιτικὲς καί φιλοσοφικὲς ἀρχές σὰν βάση αὐτοῦ τοῦ Σωματείου, καί δίνοντάς του ἀρχικὰ σὰν μοναδικὴν βάση τὴν ἀποκλειστικὰ οἰκονομικὴ πάλη τῆς ἐργασίας ἐνάντια στὸ κεφάλαιο. Εἶχαν τὴ βεβαιότητα ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ὁ ἐργάτης θὰ τοποθετηθεῖ σ' αὐτὸ τὸ πεδίο, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού θὰ ἀποκτήσει ἐμπιστοσύνη στὸ δίκιο του καί στήν ἀριθμητικὴ του δύναμη καί ἐπιδοθεῖ μαζί μὲ τοὺς συνεδέλφους του σ' ἓνα ἀλληλέγγυο ἀγῶνα, ἐνάντια στήν ἀστικὴ ἐκμετάλλευση, θὰ ὀδηγηθεῖ ἀπαραίτητα ἀπ' τὴν ἴδια τὴν πίεση τῶν πραγμάτων καί ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη αὐτῆς τῆς πάλης στὸ νὰ ἀναγνωρίσει σύντομα ὅλες τίς πολιτικὲς, σοσιαλιστικὲς καί φιλοσοφικὲς ἀρχές τῆς Διεθνοῦς, ἀρχές πού στήν πράξη δέν εἶναι τίποτα λιγότερο ἀπὸ τὴν δίκαιη ἔκφραση τοῦ ξεκινητήματός του, τοῦ σκοποῦ του.

Ἀπὸ πολιτικὴ καί κοινωνικὴ ἀποψη, ἔχουν σὰν ἀπαραίτητη συνέπεια τὴν κατάργηση τῶν τάξεων, συνεπῶς καί τῆς μπουρζουαζίας, πού εἶναι σήμερα ἡ κυρίαρχη τάξη, ἀκόμα τὴν κατάργηση ὅλων τῶν πολιτικῶν κομμάτων, ὅλων τῶν ἐγγυώριων κρατῶν καί

πάνω στα έρείπιά τους την έγκαθίδρυση τής μεγάλης διεθνούς συμμαχίας όλων τών παραγωγικών ομάδων, τοπικών και έθνικών. Από φιλοσοφική άποψη, ξεκινώντας από την πραγματοποίηση του ανθρώπινου ιδεώδους, δηλαδή την ανθρώπινη εύτυχία, την ισότητα, την δικαιοσύνη και την έλευθερία πάνω στη γη, έχουν τήν τάση να κάνουν έντελώς άχρηστα τά ούράνια συμπληρώματα και όλες τις έλπίδες ενός καλλίτερου κόσμου, πράγμα που θα έχει σαν συνέπεια την κατάργηση τής λατρείας και όλων τών θρησκευτικών συστημάτων.

Αναγγείλετε αυτούς τους δύο σκοπούς σε άγράμματους εργάτες, συντριμμένους και άποθητικοποιημένους από την καθημερινή εργασία, δηλητηριασμένους για να πούμε έτσι, επίτηδες από τις διεστραμμένες έπιστήμες που οι κυβερνήσεις σε συμφωνία με όλες τις προνομιούχες τάξεις, παπαδαριό, άριστοκρατία, μπουρζουαζία, τους διαμοιράζουν άπλόχερα και θα τους φοβίσετε· θα σας αποκρούσουν ίσως, χωρίς να ύποπτεύονται ότι όλες αυτές οι ιδέες δεν είναι τίποτε άλλο από την πιο πιστή έκφραση τών συμφερόντων τους, ότι αυτές οι προσπάθειες τους φέρνουν την πραγματοποίηση τών πιο ακριβών τους εύχων και ότι αντίθετα οι πολιτικές και θρησκευτικές προκαταλήψεις, στ' όνομα τών οποίων θα τις αποκρούσουν ίσως, είναι ή άπ' εύθείας αιτία τής παράτασης τής σκλαβιάς και τής μιζέριας τους.

Πρέπει να ξεχωρίσουμε καλά τις προκαταλήψεις τών λαϊκών μαζών από εκείνες τής προνομιακής τάξης. Οι προκαταλήψεις τών μαζών, όπως είπαμε και προηγουμένως, είναι θεμελιωμένες στην άμάθεια και είναι έντελως αντίθετες προς τά συμφέροντά τους, ενώ εκείνες τής μπουρζουαζίας είναι θεμελιωμένες άκριδώς πάνω στα συμφέροντα τής τάξης αυτής και διατηρούνται χάρη στο συλλογικό έγωισμό τών άστών, παρ' όλη την διαβρωτική δράση τής άστικής έπιστήμης. 'Ο λαός θέλει, αλλά δεν γνωρίζει· ή μπουρζουαζία γνωρίζει, αλλά δεν θέλει. Ποιός άπ' τους δυο είναι άθεράπευτος; Η μπουρζουαζία χωρίς άμφιβολία.

Γενικός κανόνας: Δεν μπορείς να μεταπείσεις παρά μόνο αΐ-

τούς που αισθάνονται την ανάγκη της μετατροπής, αυτούς που ήδη μεταφέρουν στα ένστικτά τους ή στη μιζέρια της κατάστασής τους, έξωτερικης ή έσωτερικης, αυτό που θέλετε να τους δώσετε ποτέ δεν θα μεταπείσετε αυτούς που δεν αισθάνονται την ανάγκη καμιάς αλλαγής, ούτε ακόμη εκείνους που επιθυμώντας να ξεφύγουν από μια κατάσταση δυσάρεστη, σπρώχνονται από τη φύση των ήθικων, διανοητικών και κοινωνικών τους συνηθειών, στο να φάξουν σ' ένα κόσμο που δεν είναι σύμφωνος με τις ιδέες σας.

Φέρτε σας παρακαλώ στο σοσιαλισμό, έναν εύγενή που έχει δουλιμιά για τον πλοῦτο, έναν άστο που θα ήθελε να γίνει εύγενής, ή ακόμη έναν έργατη που θα επιθυμούσε με όλες τις δυνάμεις της ψυχής του να γίνει άστος! Μεταπείστε ακόμη έναν άριστοκράτη πραγματικό ή φανταστικό του πνεύματος, ένα που να είναι όλόκληρος σοφός, μισός, ένα τέταρτο, ένα δέκατο, ένα εκατοστό σοφός, συχνά γεμάτος από επιστημονική επίδειξη επειδή είχε απλώς την εύτυχία να καταλάβει κουτσά - στραβά μερικά βιβλία, γεμάτος από αλαζονική περιφρόνηση για τις αγράμματες μάζες και που φαντάζεται ότι τον φώναξαν για να φτιάξει μια νέα κυρίαρχη, δηλαδή έκμεταλλευτική κάστα.

Καμιά λογική, καμιά προπαγάνδα, δεν θα είναι ποτέ σε θέση να αλλάξει αυτούς τους δυστυχισμένους. Για να μεταπεισθούν, δεν υπάρχει παρά ένας δρόμος: είναι εκείνος της πράξης, είναι ή καταστροφή της δυνατότητας προνομιακών καταστάσεων, κάθε κυριαρχίας και κάθε έκμετάλλευσης: είναι εκείνος της κοινωνικής επανάστασης που σαρώνοντας οτιδήποτε αποτελεί την ανισότητα στον κόσμο, θα τους ήθικοποιήσει πιέζοντάς τους να αναζητήσουν την εύτυχία τους μέσα στην ισότητα και την αλληλεγγύη.

Τα πράγματα είναι διαφορετικά με τους σοβαρούς έργατες. Κάτω απ' τ' όνομα «σοβαροί έργατες», έννοούμε όλους αυτούς που είναι πραγματικά συντριμμένοι από το βάρος της εργασίας: όλους αυτούς, που ή κατάστασή τους είναι τόσο δύσκολη και τόσο άθλια ώστε κανένας, έξω από περιστάσεις έντελως άσυνήθιστες, δεν θα μπορούσε να κάνει ούτε ή σχέση και να κατακτήσει από μόνος

του για τὸν ἑαυτὸ του, μέσα στὶς σημερινές οἰκονομικές συνθήκες καὶ τῇ σημερινῇ οἰκονομικῇ κατάστασιν, μιὰ θέση καλλίτερη· νὰ γίνει γιὰ παράδειγμα μὲ τῇ σειρά του ἀφεντικὸ ἢ σύμβουλος τοῦ Κράτους. Σ' αὐτὴν τὴν κατηγορία τοποθετοῦμε χωρὶς ἀμφιβολία τοὺς σπάνιους καὶ θαρραλέους ἐργάτες ποὺ ἂν καὶ προσωπικά ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ ἀνέβουν πάνω ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξιν, δὲν θέλουν νὰ ἐπωφεληθοῦν, προτιμώντας νὰ ὑποφέρουν μαζί μὲ τοὺς συντρόφους τῆς μιζέριας καὶ τῆς ἀστικῆς ἐκμετάλλευσιν γιὰ λίγο καιρὸ ἀκόμη, παρὰ νὰ γίνουν ἐκμεταλλεῦτες μὲ τῇ σειρά τους. Τούτοι ἐδῶ, δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀλλαγῆς. Εἶναι καθαροὶ σοσιαλιστές.

Μιλᾶμε γιὰ τὴ μεγάλη ἐργατικὴ μάζα, ποὺ καταπονημένη ἀπὸ τὴν καθημερινὴ τῆς ἐργασία, εἶναι ἀμαθὴς καὶ μίζερη. Τούτη ἐδῶ, ἔποιες κι ἂν εἶναι οἱ πολιτικὲς καὶ θρησκευτικὲς προκαταλήψεις ποὺ προσπάθησαν καὶ ἐν μέρει κατάφεραν νὰ ἐπιβάλουν στὴ συνείδησίν της, εἶναι σοσιαλιστικὴ χωρὶς νὰ τὸ ξέρει· εἶναι, στὸ βάθος τοῦ ἐνστικτοῦ της καὶ κάτω ἀπ' τὴν πίεσιν τῆς ἴδιας τῆς κατάστασίν της, πιὸ σοβαρὰ, πιὸ ἀληθινὰ σοσιαλιστικὴ, τόσο ποὺ δὲν εἶναι ἔλοι οἱ ἐπιστημονικοὶ σοσιαλιστές καὶ ἄστοι μαζί. Εἶναι τέτοια ἐξ αἰτίας τῶν συνθηκῶν τῆς ὑλικῆς τῆς ὑπαρξίν, ἐξ αἰτίας τῶν ἀναγκῶν τοῦ εἶναι της, ἔστω κι ἂν οἱ τελευταῖες προέρχονται ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς σκέψιν της· καὶ μέσα στὴν πραγματικὴ ζωὴ, οἱ ἀνάγκες τῆς ὑπαρξίν ἐξασκοῦν πάντοτε μιὰ δύναμιν πολὺ πιὸ ἰσχυρὴ ἀπ' ὅτι ἐκείνες τῆς σκέψιν, μιὰ ποὺ ἡ τελευταία παντοῦ καὶ πάντοτε ὑπῆρξε ἢ ἔκφραση τῆς ὑπαρξίν, ἢ ἀντανάκλασιν τῶν ἐπιτυχημένων ἐξελίξεών της, ἀλλὰ ποτὲ ἢ ἀρχὴ της.

Αὐτὸ ποὺ λείπει στοὺς ἐργάτες, δὲν εἶναι ἡ πραγματικότη-
τα, ἡ πραγματικὴ ἀνάγκη τῶν σοσιαλιστικῶν εἰσπνοῶν, εἶναι μονάχα ἡ σοσιαλιστικὴ σκέψιν. Αὐτὸ ποὺ κάθε ἐργάτης ἀπαιτεῖ στὸ βάθος τῆς καρδιάς του: μιὰ ὑπαρξιν ἑλοκληρωτικὰ ἀνθρώπινη, ὑλικὴ εὐημερία καὶ διανοητικὴ ἐξέλιξιν, θεμελιωμένη στὴ δικαιοσύνη, δηλαδὴ στὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ καθένα ξεχωριστὰ καὶ ὅλων μαζί στὴν ἐργασία. Αὐτὸ τὸ ἐνστικτικὸ ἰδεῶδες τοῦ καθένα

πού δέν ζεί παρά από τήν ἐργασία του, δέν μπορεί προφανῶς νά πραγματοποιηθεῖ στοῦ σημερινοῦ πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ κόσμου, πού εἶναι βασισμένος πάνω στήν ἀδικία καί τήν κυνική ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας τῶν ἐργατῶν. Συνεπῶς, κάθε σοβαρός ἐργάτης εἶναι ἀπαραίτητα ἕνας σοσιαλιστής ἐπαναστάτης, μιᾶς πού ἡ χειραφέτησή του δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεῖ παρά μέ τήν ἀνατροπή δλων αὐτῶν πού ὑπάρχουν σήμερα. Ἡ αὐτή ἡ ὀργάνωση τῆς ἀδικίας μαζί μέ δλη τή βιτρίνα τῶν συγερῶν νόμων καί τῶν προνομακῶν ἰδρυμάτων πρέπει νά ἀφανιστεῖ, ἤ οἱ ἐργατικές μάζες θά μείνουν καταδικασμένες σέ μιᾶς αἰώνια σκλαβιά.

Νά ἡ σοσιαλιστική σκέψη πού τὰ σπέρματά της θά ξαναβρεθοῦν στοῦ ἔνστικτο κάθε σοβαροῦ ἐργάτη. Ὁ σκοπός συνεπῶς εἶναι νά τοῦ δώσουμε τήν δλοκληρωμένη συνείδηση αὐτοῦ πού ἐπιδιώκει, νά κάνουμε νά γεννηθεῖ μέσα του μιᾶς σκέψη πού νά συμφωνεῖ μέ τήν ἔμφυτη κλίση του, γιατί ἀπό τῆς στιγμῆς πού ἡ σκέψη τῶν ἐργατικῶν μαζῶν θά ἀνέβει στοῦ ὕψους τοῦ ἔνστικτου τους, ἡ θέλησή τους θά εἶναι ἀποφασιστική καί ἡ δύναμή τους θά γίνεῖ ἀκαταμάχητη.

Τί εἶναι ὁμως αὐτό πού ἐμποδίζει ἀκόμη τήν πιό γρήγορη ἐξέλιξη αὐτῆς τῆς σωτήριας σκέψης στοῦς κόλπους τῶν ἐργατικῶν μαζῶν; Ἡ ἀμάθειά τους χωρίς ἀμφιβολία καί κατά μεγάλο μέρος οἱ πολιτικές καί θρησκευτικές τους προκαταλήψεις, μέ τίς ὁποῖες οἱ ἐνδιαφερόμενες τάξεις προσπαθοῦν νά ἐπισκιάσουν τῆς συνείδησής τους καί τῆς φυσικῆς τους ἐξυπνάδα. Πῶς νά ἐξαλειψοῦμε αὐτή τήν ἀμάθεια, πῶς νά καταστρέψουμε αὐτές τίς νοσηρές προκαταλήψεις; Μὲ τήν ἐκπαίδευση καί μέ τήν προπαγάνδα;

Εἶναι χωρίς ἀμφιβολία μεγάλα καί ὠραῖα μέσα. Ἀλλά στή σημερινή κατάσταση τῶν ἐργατικῶν μαζῶν εἶναι ἀνεπαρκῆ. Ὁ ἀπομονωμένος ἐργάτης εἶναι πολὺ καταπονημένος ἀπ' τήν ἐργασία καί τίς καθημερινές φροντίδες ὥστε νά ἀφιερῶσει ἀρχετὸ καιρὸ γιὰ τήν ἐκπαίδευσή του. Καί ἐξ ἄλλου τί θά κάνει αὐτῆς ἡ προπαγάνδα; Θά ὑπάρξουν ἄραγε αὐτοὶ οἱ κάποιοι εἰλικρινεῖς σοσιαλιστές προερχόμενοι ἀπὸ τῆς μπουρζουαζίας, πού εἶναι γεμάτοι ἀπὸ

μεγαλόψυχη θέληση, χωρίς ἀμφιβολία, ἀλλὰ πὺ εἶναι πρῶτα - πρῶτα πολὺ λίγοι γιὰ νὰ δώσουν στὴν προπαγάνδα τοὺς ὅλη τὴν ἀπαραίτητη ἔκταση καὶ οἱ ὅποιοι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀνήκοντας ἐξ αἰτίας τῆς θέσης τοὺς σ' ἓνα κόσμον διαφορετικόν, δὲν ἔχουν ὅλη τὴν ἀγταπόκριση πὺ χρειάζεται ἀπὸ μέρους τοῦ ἐργατικοῦ κόσμου καὶ θὰ τοῦ ὑποκινήσουν μιὰ περισσότερο ἢ λιγότερο δικαιολογημένη δὺσπιστία;

«Ἡ χειραφέτηση τῶν ἐργατῶν, πρέπει νὰ εἶναι ἔργο τῶν ἰδίων», λέει τὸ προοίμιον τοῦ γενικοῦ μας καταστατικοῦ. Καὶ ἔχει χίλιες φορές δίκιον νὰ τὸ λέει. Εἶναι ἡ κύρια βάση τοῦ μεγάλου μας Σωματείου. Ἀλλὰ ὁ ἐργατικὸς κόσμος εἶναι γενικὰ ἀγράμματος, ἡ θεωρία τοῦ λείπει ἐντελῶς. Συνεπῶς, δὲν τοῦ μένει παρά ἓνας δρόμος, ἔ κ ε ἰ ν ο ς τ ῆ ς χ ε ι ρ α φ έ τ η ς ὡ ς μ έ σ ο υ τ ῆ ς π ρ α κ τ ι κ ῆ ς. Ποιὰ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ πρακτικὴ;

Εἶναι μοναδική. Εἶναι ἡ συναδελφικὴ πάλη τῶν ἐργατῶν ἐναντία στὰ ἀφεντικά. Εἶναι οἱ συντεχνίες, ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ συνένωση τῶν ταμείων τῆς ἀντίστασης.

14 Αὐγούστου 1869

III

Ἐὰν ἡ Διεθνὴς δείχνηται κατ' ἀρχὴν ἐλαστικὴ ἀπέναντι στίς ἀνατρεπτικὰ καὶ ἀντιδραστικὰς ἰδέες, εἴτε στὴν πολιτικὴ, εἴτε στὴ θρησκεία, πὺ ἔχουν οἱ ἐργάτες πὺ ἐντάσσονται στοὺς κόλπους τῆς, δὲν τὸ κάνει καθόλου ἀπὸ ἀδιαφορία γι' αὐτὰς τίς ἰδέες. Δὲν μποροῦμε νὰ τὴν κατηγορήσουμε γιὰ ἀδιαφορία γιὰτι τίς μισεῖ καὶ τίς ἀποκρούει μὲ ὅλες τίς δυνάμεις τῆς ὑπαρξῆς τῆς, μιὰ πὺ κάθε ἀντιδραστικὴ ἰδέα ἀποτελεῖ ἀνατροπὴ τῆς ἰδίας τῆς ἀρχῆς τῆς Διεθνοῦς, ὅπως ἤδη ἀποδείξαμε στὰ προηγούμενα ἄρθρα.

Τῆς ἐλαστικότητά αὐτῆ, τὸ ἐπαναλαμβάνουμε ἀκόμη, τὴν ἐμπνέεται. Ἐπὸ μιὰ μεγάλῃ φρονιμάδα. Γνωρίζοντας τέλεια ὅτι ἓνας σοβαρὸς ἐργάτης εἶναι σοσιαλιστὴς ἐξ αἰτίας ὅλων τῶν σχετικῶν

μέ την άθλια κατάστασή του αναγκών, και ότι οι αντιδραστικές ιδέες, εάν έχει, δε μπορεί παρά να είναι το αποτέλεσμα της άγνοιάς του, βασίζεται πάνω στη συλλογική εμπειρία που δεν θα παραλείψει να αποκτήσει στους κόλπους της Διεθνούς, και ιδίως στην εξέλιξη της συλλογικής πάλης των εργατών έναντια στα άφεντικά, για να τον απαλλάξει απ' αυτές.

Και πραγματικά, από τη στιγμή που ένας εργάτης αποκτώντας αυτοπεποίθηση από τη δυνατότητα μιᾶς προσεχούς ριζικής μεταρρύθμισης της οικονομικής κατάστασης, ένωμένος με τους συντρόφους του, αρχίζει να παλεύει με συνέπεια για την μείωση των ωρών της εργασίας του και την αύξηση του μισθού του· από τη στιγμή που αρχίζει να ενδιαφέρεται ζωηρά γι' αυτόν τον έντελως ύλικό αγώνα, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι θα εγκαταλείψει σύντομα όλες τις ούράνιες προκαταλήψεις του και ότι συνηθίζοντας να βασίζεται ολοένα και περισσότερο στη συλλογική δύναμη των εργατών, θα άπαρνηθεί με τη θέλησή του τη βοήθεια της θρησκείας.

Τό ίδιο θα συμβεί και με τη σημερινή πολιτική του. Θα χάσει τό κύριο στήριγμά του στο μέτρο που ή συνείδηση του εργάτη θα βρεθεί άπαλλαγμένη από την θρησκευτική καταπίεση. Άπό την άλλη μεριά ή οικονομική πάλη, εξελισσόμενη και επεκτεινόμενη, ολοένα και περισσότερο, θα τον κάνει να γνωρίσει καλλίτερα, με ένα τρόπο πρακτικό και με μιᾶ εμπειρία συλλογική που είναι πάντοτε άπαραίτητα πιό διδακτική και πιό πλατιά από κάθε μεμονωμένη εμπειρία, τους άληθινούς του έχθρούς, που είναι οι προνομιοϋχες τάξεις, που περιλαμβάνουν τό παπαδαριό, την μπουρζουαζία, τους εύγενείς και τό κράτος· αυτό τό τελευταίο ύπάρχει μόνο και μόνο για να προστατεύει όλα τά προνόμια αυτών των τάξεων και για να παίρνει πάντοτε τό μέρος τους έναντια στο προλεταριάτο.

Ό εργάτης, μπλεγμένος μ' αυτόν τον τρόπο στην πάλη, θα καταλήξει άναγκαστικά στο να καταλάβει τον άγεφύρωτο άνταγωνισμό που ύπάρχει μεταξύ των όργάνων αυτής της αντίδρασης

και τῶν πιὸ ἀκριβῶν του ἀνθρώπινων συμφερόντων και φθάνοντας σ' αὐτὸ τὸ σημείο, δὲν θὰ δειλιάσει νὰ ἀναγνωρισθεῖ και νὰ τοποθετηθεῖ σαφῶς σὰν ἐπαναστάτης σοσιαλιστής.

Μὲ τοὺς ἀστούς τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ὅλα τὰ συμφέροντά τους εἶναι ἀντίθετα πρὸς τὴν οἰκονομικὴ μεταβολὴ τῆς κοινωνίας· και ἂν οἱ ιδέες τους σ' αὐτὸν τὸν τομέα εἶναι ἐπίσης ἀντίθετες, ἂν αὐτὲς οἱ ιδέες εἶναι: ἀντιδραστικές, ἢ ὅπως τις ὀνομάζουσι σήμερα «εὐγενικά» συντηρητικές, ἂν τὸ λογικὸ τους και ἡ καρδιά τους ἀποκρούουσι αὐτὴ τὴ μεγάλη πράξι δικαιοσύνης και χειραφέτησης πού ὀνομάζουμε κοινωνικὴ ἐπανάσταση, ἂν ἡ πραγματικὴ κοινωνικὴ, δηλαδὴ ἡ πολιτικὴ και ταυτόχρονα οἰκονομικὴ ἰσότης τους τρομάζει, ἂν στὸ βάθος τῆς ψυχῆς τους θέλουσι νὰ διατηρήσουσι γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, γιὰ τὴν τάξην τους και τὰ παιδιά τους ἕνα μόνο προνόμιον, ἐκεῖνο τῆς νόησης, ὅπως κάνουν σήμερα πολλοὶ ἀστοὶ σοσιαλιστές, ἂν δὲν μισοῦσι ὄχι μόνο μὲ ὅλη τὴ λογικὴ τοῦ πνεύματός τους, ἀλλὰ ἀκόμη μὲ ὅλη τὴ δύναμιν τοῦ πάθους τους τὴ σημερινὴν τάξην πραγμάτων, τότε μπορούμε νὰ εἵμαστε σίγουροι ὅτι θὰ παραμείνουσι ἀντιδραστικοί, ἐχθροὶ τοῦ ἐργατικοῦ στόχου γιὰ ὅλη τους τὴ ζωὴ! Πρέπει νὰ τοὺς κρατήσουμε μακριὰ ἀπὸ τὴ Διεθνή.

Πρέπει νὰ τοὺς κρατήσουμε πολὺ μακριὰ, γιατί δὲν θὰ ἔμπαιναν ἐκεῖ παρὰ γιὰ νὰ τὴν ἀποθητικοποιήσουσι και γιὰ νὰ ἀλλάξουσι τὸ δρόμον τῆς. Ἰπάρχει ἐξ ἄλλου ἕνα ἀλάθητον σημάδι ἀπὸ τὸ ὁποῖο μπορούσι οἱ ἐργάτες νὰ διακρίνουσι ἂν ἕνας ἀστὸς πού ζητᾷ νὰ γίνῃ δεκτὸς στίς γραμμὰς τους, ἔρχεται σ' αὐτοὺς μὲ εὐλικρίνεια, χωρὶς τὸν ἴσχιον τῆς ὑποκρισίας και χωρὶς ἀνατρεπτικὰς ὑστερόβουλας σκέψεις. Τὸ σημάδι αὐτὸ εἶναι οἱ σχέσεις πού διατήρησε ἀπέναντι: σὺν κόσμῳ τῶν ἀστῶν.

Ὁ ἀνταγωνισμὸς πού ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἐργατικοῦ και τοῦ ἀστικοῦ κόσμου, παίρνει ἕνα χαρακτήρα ὄλο και πιὸ ἐκφραστικόν. Κάθε ἀνθρώπος πού σκέπτεται: σοβαρὰ και πού τὰ αἰσθήματα και ἡ φαντασία του δὲν παραμορφώθηκαν καθόλου ἀπὸ τὴν συχνὰ ἀσυνεῖδητον ἐπίδραση φιλοκερδῶν σοφισμάτων, ὀφείλει σήμερα νὰ

καταλάβει ότι κανένας συμβιβασμός δεν είναι δυνατός μεταξύ τους. Οι εργάτες θέλουν την ισότητα και οι άστοι θέλουν την διατήρηση της ανισότητας. Προφανώς ή μιὰ καταστρέφει την ἄλλη. Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἀστῶν πού ἔχουν κεφάλαιο καί ἰδιοκτησία, αὐτοί πού ἔχουν τὸ κουράγιο νὰ ὁμολογοῦν μὲ εἰλικρίνεια αὐτὸ πού θέλουν, τὸ ἔχουν ἐξ ἴσου καί γιὰ νὰ διακηρύχουν μὲ τὴν ἴδια εἰλικρίνεια τὸν τρόπο πού τοὺς ἐμπνέει ἡ σημερινὴ κινητοποίηση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Τοῦτοι ἐδῶ εἶναι ἐχθροὶ τόσο τωλμηροὶ όσο καὶ ἀνυπόκριτοι, τοὺς γνωρίζουμε καὶ πάει καλά.

Ἄλλὰ ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη κατηγορία ἀστῶν πού δὲν ἔχουν οὔτε τὸ ἴδιο θάρρος οὔτε τὸ ἴδιο κουράγιο. Ἐχθροὶ τῆς κοινωνικῆς ἐιάλυσης, πού ἐμεῖς ἀποκαλοῦμε μὲ δλη τὴ δύναμη τῆς ψυχῆς μας μεγάλη πράξη δικαιοσύνης, τὸ ἀπαραίτητο σημεῖο ἀρχῆς γιὰ τὴν ἀναγκαῖα θάση μιᾶς ἰσοπολιτικῆς καὶ ὀρθολογικῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, θέλουν ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄστοι, νὰ διατηρήσουν τὴν οἰκονομικὴ ἀνισότητα, αὐτὴ τὴν αἰώνια πηγὴ ὄλων τῶν ἄλλων ἀνισοτήτων· καὶ ταυτόχρονα ἰσχυρίζονται ὅτι ἐπιδιώκουν ὅπως κι ἐμεῖς τὴν ὀλοκληρωτικὴ χειραφέτηση τοῦ ἐργάτη καὶ τῆς ἐργασίας. Οἱ πιδ ἀντιδραστικοὶ ἄστοι, ἀντίθετα μ' ἐμᾶς, ὑποστηρίζουν μὲ ἀξιεπαινο πάθος τὴν ἴδια τὴν αἰτία τῆς σκλαβιάς τοῦ προλεταριάτου, δηλαδὴ τὸν διαχωρισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀκίνητης ἢ κεφαλαιοποιημένης ἰδιοκτησίας, πού ἀντιπροσωπεύονται σήμερα ἀπὸ δύο διαφορετικὲς τάξεις· καὶ ὁμως ἐμφανίζονται ὡς ἀπόστολοι τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ κεφαλαίου!

Ποιὸς κοροϊδεύουν; Τοὺς ἑαυτοὺς τους ἢ ἐμᾶς; Μερικοὶ σφάλλουν μὲ καλὴ τὴν πίστη, πολλοὶ μᾶς ξεγελοῦν· οἱ περισσότεροι μᾶς ἐξαπατοῦν καὶ ἐξαπατοῦνται ταυτόχρονα. Ὅλοι τους ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ριζοσπαστῶν καὶ σοσιαλιστῶν ἀστῶν πού θεμελίωσαν τὸν Συνασπισμὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τῆς Ἐλευθερίας.

Εἶναι σοσιαλιστικὸς αὐτὸς ὁ συνασπισμός; Στὴν ἀρχή, καὶ κατὰ τὴν διάρκειά του πρῶτου χρόνου τῆς ὑπαρξῆς του, ὅπως μᾶς δόθηκε ἤδη ἡ εὐκαιρία νὰ τὸ ποῦμε, ἀπέχρυσε τὸ σοσιαλισμὸ μὲ

τρόμο. Τὸν προηγούμενο χρόνο, στὸ συνέδριο πὸ ἔκανε στὴ Βέρνη, ἀπέχρυσε θριαμβευτικὰ τὴν ἀρχὴ τῆς οἰκονομικῆς ἰσότητος. Σήμερα, καταλαβαίνοντας ὅτι πεθαίνει καὶ ἐπιθυμώντας νὰ ζήσει λιγάκι ἀκόμη καὶ καταλαβαίνοντας ἐπιτέλους ὅτι καμιὰ πολιτικὴ ὑπαρξὴ δὲν εἶναι στὸ ἐξῆς δυνατὴ ἔξω ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ ζήτημα, αὐτοαποκαλεῖται σοσιαλιστικός· ἔγινε ἀστο-σοσιαλιστικός: δηλαδὴ θέλει νὰ ἐπιλύσει ὅλα τὰ κοινωνικά θέματα μὲ βάση τὴν οἰκονομικὴ ἀνισότητα. Ἐπιθυμεῖ καὶ θέλει νὰ διατηρήσει τὸ συμφέρον τοῦ κεφάλαιου καὶ τὴν ἐπικαρπία τῆς γῆς καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι θὰ χειραφετήσει μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τοὺς ἐργάτες. Προσπαθεῖ νὰ φτιάξει ἓνα οὐτοπικὸ σωματεῖο.

Γιατί τὸ κάνει; Τί τὸν ἔκανε νὰ ἀναλάβει ἓνα ἔργο τόσο ἀσυνάρτητο ὅσο καὶ στείρο; Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ τὸ καταλάβουμε.

Ἐνα μεγάλο μέρος τῆς μπουρζουαζίας εἶναι κουρασμένο ἀπὸ τὴ βασιλεία τοῦ καισαρισμοῦ καὶ τοῦ милитарισμού πὸ οἱ ἴδιοι θεμελίωσαν τὸ 1848, ἐπειδὴ φοβόντουσαν τὸ προλεταριάτο· θυμηθεῖτε μόνον τίς μέρες τοῦ Ἰουνίου, πρόδρομους τῶν ἡμερῶν τοῦ Δεκέμβρη· θυμηθεῖτε αὐτὴ τὴν Ἐθνοσυνέλευση, πὸ μετὰ τίς μέρες τοῦ Ἰουνίου καταριόταν καὶ ἔβριζε ὁμόφωνα, ἔκτος ἀπὸ μιὰ φωνή, τὸν περίφημο καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ἥρωικὸ σοσιαλιστὴ Πруντόν, πὸ μόνος εἶχε τὸ κουράγιο νὰ ρίξει τὴν πρόκληση τοῦ σοσιαλισμοῦ σ' αὐτὴ τὴ λυσσασμένη ομάδα τῶν συντηρητικῶν, φιλελεύθερων καὶ ριζοσπαστῶν σοσιαλιστῶν. Καὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς ὕβριστὲς τοῦ Πрунτόν, ὑπάρχει ἓνα πλῆθος ἀστῶν πὸ εἶναι ἀκόμη ζωντανοὶ καὶ σήμερα πὸ μαχητικοὶ παρὰ ποτέ, πὸ βαφτισμένοι στοὺς διωγμοὺς τοῦ Δεκέμβρη, ἔγιναν ἀπὸ τότε οἱ μάρτυρες τῆς ἐλευθερίας.

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ὁλόκληρη ἡ μπουρζουαζία, μαζί καὶ ἡ ριζοσπαστικὴ, δὲν ἦταν καθαρὰ ὁ δημιουργὸς τοῦ καισαρικοῦ καὶ милитарιστικοῦ δεσποτισμοῦ πὸ σήμερα ἐλευνολογεῖ τὰ ἀποτελέσματά του. Ἀφοῦ τὰ χρησιμοποίησε κατὰ τοῦ προλεταριάτου, τώρα θέλει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπ' αὐτά. Τίποτα πὸ φυσικό. Αὐτὸ τὸ πολίτευμα τὴν ταπεινώνει καὶ τὴν ἐρειπώνει. Ἄλ-

λά πῶς νὰ ἀπαλλαγεῖ; Ἐλλοτε ἦταν θαρραλέα καὶ δυνατή, εἶχε τὴν δύναμη τῶν κατακτήσεων. Σήμερα εἶναι δειλὴ καὶ ἀδύναμη, πάσχει ἀπὸ γεροντικὴ ἀδυναμία. Ἀναγνωρίζει πολὺ καλὰ τὴν ἀδυναμία της καὶ αἰσθάνεται ὅτι μόνη της δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τίποτα· τῆς χρειάζεται λοιπὸν κάποια βοήθεια. Αὐτὴ ἡ βοήθεια δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ προλεταριάτο· συνεπῶς πρέπει νὰ κερδίσει τὸ προλεταριάτο.

Ἄλλὰ πῶς νὰ τὸ κερδίσει; Μὲ ὑποσχέσεις γιὰ ἐλευθερία καὶ πολιτικὴ ἰσότητα; Εἶναι λέξεις πού δὲν ἀγγίζουν πιά τοὺς ἐργάτες. Ἐμαθαν ἀπὸ τὰ παθήματά τους, κατάλαβαν ἀπὸ μιὰ σκληρὴ ἐμπειρία ὅτι αὐτὲς οἱ λέξεις δὲν σημαίνουν γι' αὐτοὺς τίποτα ἔξω ἀπὸ τὴν διατήρηση τῆς οἰκονομικῆς τους σκλαβιάς, συχνὰ πιὸ σκληρῆς ἀπὸ πρῶτα. Ἄν λοιπὸν θέλετε νὰ ἀγγίξετε τὴν καρδιὰ αὐτῶν τῶν ἑκατομμυρίων ἄθλιων σκλάβων τῆς ἐργασίας, μιλεῖστε τους γιὰ τὴν οἰκονομικὴ τους ἀπελευθέρωση. Δὲν ὑπάρχει πιά ἐργάτης πού νὰ μὴν γνωρίζει τώρα ὅτι ἐκεῖ βρίσκεται γι' αὐτὸν ἡ μόνη σοβαρὴ καὶ πραγματικὴ βάση γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες ἐλευθερίες. Συνεπῶς πρέπει νὰ τοῦ μιλήσουν γιὰ οἰκονομικὲς μεταρρυθμίσεις τῆς κοινωνίας.

Λοιπὸν καλὰ, εἶπαν οἱ συνωμότες τῆς Εἰρήνης καὶ τῆς Ἐλευθερίας, ἄς τοὺς μιλήσουμε, ἄς βαφτιστοῦμε κι ἐμεῖς σοσιαλιστές. Ἄς τοὺς ὑποσχεθοῦμε οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις, πάντοτε μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ θελήσουν νὰ σεβαστοῦν τὶς βάσεις τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀστικῆς παντοδυναμίας: τὴν ἀτομικὴ καὶ κληρονομικὴ ἰδιοκτησία, τὸ συμφέρον τοῦ κεφάλαιου καὶ τῆς ἐπικαρπίας τῆς γῆς. Ἄς τοὺς πείσουμε ὅτι μ' αὐτὲς μόνον τὶς προϋποθέσεις, πού ἐξασφαλίζουν ἄλλωστε σὲ μᾶς τὴν ἐξουσία καὶ στοὺς ἐργάτες τὴ σκλαβιά, ὁ ἐργάτης μπορεῖ νὰ χειραφετηθεῖ.

Ἄς τοὺς πείσουμε ἀκόμη ὅτι γιὰ νὰ πραγματοποιήσουμε ὅλες αὐτὲς τὶς κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις, πρέπει πρῶτα νὰ κάνουμε μιὰ ὠραία πολιτικὴ ἐπανάσταση, ἀποκλειστικὰ πολιτικὴ, τόσο κόκκινη ὥστε νὰ τοὺς ἀρέσει ἀπὸ πολιτικῆς ἀποψῆς, μὲ πεσίματα κεφαλιῶν ἂν εἶναι ἀπαραίτητο, ἀλλὰ μὲ τὸν πιὸ μεγάλο σεβασμὸ γιὰ τὴ θεὰ ἰδιοκτησία· μιὰ ἐπανάσταση ἐντελῶς ἰακωβινική, μὲ μιὰ λέ-

ξη, πού θα μάς κάνει κύριους τῆς κατάστασης· και μόλις γίνουμε κύριοι, θα δώσουμε στους ἐργάτες... αὐτὸ πού θα μπορέσουμε και πού θα θελήσουμε...

Ἐκεῖ βρίσκεται ἓνα ἀλάθητο σημάδι ἀπὸ τὸ ὁποῖο μποροῦν οἱ ἐργάτες νὰ ἀναγνωρίσουν ἓνα ψευτοσοσιαλιστὴ, ἓναν ἀστο-σοσιαλιστὴ: ἂν μιλώντας τους γιὰ τὴν ἐπανάσταση ἢ ἂν θέλετε γιὰ τὴν κοινωνικὴ μεταρρύθμιση, τοὺς λέει ὅτι ἡ πολιτικὴ μεταρρύθμιση πρέπει νὰ γίνῃ π ρ ἰ ν ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ μεταρρύθμιση· ἂν ἀρνηθεῖ ὅτι πρέπει νὰ γίνουν και οἱ δύο ταυτόχρονα ἢ ἀκόμη ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐπανάσταση δὲν πρέπει νὰ εἶναι τίποτα λιγότερο ἀπὸ τὸν ἄμεσο και καίριο μοχλὸ τῆς δλοκληρωτικῆς κοινωνικῆς διάλυσης, τότε γυρίστε του τὴν πλάτη γιὰτὶ ἡ ἡλίθιος εἶναι ἡ θεατρίνος ἐκμεταλλευτῆς.

21 Αὐγούστου 1869

IV

Τὸ Διεθνὲς Σωματεῖο τῶν Ἐργατῶν, γιὰ νὰ μείνῃ πιστὸ στὶς ἀρχές του και γιὰ νὰ μὴν ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν μόνη ὁδὸ πού μπορεῖ νὰ τὸ ὀδηγήσῃ σὲ καλὸ λιμάνι, πρέπει προπάντων νὰ προφυλαχθεῖ ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις και τῶν δύο εἰδῶν τοῦ ἀστικοῦ σοσιαλισμοῦ: τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς πού περιλαμβάνει και τοὺς ἀστοὺς ἐπαναστάτες και ἀπὸ ἐκείνους τῶν ἀστικῶν συνεταιρισμῶν πού ἀποκαλοῦνται πρακτικοὶ ἄνθρωποι.

Ἄς ἐκτιμήσουμε τοὺς πρώτους.

Ἡ οἰκονομικὴ χειραφέτηση, εἶπαμε προηγουμένως, εἶναι ἡ βάση ἔλων τῶν ἄλλων ἐλευθεριῶν. Περιλάβαμε μ' αὐτές τὶς λέξεις ἔλη τὴν πολιτικὴ τῆς Διεθνοῦς.

Διαβάζουμε πράγματι στὸ αἰτιολογικὸ τοῦ γενικοῦ μας καταστατικοῦ τὴν ἀκόλουθη διακήρυξη:

«Ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῆς ἐργασίας στὸ κεφάλαιο εἶναι: ἡ πηγὴ καθε πολιτικῆς δουλείας, πνευματικῆς καὶ ὕλικῆς,

καί διτι γι' αὐτόν τὸ λόγῳ, ἡ οἰκονομικὴ χειραφέτηση τῶν ἐργατῶν εἶναι ὁ μεγάλος σκοπὸς στὸν ὁποῖο πρέπει νὰ ὑποτάσσεται κάθε πολιτικὴ κίνησις».

Εἶναι προφανές διτι κάθε πολιτικὴ κίνησις ποὺ δὲν ἔχει σὰν ἄμεσο καὶ εὐθὺ ἀντικείμενο τὴν ὀριστηρικὴ καὶ πλήρη οἰκονομικὴ χειραφέτηση τῶν ἐργατῶν καὶ ποὺ δὲν ἔχει γράψει στὴ σημαίᾳ της μὲ τρόπο ἀποφασιστικὸ καὶ καθαρὸ τὴν ἀρχὴ τῆς οἰκονομικῆς ἰσοτιμίας, ἢ καλλίτερα τὴν δ' ἰσοκλήρωτικὴ ἐπανόρθωσις τοῦ κεφάλαιου ἀπέναντι στὴν ἐργασία ἢ ἀκόμη τὴν κοινωνικὴ διάλυσις, εἶναι ἐντελῶς ἀστικὴ πολιτικὴ κίνησις καὶ σὰν τέτοια πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ ἀπὸ τὴν Διεθνή.

Ὅφειλεῖ κατὰ συνέπειαν νὰ ἀποκλεισθεῖ χωρὶς οἴκτο ἡ πολιτικὴ τῶν ἀστο-δημοκρατῶν ἢ ἀστο-σοσιαλιστῶν ποὺ δηλώνοντας διτι «ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία εἶναι ἡ πρώτη προϋπόθεσις τῆς οἰκονομικῆς χειραφέτησις», δὲ μποροῦν νὰ ἐννοοῦν κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς λέξεις ἄλλο ἀπ' αὐτὸ τὸ πράγμα: οἱ μεταρρυθμίσεις ἢ ἡ πολιτικὴ ἐπανάστασις πρέπει νὰ γίνουεν πρὶν ἀπὸ τὶς οἰκονομικὰς μεταρρυθμίσεις ἢ τὴν οἰκονομικὴ ἐπανάστασις· οἱ ἐργάτες πρέπει λοιπὸν νὰ συμμαχήσουν μὲ τοὺς περισσότερο ἢ λιγότερο ριζοσπάστες ἀστοὺς γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν μαζί τους τὸ πρῶτο, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ κάνουν ἐπειτα, παρὰ τὴν ἀντίδρασις τῶν ἀστῶν, τὸ δεύτερο.

Διαμαρτυρόμαστε μεγαλόφωνα ἐναντία σ' αὐτὴ τὴν καταστρεπτικὴ θεωρία, ποὺ δὲν θὰ μπορούσε νὰ καταλήξει γιὰ τοὺς ἐργάτες, παρὰ στὸ νὰ τοὺς κάνει ὄργανα κατὰ τῶν ἑαυτῶν τους καὶ νὰ τοὺς ἐγκαταλείψει πάλι στὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν μπουρζουάδων.

Τὸ νὰ κατακτηθῶν πρῶτα τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει ἄλλο πράγμα ἀπὸ τὸ νὰ τὴν κατακτηθῶν ἀπομονωμένη ἀφήνοντας κατὰ μέρος, τουλάχιστον γιὰ τὶς πρῶτες μέρες, τὶς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις στὴν κατάστασις ποὺ βρίσκονται δηλαδὴ τοὺς ἰδιοκτῆτες καὶ τοὺς κεφαλαιοκράτες μὲ τὰ πλοῦτη τους καὶ τοὺς ἐργάτες μὲ τὴν μιζέρια τους.

Ὅσο, μὲν κατακτηθεῖ αὐτὴ ἡ ἐλευθερία, λένε, θὰ χρη-

σιμεύσει σάν ὄργανο στους ἐργάτες γιά νά κατακτήσουν ἀργότερα τήν ἰσότητα ἢ τήν οἰκονομική δικαιοσύνη.

Ἡ ἐλευθερία πράγματι, εἶναι ἓνα μοναδικό καί ἰσχυρό ἐργαλεῖο. Τό πᾶν εἶναι νά ξέρομε ἂν οἱ ἐργάτες θά μπορέσουν πραγματικά νά τό χρησιμοποιοῦν, ἂν θά ἀνήκει πραγματικά σέ αὐτούς ἢ ἂν, ὅπως γινόταν μέχρι σήμερα, ἡ πολιτική τους ἐλευθερία θά εἶναι ἓνα ἀπατηλό πρόσχημα, ἓνα ψέμμα.

Ἐνας ἐργάτης, στή σημερινή οἰκονομική του κατάσταση μέσα στήν ὁποία θά ἐρχόντουσαν νά τοῦ μιλήσουν γιά πολιτική ἐλευθερία, δέν θά μπορούσε νά ἀπαντήσει παρά μέ τό ρεφραῖν ἑνός πολὺ γνωστοῦ τραγουδιοῦ:

Μή μιλάτε γιά λευτεριά:
Ἡ φτώχεια, νά ἡ σκλαβιά!

Καί πραγματικά, θά πρέπει νά εἶναι κανείς ἐρωτευμένος μέ τις αὐταπάτες γιά νά φαντάζεται ὅτι ἓνας ἐργάτης, μέσα στις οἰκονομικές καί κοινωνικές συνθήκες πού βρίσκεται σήμερα, μπορεῖ νά κάνει σοβαρή καί πραγματική χρήση τῆς πολιτικῆς του ἐλευθερίας. Τοῦ λείπουν δυό πραγματάκια: ἡ ξεκούραση καί τὰ ὕλικά μέσα.

Ἐξ ἄλλου δέν τό εἶδαμε καί στή Γαλλία τήν ἐπομένη τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848, τῆς πιδ ριζοσπαστικῆς πού θά μπορούσε κανείς νά ἐπιθυμεῖ ἀπό πολιτικῆς ἀποψῆς;

Οἱ Γάλλοι ἐργάτες δέν ἦταν ἄλλωστε οὔτε ἀδιάφοροι οὔτε ἀδέξιοι, καί παρ' ὅλη τήν πλατειά καθολική ψηφοφορία ἔπρεπε νά συνεργαστοῦν μέ τούς ἀστούς. Γιατί; γιατί δέν εἶχαν τὰ ὕλικά μέσα πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά νά γίνει πραγματικότητα ἡ πολιτική ἐλευθερία, γιατί ἔμειναν σκλάβοι μιᾶς ἀναγκαστικῆς ἀπό τήν πείνα ἐργασίας, ἐνῶ οἱ ριζοσπαστικοί, οἱ φιλελεύθεροι, ἀκόμη καί οἱ συντηρητικοί ἀστοί, οἱ μὲν δημοκρατικοί τῆς προηγούμενης, οἱ δέ νεοφώτιστοι τῆς ἐπομένης, πήγαιναν κι ἐρχόντουσαν, ἐνεργοῦσαν μιλοῦσαν, πραγματοποιοῦσαν καί συνωμοτοῦσαν ἐλεύθερα, οἱ μὲν

χάρη στά εισοδήματά τους ή στην επικερδή αστική τους θέση, οι δε χάρη στον προϋπολογισμό του κράτους που φυσικά όχι μόνο διατήρησαν αλλά και έκαναν πιο δυνατό από ποτέ.

Τά αποτελέσματα τά γνωρίζουμε: πρώτα οι μέρες του Ίουνη: άργότερα, σαν απαραίτητη συνέπεια οι μέρες του Δεκέμβρη.

Άλλά, θα πουν, οι εργάτες που έγιναν πιο φρόνιμοι απ' την ίδια τους την εμπειρία, δεν θα στέλνουν πια άστους στις συντακτικές ή νομοθετικές Συνελεύσεις, θα στέλνουν άπλους εργάτες. Έόσο φτωχοί που είναι θα μπορούν να δώσουν την απαραίτητη διατροφή στους βουλευτές τους. Ξέρετε ποιές θα είναι οι συνέπειες; Οι εργάτες βουλευτές, μεταφερμένοι σε συνθήκες αστικής ζωής και σε ατμόσφαιρα αστικών πολιτικών ιδεών, παύοντας να είναι εργάτες της πράξης για να γίνουν άνθρωποι του κράτους, θα γίνουν άστοί, και ίσως περισσότερο απ' τους ίδιους τους άστους. Γιατί οι άνθρωποι δεν δημιουργούν τίς καταστάσεις, αλλά αντίθετα οι καταστάσεις είναι εκείνες που δημιουργούν τους ανθρώπους. Και ή πείρα μας διδάσκει ότι οι εργάτες άστοί συχνά δεν είναι ούτε λιγότερο έγωιστές από τους εκμεταλλευτές άστους, ούτε λιγότερο καταστρεπτικοί για τὸ Σωματείο απ' ότι οι άστο-σοσιαλιστές ούτε λιγότερο ματαιόδοξοι και γελοιοί από τους έξευγενισμένους άστους.

Ό,τι κι αν κάνουν, ότι κι αν λένε, όσο ο εργάτης θα παραμένει βουτηγμένος στη σημερινή του κατάσταση, δεν θα υπάρχει για αυτόν καμιά δυνατή έλευθερία, κι εκείνοι που συμφωνούν στο να κατακτήσει τίς πολιτικές έλευθερίες χωρίς να θιγούν πρώτα τά καυτά θέματα του σοσιαλισμού, χωρίς να προφέρουν αυτή τη λέξη που κάνει τους άστους να χλωμιάζουν, την κοινωνική διάλυση, του λένε άπλως: Κατάκτησε πρώτα την έλευθερία αυτή για μας, για να μπορέσουμε άργότερα να την χρησιμοποιήσουμε εναντίον σου.

Άν ένας άστος έμπνευσμένος από ένα μεγάλο πάθος δικαιοσύνης, ισότητας και ανθρωπιάς, θέλει σοβαρά να εργασθεί για τη χειραφέτηση του προλεταριάτου, να αρχίσει κόβοντας πρώτα δλους

τούς πολιτικούς και κοινωνικούς δεσμούς, όλες τις σχέσεις συμπεριφοράς του πνεύματος, της κενοδοξίας και της καρδιάς με τη μπουρζουαζία. Νά καταλάβει πρώτα - πρώτα ότι κανένας συμβιβασμός δεν είναι δυνατός μεταξύ του προλεταριάτου και της τάξης αυτής, που μὴ μπορώντας νά ζήσει παρά από την εκμετάλλευση της άλλης, είναι ο φυσικός ἐχθρός του προλεταριάτου.

Ἄφοῦ γυρίσει ὀριστικά τις πλάτες στον κόσμο τῶν ἀστών, νά ἔρθει νά μπει κάτω ἀπ' τή σημαία τῶν ἐργατῶν που ἔχει πάνω της γραμμένο: «Δικαιοσύνη, Ἰσότητα και Ἐλευθερία γιά όλους. Κατάργηση τῶν τάξεων με τήν οικονομική ἰσότητα ὄλων. Κοινωνική διάλυση». Θά είναι καλοδεχούμενος.

Ὅσον ἀφορᾷ τούς ἀστο-σοσιαλιστές ὅπως και τούς ἐργάτες ἀστούς που θά ἔρθουν νά μάς μιλήσουν γιά συνθηκολόγηση μεταξύ της ἀστικής πολιτικής και του σοσιαλισμοῦ τῶν ἐργατῶν, δὲν ἔχουμε νά δώσουμε παρά μιὰ συμβουλή: πρέπει νά τούς γυρίσετε τις πλάτες.

Διότι οἱ ἀστο-σοσιαλιστές ἐπιχειροῦν νά ὀργανώσουν σήμερα με δόλωμα τὸ σοσιαλισμό, μιὰ θαυμαστή ἐργατική κινητοποίηση με σκοπὸ νά κατακτήσουν τήν πολιτική ἐλευθερία, μιὰ ἐλευθερία που ὅπως εἶδαμε δὲν θά χρησίμευε παρά στη μπουρζουαζία· γιατί οἱ ἐργάτες φθάνοντας στο ὕψος τῆς θέσης τους, φωτισμένοι και ὀδηγημένοι ἀπὸ τις ἀρχές της Διεθνούς, ὀργανώνονται πράγματι και ἀρχίζουν νά σχηματίζουν μιὰ πραγματική δύναμη, ὄχι ἐθνική ἀλλὰ διεθνή· ὄχι γιά νά ἐξυπηρετοῦν τις ὑποθέσεις τῶν ἀστών ἀλλὰ τις δικές τους· και διότι ἀκόμη και γιά νά πραγματοποιήσουν αὐτὸ τὸ ἀστικό ἰδεώδες μιᾶς ὀλοκληρωτικῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας με δημοκρατικές διατάξεις, χρειάζεται μιὰ ἐπανάσταση, και ἐπειδὴ καμιά ἐπανάσταση δὲ μπορεῖ νά θριαμβεύσει παρά μόνο με τή δύναμη του λαοῦ, πρέπει αὐτή ἡ δύναμη, σταματώντας νά βγάζει τὰ κάστανα ἀπ' τή φωτιά γιά λογαριασμό τῶν Κυρίων μπουρζουάδων, νά χρησιμεύσει στο ἔξῃς γιά τὸ θρίαμβο του λαϊκοῦ σκοποῦ, του σκοποῦ ὄλων αὐτῶν που δουλεύουν ἐναντίον τῶν ἐκμεταλλευτῶν της ἐργασίας.

Τὸ Διεθνὲς Σωματεῖο τῶν Ἑργατῶν, πιστὸ σὲ ἀρχές του, δὲν θὰ δώσει ποτὲ τὸ χέρι σὲ μιὰ πολιτικὴ ἀναταραχὴ ποὺ δὲν θὰ εἶχε σὰν ἄμεσο καὶ εὐθὺ σκοπὸ τὴν ὀλοκληρωτικὴν οἰκονομικὴν χειραφέτηση τοῦ ἐργάτη, δηλαδὴ τὴν κατάργησιν τῆς μπουρζουαζίας σὰν τάξιν οἰκονομικὰ ξέχωρην ἀπ' τὴ μάζαν τοῦ λαοῦ, οὔτε σὲ καμμιά ἐπανάστασιν ποὺ ἀπ' τὴν πρώτην μέραν, ἀπ' τὴν πρώτην ὥραν, δὲν θὰ γράφει στὴν σημαία της τὴν **κοινωνικὴν διάλυσιν**.

Ἄλλὰ οἱ ἐπαναστάσεις δὲν αὐτοσχεδιάζονται. Δὲν γίνονται αὐθαίρετα οὔτε ἀπὸ ἄτομα οὔτε ἀκόμη ἀπὸ τὰ πιὸ δυνατὰ σωματεῖα. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε θέλησιν καὶ ἀπὸ κάθε συνωμοσίαν, ὀδηγοῦνται πάντοτε ἀπ' τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων. Μποροῦμε νὰ τίς προβλέψωμε προαισθανόμενοι καμμιά φορά τὸ πλησίασμά τους, ἀλλὰ δὲ μποροῦμε ποτὲ νὰ ἐπιταχύνωμε τὴν ἔκρηξίν τους.

Ἐχοντας πεισθεῖ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ἀναρωτιόμαστε: ποιά εἶναι ἡ πολιτικὴ ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ ἡ Διεθνὴς κατὰ τὴ διάρκειαν αὐτῆς τῆς περισσότερον ἢ λιγότερον μακρόχρονης περιόδου, ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπ' αὐτὴ τὴν τρομερὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν, γιὰ τὴν ὁποῖαν σήμερον, ὅλος ὁ κόσμος βιάζεται;

Ἀφαιρώντας, ὅπως ἐπιτάσσουν οἱ ἀρχές του, κάθε ἐθνικὴ καὶ τοπικὴ πολιτικὴ, θὰ δώσει στὸ ἐργατικὸ κίνημα ὅλων τῶν χωρῶν ἓνα χαρακτήρα αἰσθητὰ οἰκονομικὸν θάζοντας σὰν σκοπὸ τὴν ἐλάττωσιν τῶν ὥρων τῆς ἐργασίας καὶ τὴν αὐξήσιν τῶν μισθῶν· τὰ μέσα γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ: **οἱ συντεχνίαι τῶν ἐργατικῶν μαζῶν καὶ ἡ δημιουργία τὰ μείων ἀντίστασης**.

Θὰ κάνει προπαγάνδαν τῶν ἀρχῶν της, γιὰτὶ ὄντας οἱ ἀρχές της οἱ πιὸ καθαρὴ ἔκφρασις τῶν συλλογικῶν συμφερόντων τῶν ἐργατῶν ὅλου τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ ἀποτελοῦν ὅλη τὴ ζωτικὴ δύναμις τῆς Διεθνοῦς, θὰ κάνει τὴν προπαγάνδαν αὐτὴ πλατείαν, χωρὶς νὰ ὑπολογίσει τὴν ὀξυθυμίαν τῶν ἀστῶν, ὥστε κάθε ἐργάτης, ὀργαίνοντας ἀπ' τὴ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ νάρκωσιν μέσα στὴν ὁποῖαν προσπαθοῦν νὰ τὸν ξανασύρουν, νὰ καταλάβει τὴ θέσιν του· νὰ γνωρίσει καλὰ τί πρέπει νὰ ἐπιθυμεῖ νὰ κάνει καὶ ποιός

είναι οί συνθήκες πού μπορεί νά κατακτήσει τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματά του.

Όσο θά συναντάμε συχνά μέσα στην ίδια τή Διεθνή επιδράσεις πού προσποιούμενες δι περιφρονοῦν τίς ἀρχές της, θά ήθελαν νά τίς περάσουν σάν ἀχρηστη θεωρία και πού προσπαθοῦν νά ξανασύρουν τούς ἐργάτες στον πολιτικό, οικονομικό και θρησκευτικό κατηχητισμό τῶν ἀστῶν, τόσο θά γίνεται μιὰ προπαγάνδα περισσότερο ἐνεργητική και περισσότερο ειλικρινής.

Θά ἐξαπλωθεῖ και θά ὀργανωθεῖ ἰσχυρά ἀνάμεσα ἀπ' τὰ σύνορα ὄλων τῶν χωρῶν, ὥστε μόλις ξεσπάσει ή ἐπανάσταση ὀδηγημένη ἀπ' τήν πίεση τῶν πραγμάτων, νά βρεθεῖ μιὰ πραγματική δύναμη, πού νά ξέρει τί πρέπει νά κάνει, νά μπορεί νά τήν ἀρπάξει και νά της δώσει μιὰ κατεύθυνση ἀληθινά ἐπιθυμητή ἀπ' τὸ λαό· μιὰ σοβαρή διεθνῆς ὀργάνωση τῶν ἐργατικῶν σωματείων ὄλων τῶν χωρῶν, ἱκανή νά ἀντικαταστήσει αὐτὸν τὸν πολιτικό κόσμο τῶν κρατῶν και της μπουρζουαζίας πού ἀποχωρεῖ.

Τελειώνουμε αὐτή τήν πιστή ἔκθεση της πολιτικῆς της Διεθνοῦς, ἀναφέροντας τήν τελευταία παράγραφο τοῦ αἰτιολογικοῦ τοῦ γενικοῦ μας καταστατικοῦ:

«Ἡ κίνηση πού γίνεται μεταξὺ τῶν ἐργατῶν τῶν πιδ βιομηχανικῶν χωρῶν της Εὐρώπης, γεννώντας καινούργιες ἐλπίδες, βελβαιώνει ἐπίσημα δι δέν θά ξαναπέσει σὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος».

28 Αὐγούστου 1869

Ἡ καθολικὴ ἐκπαίδευση

I.

Τὸ πρῶτο θέμα πὸ ἔχουμε νὰ ἐξετάσουμε σήμερα εἶναι τὸ ἐξῆς: Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατικῶν μαζῶν θὰ μπορέσει νὰ εἶναι πλήρης, ἐφ' ὅσον ἡ ἐκπαίδευση πὸ θὰ δέχονται, θὰ εἶναι κατώτερη ἀπ' αὐτὴν πὸ θὰ παρέχεται στοὺς ἀστούς, ἢ ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχει μιὰ ὁποιαδήποτε τάξη, πολυάριθμη ἢ ὄχι, πὸ ἤδη ἀπὸ τὴ γέννησή της θὰ προσκαλεῖται στὰ προνόμια μιᾶς ἀνώτερης μόρφωσης πὸ πλήρους; Θέτοντας αὐτὴ τὴν ἐρώτηση, δὲν εἶναι σὰ νὰ τὴν ἀναλύουμε; Δὲν εἶναι φανερὸ ὅτι μεταξὺ δύο ἀνθρώπων προικισμένων μὲ σχεδὸν ἴση φυσιολογικὴ ἐξυπνάδα, ἐκεῖνος πὸ θὰ ξέρει περισσότερα, ἐκείνου πὸ τὸ πνεῦμα θὰ γίνῃ πὸ πλατὺ ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιστήμης καὶ πὸ ἔχοντας καλύτερα καταλάβει τὴν ἀλληλουχία τῶν φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν γεγονότων — αὐτὸ πὸ λέγε νόμους τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας — θὰ ἀντιληφθῇ πὸ εὐκόλα καὶ πὸ πλατιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς κοινωνικῆς σφαίρας πὸ βρίσκεται, θὰ αἰσθανθῇ πὸ ἐλεύθερος, θὰ εἶναι πρακτικὰ ἐπίσης πὸ ἐπιδέξιος καὶ πὸ ἰσχυρὸς ἀπ' ὅτι ὁ ἄλλος; Αὐτὸς πὸ ξέρει περισσότερα θὰ ἐξουσιάζει φυσιολογικὰ αὐτὸν πὸ θὰ ξέρει λιγότερα· καὶ ἂν ἀκόμη μεταξὺ δύο τάξεων δὲν ὑπῆρχε παρὰ μόνον αὐτὴ ἡ διαφορά τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς μόρφωσης, σὲ λίγο καιρὸ θὰ ἔφτιαχνε κι ὅλες τὶς ἄλλες, ὥσπου ὁ ἀνθρώπινος κόσμος θὰ βρισκόταν πάλι στὸ σημερινό του σημεῖο, δηλαδή θὰ ἦταν διαιρεμένος σὲ μιὰ μάζα σκλάβων καὶ σ' ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ ἀφεντάδων, πὸ οἱ πρῶτοι θὰ ἐργαζόντουσαν γιὰ τοὺς τελευταίους, ὅπως γίνεται καὶ σήμερα.

Γίνεται ἀντιληπτὸ τώρα γιὰτι οἱ ἀστοὶ σοσιαλιστὲς δὲν ζη-

τοῦν παρά μιὰ κάποια ἐκπαίδευση γιὰ τὸ λαό, λιγάκι περισσότερη ἀπ' ὅτι ὑφίσταται τώρα, ἐνῶ ἐμεῖς οἱ σοσιαλδημοκράτες, ζητᾶμε γιὰ τὸ λαό π λ ῆ ρ η ἔ κ π α ἰ δ ε υ σ η, ὅλη τὴν ἐκπαίδευση, ὅσο καθολικὴ τὴν ἐπιτρέπει ἡ διανοητικὴ δύναμη τοῦ αἰῶνα, ὥστε πάνω ἀπ' τὶς ἐργατικὲς μάζες νὰ μὴ μπορέσει στὸ ἔξῃς νὰ βρεθεῖ καμιὰ τ' ἄ ξ η π οὐ θὰ κατορθώσει νὰ μάθει περισσότερα καὶ π οὐ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ μπορέσει νὰ τὶς ἐξουσιάσει καὶ νὰ τὶς ἐκμεταλλευτεῖ. Οἱ ἄστοι σοσιαλιστὲς θέλουν νὰ διατηρηθοῦν οἱ τάξεις καὶ νὰ ἀντιπροσωπεύει ἡ καθεμίᾳ τους, σύμφωνα μὲ αὐτούς, μιὰ κοινωνικὴ ὑπηρεσία: ἡ μιὰ γιὰ παράδειγμα τὴν ἐπιστήμη καὶ ἡ ἄλλη τὴν χειρωνακτικὴ ἐργασία. Ἐμεῖς θέλουμε ἀντίθετα τὴν ὀριστικὴ καὶ πλήρη κατάργηση τῶν τάξεων, τὴν ἐνοποίηση τῆς κοινωνίας καὶ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξίσωση ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὑπάρξεων στὴ γῆ. Μὲ τὸ νὰ τὶς διατηρήσουν, θὰ θέλανε νὰ ἐλαττώσουν, νὰ μετριάσουν καὶ νὰ καλλωπίσουν τὴν ἀνισότητα καὶ τὴν ἀδικία, αὐτὲς τὶς ἱστορικὲς βάσεις τῆς σημερινῆς κοινωνίας, ἐνῶ ἐμεῖς θέλουμε νὰ τὶς καταστρέψουμε. Ἀπὸ αὐτὸ συμπεραίνεται καθαρὰ ὅτι ἀνάμεσα σὲ μᾶς καὶ στοὺς ἄστοις σοσιαλιστὲς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει καμιὰ συμφωνία, οὔτε συμβιβασμός, οὔτε ἀκόμη συμμαχία.

Ἄλλὰ, θὰ ποῦνε, καὶ εἶναι τὸ ἐπιχείρημα π οὐ μᾶς φέρνουν πὶὸ συχνὰ καὶ π οὐ οἱ κύριοι δογματιστὲς ὅλων τῶν χρωμάτων θεωροῦν σὰν ἀκαταμάχητο, ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατο ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα νὰ ἐπιδοθεῖ στὴν ἐπιστήμη· θὰ πέθαινε τῆς πείνας. Πρέπει λοιπὸν, ὅταν οἱ μὲν μελετοῦν, οἱ ἄλλοι νὰ ἐργάζονται γιὰ νὰ παράγουν τὰ ἀπαραίτητα ἀντικείμενα τῆς ζωῆς, γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους πρῶτα καὶ κατόπιν ἐπίσης γιὰ τοὺς ἀνθρώπους π οὐ ἀφιερῶθηκαν ἀποκλειστικὰ σὲ τὶς διανοητικὲς ἐργασίες· διότι οἱ ἀνθρωποὶ δὲν ἐργάζονται μόνο γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους: οἱ ἐπιστημονικὲς τους ἀνακαλύψεις, ἐκτὸς τοῦ ὅτι πλαταίνουν τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, μὲ τὸ νὰ βρίσκουν ἐφαρμογὴ στὴ βιομηχανία καὶ στὴν ἀγροτοκαλλιέργεια καὶ γενικὰ στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, δὲν βελτιώνουν τὴν κατάστασιν ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὑπάρξεων χωρὶς καμιὰ ἐξαίρε-

ση; Οι καλλιτεχνικές τους δημιουργίες δὲν ἐξευγενίζουν τὴ ζωὴ
 ὄλου τοῦ κόσμου;

Ἄλλὰ ὄχι, καθόλου. Τὴν πιὸ μεγάλη μομφὴ ποὺ ἔχουμε νὰ
 ἀπευθύνουμε στὴν ἐπιστῆμη καὶ στὶς τέχνες, εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ δὲν
 διαδίδουν τὰ εὐεργετήματά τους καὶ δὲν ἐξασκοῦν τὴ σωτήρια
 ἐπίδρασή τους παρὰ μόνο πάνω σὲ μιὰ πολὺ μικρὴ μερίδα τῆς κοι-
 νωνίας, καταλήγουν νὰ ἐξαιροῦν καὶ συνεπῶς νὰ ζημιώνουν τὴν
 μεγάλη πλειοψηφία.

Μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε σήμερα προόδους στὴν ἐπιστῆμη
 καὶ στὶς τέχνες, κάτι ποὺ ἀναγνωρίσαμε ἤδη μὲ τόση περίσκεψη
 στὴν τεράστια ἐξέλιξη τῆς βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου, τῶν πιστώ-
 σεων, τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου δηλαδὴ μὲ μιὰ λέξη, στὶς πιὸ πολι-
 τισμένες χώρες τοῦ σύγχρονου κόσμου. Αὐτὸς ὁ πλοῦτος εἶναι ἐντε-
 λῶς ἀποκλειστικός, καὶ τείνει κάθε μέρα νὰ γίνῃ περισσότερο, μὲ
 τὸ νὰ συγκεντρώνεται σὲ ὀλοένα λιγότερα χέρια καὶ ἐντάσσοντας
 τὰ κατώτερα στρώματα τῆς μεσαίας τάξης, τοὺς μικροαστοὺς, στὸ
 προλεταριάτο, μιὰ ποὺ ἡ ἐξέλιξη (αὐτοῦ τοῦ πλούτου) θρίσκειται
 σὲ ἄμεση σύνδεση μὲ τὴν ἀύξανόμενη μιζέρια τῶν ἐργατικῶν μα-
 ζῶν. Ἄπὸ δῶ βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἄδυσσος ποὺ χωρίζει
 ἤδη τὴν εὐτυχησμένη καὶ προνομιούχο μειοψηφία ἀπὸ τὰ ἑκατομ-
 μύρια τῶν ἐργατῶν ποὺ τῆς δίνουν ζωὴ μὲ τὴν ἐργασία τῶν μπρά-
 τσων τους, ἀνοίγεται ὀλοένα καὶ περισσότερο καὶ ὅτι ὅσο οἱ εὐτυ-
 χισμένοι ἐκμεταλλευτὲς τῆς λαϊκῆς ἐργασίας γίνονται πιὸ εὐτυ-
 χισμένοι, τόσο οἱ ἐργάτες γίνονται πιὸ δυστυχησμένοι. Ἄς συγκρί-
 νουμε μόνο τὸ μυθικὸ πλοῦτο τοῦ μεγάλου ἀριστοκρατικοῦ, χρημα-
 τιστικοῦ, ἐμπορικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ κόσμου τῆς Ἄγγλιας μὲ
 τὴν ἄθλια κατάστασι τῶν ἐργατῶν αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς χώρας· ἄς
 ξαναδιαβάσουμε τὸ τόσο ἀπλὸ καὶ τόσο δραματικὸ γράμμα ποὺ
 γράφτηκε πρόσφατα ἀπὸ ἓνα λογικὸ καὶ τίμιο χρυσοχόο τοῦ Λον-
 δίνου τὸν WALTER DUNGAN*, ποὺ δηλητηριάστηκε α ὕ τ ὀ

---

* CF. L' EGALITE, No 27, 27 Ἰουλίου 1869. «Ἡ ἐλευθερία τῆς ἐρ-
 γασίας», ἄρθρο δημοσιευμένο στὴ L' INTERNATIONALE τῶν Βρυξελλῶν.

β ο υ λ α μαζί με τή γυναίκα του και τὰ ἔξι παιδιά του, μόνο και μόνο για νά ξεφύγει ἀπό τίς ταπεινώσεις, τή μιζέρια και τὰ βασανιστήρια τῆς πείνας, και θά ἀναγκαστοῦμε νά παραδεχτοῦμε ὅπως-δήποτε ὅτι αὐτός ὁ περιβόητος πολιτισμός δέν εἶναι, ἀπό τήν ὑλιστική ἀποψη, τίποτα περισσότερο ἀπό καταπίεση και ἐρείπωμα για τόν λαό.

Ἐπάρχουν ἐπίσης και σύγχρονες πρόοδες τῆς ἐπιστήμης και τῶν τεχνῶν. Αὐτές οἱ πρόοδες εἶναι τεράστιες! Μάλιστα, εἶναι ἀλήθεια. Ἀλλά ὅσο μεγαλύτερες εἶναι, τόσο περισσότερο γίνονται αἰτία τῆς διανοητικῆς σκλαβιάς, κατά συνέπεια και τῆς ὑλικῆς, αἰτία τῆς μιζέριας και τῆς ταπείνωσης για τὸ λαό· διότι μεγαλώνουν ὀλοένα και περισσότερο τήν ἄδυσσο πού χωρίζει ἤδη τή νοημοσύνη τοῦ λαοῦ ἀπό ἐκείνη τῶν προνομιούχων τάξεων. Ἡ πρώτη, ἀπό τήν ἀποψη τῆς φυσιολογικῆς ἰκανότητος, εἶναι σήμερα προφανῶς λιγότερο ἐξασθενημένη, λιγότερο τριμμένη, λιγότερο σοφιστική και λιγότερο διεφθαρμένη ἀπό τήν ὑπεράσπιση ἀδίκων συμφερόντων, και κατά συνέπεια εἶναι φυσικά πιό ἰσχυρή ἀπό τήν ἀστική νοημοσύνη· ἀλλά για ἀντιστάθμισμα, αὐτή ἡ τελευταία ἔχει για τόν ἑαυτό της ὅλα τὰ ὅπλα τῆς ἐπιστήμης, και αὐτά τὰ ὅπλα εἶναι μοναδικά. Συμβαίνει πολὺ συχνά ἕνας πολὺ ἔξυπνος ἐργάτης νά ἀναγκάζεται νά σιωπᾷ μπροστά σ' ἕναν ἀνόητο σοφὸ πού τόν χτυπᾷ ὄχι μέ τὸ πνεῦμα πού δέν διαθέτει, ἀλλά μέ τήν ἐκπαίδευση πού ὁ ἐργάτης στερήθηκε και πού ὥστόσο ὁ ἄλλος μπόρεσε νά πάρει γιατί ὅσο καιρὸ ἡ ἡλιθιότητά του ἐξελισσόταν ἐπιστημονικά στά σχολεῖα, ἡ ἐργασία τοῦ ἐργάτη τὸν ἔντυνε, τὸν στέγαζε, τὸν ἔτρεφε και τοῦ προμήθευε ὅλα τὰ χρειζόμενα, δάσκαλους και βιβλία, ἀπαραίτητα για τήν ἐκπαίδευσή του.

Ὁ βαθμὸς τῆς γνώσης πού διαμοιράζεται στὸν καθένα δέν εἶναι καθόλου ἴδιος, οὔτε ἀκόμη και στὴν ἀστική τάξη, τὸ γνωρίζουμε πολὺ καλά. Κι ἐκεῖ ἐπίσης ὑπάρχει μιὰ διαβάθμιση, πού προσδιορίζεται ὄχι ἀπό τήν ἰκανότητα τῶν ἀτόμων, ἀλλά ἀπό τὸν περισσότερο ἢ λιγότερο πλοῦτο τοῦ κοινωνικοῦ στρώματος μέσα στὸ ὁποῖο γεννήθηκαν· για παράδειγμα, ἡ ἐκπαίδευση πού παίρ-

νουν τὰ παιδιὰ τῆς πολὺ μικροαστικῆς τάξης, ἐλάχιστα ἀνώτερη ἀπὸ ἐκείνη πού κατορθώνουν οἱ ἴδιοι ἐργάτες νὰ πάρουν, εἶναι σχεδὸν μηδαμινὴ σὲ σύγκριση μὲ αὐτὴ πού ἡ κοινωνία δίνει ἀπλόχερα στὴ μεσαία καὶ τὴν ἀνώτερη ἀστική τάξη. Ἐπίσης τί βλέπουμε; Ἡ μικροαστικὴ τάξη, πού τουλάχιστον πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἐνταγμένη στὴ μεσαία τάξη μόνο καὶ μόνο ἐξ αἰτίας μιᾶς γελοίας κενοδοξίας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη ἐξ αἰτίας τῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τοὺς κεφαλαιοκράτες μὲ τὴν ὁποία θρῖσκεται πρόσωπο μὲ πρόσωπο, εἶναι τὸν περισσότερο καιρὸ σὲ μιὰ κατάσταση πιὸ ἄθλια καὶ ἀκόμη πιὸ ταπεινωτικὴ ἀπὸ τὸ προλεταριάτο. Ἐπίσης, ὅταν μιλάμε γιὰ προνομιούχες τάξεις, δὲν ἐννοοῦμε ποτὲ αὐτὴ τὴν καυμένη μικρομπουρζουαζία, πού ἂν εἶχε λιγάκι περισσότερο μυαλὸ καὶ καρδιά, δὲν θὰ ἄργοῦσε νὰ ἔρθει νὰ ἐνωθεῖ μὲ μᾶς, γιὰ νὰ πολεμήσουμε τὴν μεσαία καὶ μεγαλοαστικὴ τάξη, πού δὲν τὴν συνθλίβει σήμερα λιγότερο ἀπ' ὅτι συνθλίβει τὸ προλεταριάτο. Καὶ ἂν ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας συνέχιζε πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ἀκόμα δέκα χρόνια, κάτι πού μᾶς φαίνεται ἐξ ἄλλου ἀδύνατο, θὰ βλέπαμε ἀκόμα τὸ πιὸ μεγάλο μέρος τῆς μεσαίας ἀστικῆς τάξης νὰ πέφτει στὴ σημερινὴ κατάσταση τῆς μικρομπουρζουαζίας πρῶτα, γιὰ νὰ χαθεῖ λιγάκι ἀργότερα μέσα στὸ προλεταριάτο, πάντοτε γιὰ χάρη αὐτῆς τῆς ὀλέθριας συγκέντρωσης τοῦ πλούτου σὲ ὀλοένα λιγότερα χέρια· κάτι πού θὰ εἶχε σὰν ἀναπόφευκτη κατάληξη νὰ διαχωρίζει διαρκῶς τὸν κοινωνικὸ κόσμον σὲ μιὰ μικρὴ μειοψηφία πού θὰ εἶναι ὑπερβολικὰ πλούσια, σοφὴ, κυρίαρχη καὶ σὲ μιὰ τεράστια πλειοψηφία ἀθλίων προλετάρων, ἀξεστων καὶ σκλάβων.

Εἶναι ἓνα γεγονός πού πρέπει νὰ ραπίζει ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ πνεύματα, ὅλους αὐτοὺς πού ἔχουν στὴν καρδιά τους τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, τὴ δικαιοσύνη, δηλαδή τὴν ἐλευθερία τοῦ καθένα μέσα στὴν ἰσότητα καὶ ἀπὸ τὴν ἰσότητα ὄλων. Εἶναι ἐπειδὴ ὅλες οἱ ἐφευρέσεις τοῦ πνεύματος, ὅλες οἱ μεγάλες ἐφαρμογές τῆς ἐπιστήμης στὴ βιομηχανία, στὸ ἐμπόριο καὶ γενικὰ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ, δὲν ὀφέλθησαν μέχρι τώρα παρὰ τις προνομιούχες

τάξεις, και μάλιστα την δύναμη τῶν Κρατῶν, αὐτῶν τῶν αἰωνίων προστατῶν ὄλων τῶν πολιτικῶν και κοινωνικῶν ἀδικιῶν, ποτέ τις λαϊκές μάζες. Δέν ἔχουμε παρά νά ὀνομάσουμε τις ραδιουργίες ὥστε κάθε ἐργάτης, και κάθε σοβαρός ὀπαδός τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργασίας νά μᾶς δικαιώσει. Ποιά δύναμη διατηρεῖ ἀκόμη σήμερα τις προνομιούχες τάξεις μαζί με ὄλη τήν ἀνήκουστη εὐτυχία τους και ὄλες τις μοναδικές τους ἀπολαύσεις, παρ' ὄλη τήν τόσο δίκαιη ἀγανάκτηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν; Μήπως μιᾶ δύναμη ἀχώριστη ἀπ' αὐτούς; Ὁχι, εἶναι ἀποκλειστικά ἡ δύναμη τοῦ Κράτους, μέσα στο ὄποιο ἔξ ἄλλου τὰ παιδιά τους καταλαμβάνουν σήμερα, ὄπως γινόταν πάντοτε, ὄλα τὰ κυρίαρχα ἐπαγγέλματα, ἀκόμη και τὰ μεσαῖα και τὰ κατώτερα, ἐκτός ἀπό ἐκεῖνα τῶν ἐργατῶν και τῶν στρατιωτῶν. Και τί εἶναι ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ σήμερα κατά κύριο λόγο ὄλη τῆ δύναμη τῶν Κρατῶν; Εἶναι ἡ ἐπιστήμη.

Μάλιστα, εἶναι ἡ ἐπιστήμη. Ἐπιστήμη τῆς κυβέρνησης, τῆς διοίκησης, και ἐπιστήμη τῆς οἰκονομίας· ἐπιστήμη τοῦ νά ρουφᾶς τὸ αἷμα τῶν λαϊκῶν ὀμάδων χωρίς νά πολυφωνάζουν, και μόλις ἀρχίσουν νά φωνάζουν νά τους ἐπιθάλεις τῆ σιωπή, τήν ὄπομονή και τήν ὄπακοή με μιᾶ δύναμη ἐπιστημονικά ὄργανωμένη· ἐπιστήμη τοῦ νά ἐξαπατᾶς και νά κατακερματίζεις τις λαϊκές μάζες, ὥστε νά μὴν μποροῦν ποτέ, ἀλληλοδοηθούμενες και ἐνώνοντας τις προσπάθειές τους, νά δημιουργήσουν μιᾶ δύναμη ἱκανή νά τὰ ἀνατρέψει (τὰ Κράτη)· ἐπιστήμη στρατιωτική πριν ἀπ' ὄλα, πού με ὄλα τὰ τελειοποιημένα ὄπλα τῆς και τὰ φοβερά τῆς καταστροφικά ὄργανα πού «κάνουν θαύματα»· ἐπιστήμη τῆς μηχανικῆς τέλος, αὐτή πού δημιούργησε τὰ ἀτμόπλοια, τους σιδηροδρόμους και τους τηλέγραφους· τους σιδηρόδρομους, πού χρησιμοποιούμενοι ἀπό τήν μιλιταριστική στρατηγική, δεκαπλασιάζουν τήν ἀμυντική και ἐπιθετική δύναμη τῶν Κρατῶν· και οἱ τηλέγραφοι, πού μεταβάλλουν κάθε κυβέρνηση σε μιᾶ Λερναία Ὑδρα με ἑκατό, χίλια μπράτσα,

---

* Ὁπως τὰ ντουφέκια στη μάχη τοῦ Μεντενᾶ (3 Νοέμβρη 1867)

τῆς δίνου τῆ δυνατότητα νά εἶναι παρούσα, νά ἐνεργεῖ, νά συλλαμβάνει παντοῦ, δημιουργοῦν τόν πιό φοβερο . Ἰσχυρὸ συγκέντρωσιμό πού ἐμφανίστηκε ποτέ στόν κόσμο.

Ποιός μπορεῖ λοιπόν νά ἀρνηθεῖ ὅτι ὅλες οἱ πρόοδες τῆς ἐπιστήμης χωρὶς καμιά ἐξαίρεση, δὲν στράφηκαν μέχρι ἐδῶ παρά στήν αὐξηση τοῦ πλούτου τῶν προνομιούχων τάξεων καὶ τῆς δύναμης τῶν Κρατῶν, εἰς βάρος τῆς εὐημερίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν λαϊκῶν μαζῶν, τοῦ προλεταριάτου; Ἀλλά, θά παρατηροῦσε κάποιος, οἱ ἐργατικὲς μάζες δὲν ὠφελοῦνται κι αὐτές; Δὲν εἶναι πολὺ πιό πολιτισμένες στόν αἰῶνα μας ἀπ' ὅτι στοὺς αἰῶνες πού πέρασαν;

Σ' αὐτὸ θά ἀπαντήσουμε μὲ μιὰ παρατήρηση τοῦ LASSALLE, τοῦ διάσημου γερμανοῦ σοσιαλιστῆ. Γιά νά διακρίνουμε τὴν πρόοδο τῶν ἐργατικῶν μαζῶν, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τους χειραφέτησης, δὲν πρέπει καθόλου νά συγκρίνουμε τὴ διανοητικὴ τους κατάσταση στοὺς αἰῶνες πού πέρασαν. Πρέπει νά ἐξετάσουμε ἂν, ἀπὸ μιὰ καθορισμένη ἐποχὴ καὶ πέρα, ἐνῶ εἶχε διαπιστωθεῖ ἡ διαφορὰ πού ὑπῆρχε τότε μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν προνομιούχων τάξεων, ἔχουν σημειώσῃ πρόοδες στὸ ἴδιο μέτρο μὲ αὐτές τὶς τελευταῖες. Διότι ἂν ὑπῆρξε ἰσότητά σ' αὐτές τὶς δύο ἀμοιβαῖες πρόοδες ἡ διανοητικὴ ἀπόσταση πού τὶς χωρίζει σήμερα ἀπὸ τὸν προνομιούχο κόσμο θά εἶναι ἡ ἴδια· ἂν τὸ προλεταριάτο προοδεύει περισσότερο καὶ πιό γρήγορα ἀπὸ τοὺς προνομιούχους, αὐτὴ ἡ ἀπόσταση θά γίνῃ ἀπαραίτητα πιό μικρὴ· ἀλλὰ ἂν ἀντίθετα ἡ πρόοδος τοῦ ἐργάτη εἶναι πιό ἀργή καὶ συνεπῶς κατώτερη ἀπὸ ἐκείνη τῶν κυρίαρχων τάξεων, στὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα ἡ ἀπόσταση αὐτὴ θά μεγαλώσῃ· ἡ ἀβυσσὸς πού τοὺς χωρίζε ἐγίνε πιό μεγάλη, ὁ προνομιούχος ἄνθρωπος ἐγίνε πιό δυνατός, ὁ ἐργάτης ἐγίνε πιό ἐξαρτημένος, πιό σκλάβος ἀπ' ὅτι ἦταν στήν ἐποχὴ πού πήραμε σὰν ἀφετηρία. Ἄν ξεκινήσουμε καὶ οἱ δύο, τὴν ἴδια ὥρα, ἀπὸ δύο διαφορετικὰ σημεῖα καὶ ἂν εἴσαστε 100 βήματα μπροστὰ ἀπὸ μένα, κάνοντας ἐσεῖς 60 καὶ ἐγὼ 30 μόνο βήματα τὸ

λεπτό, σὲ μιὰ ὥρα. ἡ ἀπόσταση πού θὰ μᾶς χωρίζει δὲν θάναί πιά 100, ἀλλὰ 280 βήματα*.

Τὸ παράδειγμα αὐτὸ δίνει μιὰ ἰδέα ἐντελῶς ἀκριβῆ γιὰ τὶς ἀμοιβαῖες πρόοδες τῆς μπουρζουαζίας καὶ τοῦ προλεταριάτου μέχρις ἐδῶ. Οἱ ἄστοι προχώρησαν πρὸ γρήγορα ἀπὸ τοὺς προλετάρους στὴν ὁδὸ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅχι ἐπειδὴ ἡ νόησή τους ἦταν ἀπὸ τὴ φύση τῆς πρὸ δυνατῆ ἀπὸ ἐκείνη τῶν τελευταίων, — σήμερα μὲ κάθε εἰλικρίνεια θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς τὸ ἀντίθετο —, ἀλλὰ γιὰτὶ ἡ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας ὑπῆρξε ὡς τὰ σήμερα τέτοια ὥστε μόνον οἱ ἄστοι μπόρεσαν νὰ μορφωθοῦν, ἡ ἐπιστήμη δὲν ὑπῆρξε παρὰ μόνον γι' αὐτούς, καὶ τὸ προλεταριάτο βρέθηκε καταδικασμένο σὲ μιὰ καταναγκαστικὴ ἄγνοια, κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἔστω κι ἂν προκόβει, — οἱ πρόοδες του εἶναι ἀναμφισβήτητες, — αὐτὸ δὲν γίνεται μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀντίθεσή της.

Ἀνακεφαλαιώνουμε. Στὴ σημερινὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας, οἱ πρόοδες τῆς ἐπιστήμης ἔγιναν ἡ αἰτία τῆς π α ρ ἄ λ λ η λ η ς ἀμάθειας τοῦ προλεταριάτου, ὅπως ἀκριβῶς οἱ πρόοδες τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἔγιναν ἡ αἰτία τῆς π α ρ ἄ λ λ η λ η ς μιζέριας του. Διαγνωστικὲς καὶ ὑλικὲς πρόοδες συντέλεσαν συνεπῶς ἐξ ἴσου στὸ νὰ αὐξήσουν τὴ σκλαβιά του. Τί συμπέρασμα θγαίνει; Ὅτι πρέπει νὰ ξεράσουμε καὶ νὰ πολεμήσουμε α ὕ τ ἡ τὴν ἀστικὴ ἐπιστήμη, ὅπως ἀκριβῶς πρέπει νὰ ξεράσουμε καὶ νὰ πολεμήσουμε τὸν ἀστικὸ πλοῦτο. Νὰ τὰ πολεμήσουμε καὶ νὰ τὰ ξεράσουμε μ' αὐτὴ τὴν ἄγνοια, ὅτι καταστρέφοντας δηλαδὴ τὴν κοινωνικὴ τάξη πραγμάτων πού τὰ ἔκανε πατρικὴ κληρονομιά μίαν ἢ περισσότερων τάξεων, πρέπει νὰ τὰ διεκδικήσουμε σὰν τὸ κοινὸ καλὸ ὅλων μας.

31 Ἰουλίου 1869

---

* Στὴν πραγματικότητά ὅχι σὲ 60, ἀλλὰ σὲ 6 μόνον λεπτὰ θὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἀπόσταση αὐτή. Νάναί ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος; Νάναί ἀπὸ ἄγνοια τοῦ Μπακούνιν; (δὲν ἦταν ἔλλωστε καὶ καθόλου δυνατὸς στὰ μαθηματικά). Πάντως ὁ JAMES GUILLAUME διορθώνει: 1900 βήματα σὲ μιὰ ὥρα.

II

Ἀποδείξαμε ὅτι ὅσο ὑπάρχουν δύο ἢ περισσότερες βαθμίδες ἐκπαίδευσης γιὰ τὰ διάφορα κοινωνικά στρώματα, θὰ ὑπάρχουν ἀπαραίτητα τάξεις, δηλαδή οἰκονομικά καὶ πολιτικά προνόμια γιὰ ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ εὐτυχησμένων ἀνθρώπων καὶ ἡ σκλαβιά καὶ ἡ μιζέρια γιὰ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ.

Τὰ μέλη τοῦ Διεθνoῦς Συνεταιρισμοῦ τῶν Ἑργατῶν, ἀπαιτοῦμε τὴν Ἰσότητα, καὶ ἐπειδὴ τὴν ἀπαιτοῦμε θέλουμε ἐπίσης καὶ μιὰ πλήρη ἐκπαίδευση γιὰ ὅλους.

Ἄλλὰ ἂν μορφωθεῖ ὅλος ὁ κόσμος, ποῖος θὰ θελήσει νὰ ἐργασθεῖ; θὰ ρωτήσουν. Ἡ ἀπάντησή μας εἶναι ἀπλή: ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐργάζεται καὶ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ μορφώνεται. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δίνουν πολὺ συχνὰ τὴν ἀπάντηση ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνάμιξη τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας μὲ τὴν διανοητικὴν ἐργασία δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ παρά εἰς βάρος τόσο τῆς μιᾶς ὅσο καὶ τῆς ἄλλης: οἱ ἐργάτες θὰ γίνουν κακοὶ ἐπιστήμονες καὶ οἱ ἐπιστήμονες δὲν θὰ γίνουν παρά θλιβεροὶ ἐργάτες. Μάλιστα, στὴ σημερινή κοινωνία, ὅπου τόσο ἡ χειρωνακτικὴ ἐργασία ὅσο καὶ ἡ πνευματικὴ εἶναι ἐξ ἴσου διαστρεβλωμένες ἀπὸ τὴν ἐντελῶς πλασματικὴν ἀπομόνωσην στὴν ὁποία καὶ οἱ δύο ἔχουν καταδικαστεῖ. Ἄλλὰ εἴμαστε πεισμένοι ὅτι στὸν ζωντανὸ καὶ ὁλοκληρωμένον ἄνθρωπον, καθεμιά ἀπ' τὴς δυὸ ἐνέργειες, μυϊκὴ καὶ νευρικὴ, πρέπει νὰ ἀναπτύσσεται ἐξ ἴσου καὶ ὅτι μακρὰ ἀπὸ τὸ νὰ ἀλληλοεμποδίζονται, καθεμιά πρέπει νὰ στηρίζει, νὰ πλαταίνει καὶ νὰ ἐνισχύει τὴν ἄλλη· ἡ ἐπιστήμη τοῦ σοφοῦ θὰ γίνῃ πιὸ γόνιμη, πιὸ χρήσιμη καὶ πιὸ μεγάλη ὅταν ὁ σοφὸς πάψει νὰ ἀγνοεῖ τὴν μυϊκὴν ἐργασία, καὶ ἡ ἐργασία τοῦ ἐκπαιδευμένου ἐργάτη θὰ γίνῃ πιὸ ἐπιδέξια καὶ συνεπῶς πιὸ παραγωγικὴ ἀπὸ ἐκεῖνη τοῦ ἀνεκπαιδευτοῦ ἐργάτη.

Ἀπὸ ὅσων βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι, γιὰ τὸ συμφέρον τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας, ὅπως καὶ γιὰ τὸ συμφέρον τῆς ἐπιστήμης πρέ-

πει νά μὴν ὑπάρχουν πιά οὔτε ἐργάτες, οὔτε διανοούμενοι, ἀλλὰ μονάχα ἄνθρωποι.

· Συμπεραίνεται καὶ τοῦτο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἐξ αἰτίας τῆς ἀνώτερης νοσημοσύνης τους, παρασύρθηκαν σήμερα στὸν αὐτάρεσκο κόσμο τῆς ἐπιστήμης, μόλις ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ, ὑποχωρώντας στὴν ἀνάγκη μιᾶς στάσης ἐντελῶς ἀστικῆς, μεταστρέφουν ὅλες τὶς ἐφευρέσεις τους πρὸς ὄφελος τῆς προνομιούχου τάξης, τῆς ὁποίας καὶ οἱ ἴδιοι ἀποτελοῦν μέλη, ἐνῶ οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι μιὰ φορὰ ἂν τεθοῦν πραγματικὰ ἀλληλέγγυοι ὅλου τοῦ κόσμου, ἀλληλέγγυοι ὄχι στὴ φαντασία μόνο καὶ στὶς κουδέντες, ἀλλὰ στὴν πράξη, μέσα στὴ δουλειά, θὰ στρέψουν ἐντελῶς ὅμοια τὶς ἀνακαλύψεις καὶ τὶς ἐφαρμογές τῆς ἐπιστήμης πρὸς τὸ συμφέρον ὅλων καὶ πρὶν ἂπ' ὅλα θὰ ἐλαφρύνουν καὶ θὰ ἐξευγενίσουν τὴν ἐργασία, τὴ μόνη νόμιμη καὶ πραγματικὴ βάση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας.

Εἶναι δυνατόν καὶ μάλιστα πολὺ πιθανόν, στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο μακροχρόνια μεταβατικὴ περίοδο ποὺ φυσιολογικὰ θὰ διαδεχθεῖ τὴ μεγάλη κοινωνικὴ κρίση, οἱ πιὸ ἀναπτυγμένες ἐπιστήμες νὰ πέσουν σημαντικὰ κάτω ἀπ' τὸ σημερινό τους ἐπίπεδο ὅπως εἶναι ἀναμφισβήτητο ἐπίσης ὅτι ἡ πολυτέλεια καὶ ὀτιδήποτε ἀποτελεῖ τὶς λεπτότητες τῆς ζωῆς, θὰ πρέπει γιὰ πολὺ καιρὸ νὰ ἐξαφανισθεῖ ἀπ' τὴν κοινωνία, καὶ δὲν θὰ μπορέσει πιά νὰ ξαναεμφανισθεῖ σὰν ἀποκλειστικὴ ἀπόλαυση, ἀλλὰ σὰν ἐξευγενισμὸς τῆς ζωῆς ὅλων μας, παρὰ μόνον ὅταν ἡ κοινωνία θὰ ἔχει κατακτήσει τὰ ἀπαραίτητα γιὰ ὅλους. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ πρόσκαιρη ἐπισκίαση τῆς ἀνώτερης ἐπιστήμης θὰ εἶναι ἄραγε τόσο μεγάλο κακό; Αὐτὸ ποὺ θὰ χάσει σὲ ὑψηλὴ ἀνάταση, δὲν θὰ τὸ κερδίσει πλαταίνοντας τὴ βάση της; Χωρὶς ἀμφιβολία θὰ ὑπάρξουν λιγότεροι ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονες, ἀλλὰ ταυτόχρονα θὰ ὑπάρξουν ἀπείρως λιγότεροι ἀπαιδευτοί. Δὲν θὰ ὑπάρξουν πιά αὐτοὶ οἱ κάποιοι ἄνθρωποι ποὺ ἀγγίζουσι τοὺς οὐρανοὺς, ἀλλὰ ἀντὶ γι' αὐτούς, ἑκατομμύρια ἄνθρωποι, ἐξευτελισμένοι σήμερα, συντριμμένοι, θὰ βαδίσουν μὲ ἀξιοπρέπεια στὴ γῆ· κανένας ἡμίθεος, κανένας σκλάβος. Οἱ ἡ-

μίθεοι και οί σκλάβοι θά εξανθρωπισθοῦν μέ μιᾶς, οί μέν κατεβαίνοντας λιγάκι, οί δέ ἀνεβαίνοντας πολύ. Δέν θά ὑπάρχει λοιπόν στοῦ ἐξῆς θέση οὔτε γιά τή θεοποίηση οὔτε γιά τήν καταφρόνια. Ὅλοι θά δώσουν τὸ χέρι και μόλις ἐνωθοῦν, θά βαδίσουν ὄλοι μαζί μέ καινούργια διάθεση γιά καινούργιες κατακτήσεις, τόσο στήν ἐπιστήμη ὅσο και στή ζωή.

Χωρίς λοιπόν νά φοβόμαστε αὐτήν τήν ἐπισκίαση, τήν ἐντελῶς στιγμιαία ἐξ ἄλλου, τῆς ἐπιστήμης, τήν εὐχόμαστε ἀντίθετα μέ ὄλη μας τή δύναμη, γιάτι θά ἔχει ὄάν ἀποτέλεσμα νά ἐξανθρωπίσει τοὺς διανοούμενους και τοὺς ἐργάτες ταυτόχρονα, νά συμφιλιώσει τήν ἐπιστήμη και τή ζωή. Και εἴμαστε σίγουροι, ὅτι μόλις κατακτηθεῖ ἡ καινούργια αὐτή βάση, οί πρόοδες τῆς ἀνθρωπότητας, τόσο στήν ἐπιστήμη ὅσο και στή ζωή, θά ξεπεράσουν πολύ γρήγορα ὄ,τιδήποτε ἔχουμε δεῖ, ὄ,τιδήποτε μπορούμε νά φαντασθοῦμε σήμερα.

Ἄλλὰ ἐδῶ παρουσιάζεται ἓνα ἄλλο ἐρώτημα: Ὅλα τὰ ἄτομα εἶναι ἐξ ἴσου ἱκανά νά ὑψωθοῦν στοῦ ἴδιο ἐπίπεδο ἐκπαίδευσης; Ἄς φαντασθοῦμε μιᾶ κοινωνία ὄργανωμένη σύμφωνα μέ τὸν πιὸ ἰσοπολιτικό τρόπο και μέσα στήν ὄποια τὰ παιδιὰ μόλις γεννηθοῦν θά ἔχουν τὸ ἴδιο σημεῖο ἀναχώρησης, τόσο σέ ὅτι ἀφορᾶ τὸν πολιτικό τομέα, ὅσο και τὸν ὄικονομικό και κοινωνικό, δηλαδή θά ἔχουν ἀπέλυτα τήν ἴδια διατροφή, τήν ἴδια μόρφωση, τήν ἴδια ἐκπαίδευση; δέν θά ὑπάρχουν, μεταξύ τῶν ἓκατομμυρίων αὐτῶν μικρῶν ἀτόμων, ἀπειρες διαφορές ἐνέργειας, φυσικῶν τάσεων, ἐπιτηδειότητων;

Ἴδού τὸ μεγάλο ἐπιχείρημα τῶν ἀντιπάλων μας, αὐτῶν καθ' ἑαυτῶν ἄστῶν και ἄστο-σοσιαλιστῶν. Τὸ θεωροῦν ἀκαταμάχητο. Ἄς ἐπιχειρήσουμε λοιπόν νά τοὺς ἀποδείξουμε τὸ ἀντίθετο. Κατ' ἀρχήν μέ ποιὸ δικαίωμα στηρίζονται στήν ἀρχή τῶν ἀτομικῶν ἱκανοτήτων; Ὑπάρχει θέση γιά τήν ἐξέλιξη αὐτῶν τῶν ἱκανοτήτων στήν κοινωνία ὄπως εἶναι σήμερα; Μπορεῖ νά ὑπάρχει θέση γιά τήν ἐξέλιξή τους σέ μιᾶ κοινωνία ποὺ θά συνεχίσει νά ἔχει ὄάν βάση τὸ κληρονομικό δικαίωμα; Προφανῶς ὄχι, διότι ἀπ' τή

στιγμή που υπάρχει κληρονομιά, ή καριέρα των παιδιών δεν θα είναι ποτέ το αποτέλεσμα των ικανοτήτων τους και της ατομικής τους ενέργειας· θα είναι πριν απ' όλα αποτέλεσμα της τύχης, του πλούτου ή της μιζέριας των οικογενειών τους. Οι πλούσιοι κληρονόμοι, αλλά άνοητοι, θα πάρουν μιὰ ανώτερη εκπαίδευση· τὰ πιὸ έξυπνα παιδιά του προλεταριάτου θα συνεχίσουν νὰ κληρονομοῦν τὴν ἀμάθεια ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ σήμερα. Δὲν εἶναι συνεπῶς ὑποκρισία τὸ νὰ μιλάμε ὄχι μόνο μέσα ἀπ' τὴ σημερινὴ κοινωνία, ἀλλὰ ἔστω καὶ ἐν ὄψει μιᾶς κοινωνίας τροποποιημένης πού θὰ συνέχιζε ὡστόσο νὰ ἔχει σὰν βάσεις τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, δὲν εἶναι μιὰ αἰσχροὺν ἀπάτη τὸ νὰ μιλάμε γιὰ ἀτομικὰ δικαιώματα θεμελιωμένα σὲς ἀτομικὲς ἰκανότητες;

Μᾶς πιπιλᾶνε τὰ μυαλὰ σήμερα μὲ τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ ὡστόσο αὐτὸ πού κυβερνᾶ δὲν εἶναι καθόλου τὸ ἀνθρώπινο ἄτομο, τὸ ἄτομο γενικά, ἀλλὰ μόνο τὸ ἄτομο τὸ εὐνοημένο ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ του θέση, εἶναι λοιπὸν ἡ θέση, εἶναι ἡ τάξη. Ἔστω κι ἓνα έξυπνο ἄτομο τῆς μπουρζουαζίας νὰ τολμοῦσε νὰ ξεσηκωθεί ἐναντία στὰ οἰκονομικὰ προνόμια αὐτῆς τῆς ἀξιοσέβαστης τάξης, καὶ τότε θὰ βλέπατε πόσο αὐτοὶ οἱ καλοὶ μας ἄστοί, πού γιὰ τὴν ὥρα δὲν ἔχουν στὸ στόμα τους παρὰ τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία, θὰ σεβόντουσαν τὴ δική του! Μᾶς μιλάνε καὶ γιὰ ἀτομικὲς ἰκανότητες! Μήπως δὲν βλέπουμε κάθε μέρα τίς πιὸ μεγάλες ἐργατικὲς καὶ ἀστικὲς ἰκανότητες νὰ ὑποχρεώνονται νὰ παραχωρήσουν τὸ δῆμα καὶ μάλιστα νὰ σκύψουν τὸ μέτωπο μπροστὰ στὴν ἡλιθιότητα τῶν κληρονόμων τῶν χρυσῶν ἀγελάδων; Ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία, ὄχι ἡ προνομιοῦχος ἀλλὰ ἡ ἀνθρώπινη, οἱ πραγματικὲς ἰκανότητες τῶν ἀτόμων, δὲν θὰ μπορέσουν νὰ πάρουν τὴν πλήρη τους ἐξέλιξη ἔξω ἀπὸ τὴν πλήρη ἰσότητα. Ὄταν ὑπάρξει ἰσότητα ἀπὸ τὸ ξεκίνημα γιὰ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους πάνω στὴ γῆ, τότε μόνο — φυλάγοντας κάθε φορὰ τὰ ἀνώτατα δικαιώματα τῆς ἀμοιβαίας ἐξάρτησης, πού εἶναι καὶ θὰ παραμένουν πάντοτε ὁ πιὸ μεγάλος παραγωγὸς τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων: ἀνθρώπινη νόηση καὶ ὑ-

λικὰ ἀγαθὰ — τότε θὰ μπορέσουμε νὰ ποῦμε, μὲ πολὺ περισσότερη λογικὴ ἀπὸ σήμερα, ὅτι κάθε ἄτομο εἶναι γυῖος τῶν ἔργων του. Ἄπ' ἔπου συμπεραίνουμε ὅτι γιὰ νὰ εὐημερήσουν οἱ ἀτομικὲς ἱκανότητες καὶ νὰ μὴν ἐμποδίζονται πιά νὰ φέρνουν ὄλους τοὺς καρπούς τους, πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα τὰ ἀτομικὰ προνόμια, τόσο πολιτικὰ ὅσο καὶ οἰκονομικά, δηλαδὴ ὅλες οἱ τάξεις, νὰ καταργηθοῦν. Χρειάζεται ἡ ἐξαφάνιση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος, χρειάζεται ὁ οἰκονομικὸς, πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς θρίαμβος τῆς Ἰσότητος.

Ἄλλὰ μόλις θριαμβεύσει καὶ ἐγκαθιδρυθεῖ ἡ ἰσότης, δὲν θὰ ὑπάρχει: πιά καμιὰ διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἱκανοτήτων καὶ τῶν βαθμῶν ἐνέργειας τῶν διαφόρων ἀτόμων; Θὰ ὑπάρχουν ὄχι δέξαια ὅσο ὑπάρχουν ἴσως σήμερα, ἀλλὰ θὰ ὑπάρχουν πάντοτε χωρὶς ἀμφιβολία. Εἶναι μιὰ ἀλήθεια ποὺ ἔγινε παροιμία καὶ ποὺ πιθανῶς δὲν θὰ σταματήσει ποτὲ νὰ εἶναι μιὰ ἀλήθεια: ὅτι σὲ κανένα δέντρο ὅν ὑπάρχουν δυὸ φύλλα ἐντελῶς ὅμοια. Μὲ ἐνισχυμένη λογικὴ θὰ εἶναι πάντοτε ἀλήθεια καὶ σὲ σχέση μὲ τοὺς ἀνθρώπους, μιὰ ποὺ οἱ τελευταῖες εἶναι ὑπάρξεις πολὺ πῖο σύνθετες ἀπ' τὰ φύλλα. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ διαφοροποίηση, μακριὰ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἐπιζήμια, εἶναι ἀντίθετα, ὅπως πολὺ καλὰ τὸ παρατήρησε ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος FENERBACH, πλοῦτος τῆς ἀνθρωπότητος. Χάρη σ' αὐτήν, ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι ἓνα συλλογικὸ σύνολο, μέσα στὸ ὁποῖο καθένας συμπληρώνει ὄλους καὶ ἔχει ἀνάγκη ἀπ' ὄλους: οὕτως ὥστε αὐτὴ ἡ ἀτέλειωτη διαφοροποίηση τῶν ἀνθρώπινων ἀτόμων εἶναι ἡ ἴδια ἡ αἰτία, ἡ κύρια βάση τῆς ἀλληλεγγύης τους, ἓνα πολὺ ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἰσότητος.

Στὸ βάθος, ἀκόμη καὶ στὴ σημερινὴ κοινωνία, ἂν παραδεχτοῦμε δύο κατηγορίες ἀνθρώπων, τίς μεγαλοφυῖες καὶ τοὺς ἡλίθιους, καὶ ἂν τοὺς ἀφαιρέσουμε τίς διαφορὰς ποὺ δημιουργήθηκαν τεχνητὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση χίλιων δυὸ κοινωνικῶν αἰτιῶν, ὅπως τῆς μόρφωσης, τῆς ἐκπαίδευσης, τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς κατάστασης, ποὺ διαφέρουν ὄχι μόνον σὲ κάθε κοινωνικὸ στρώμα, ἀλλὰ σχεδὸν σὲ κάθε οἰκογένεια, θὰ ἀναγνωρίζαμε ἀπὸ

τήν ἀποψη τῶν διανοητικῶν ἰκανοτήτων καὶ τῆς πνευματικῆς ἐνέργειας, ὅτι οἱ περισσότεροὶ ἄνθρωποι μοιάζουν πολὺ ἢ τὸ λιγότερο εἶναι ἰσοδύναμοι καὶ ὅτι ἡ ἀδυναμία τοῦ καθένα σχεδὸν πάντοτε ἰσοσταθμίζεται ἀπὸ μιᾶ δύναμη ἰσάξια, σὲ τρόπο ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ ποῦμε ὅτι ἓνας ἄνθρωπος σ' αὐτὴ τῇ μάζᾳ θὰ εἶναι πολὺ πιὸ πάνω ἢ πιὸ κάτω ἀπὸ ἓναν ἄλλο.

Οἱ πιὸ πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἀπαράλλαχτοι, ἀλλὰ ἰσοδύναμοι καὶ κατὰ συνέπεια ἴσοι. Δὲν μένει λοιπὸν, κατὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῶν ἀντιπάλων μας, παρὰ τὸ σημεῖο τῶν ἰδιοφυϊῶν καὶ τῶν ἡλιθίων.

Ἡ βλακεία, καὶ αὐτὸ τὸ ξέρουμε, εἶναι μιᾶ ἀρρώστια φυσιολογική καὶ κοινωνική. Πρέπει λοιπὸν νὰ νοσηλεύεται στὰ νοσοκομεία καὶ ὄχι στὰ σχολεῖα καὶ ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ ἐλπίζουμε ὅτι ἡ σύσταση μιᾶς υἱεῖοῦς κοινωνίας πιὸ λογικῆς καὶ ἰδίως πιὸ μεριμνητικῆς γιὰ τὴ φυσική καὶ πνευματικὴ υἱεῖα τῶν ἀτόμων, ἀπ' ὅτι ἡ σημερινή, καὶ ἡ ἰσοπολιτικὴ ὀργάνωση τῆς καινούργιας κοινωνίας, θὰ καταλήξουν στὴν πλήρη ἐξαφάνιση ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς αὐτῆς τῆς τόσο ταπεινωτικῆς γιὰ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος ἀρρώστιας. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς μεγαλοφυῖες, πρέπει νὰ παραδεχτοῦν πρῶτα - πρῶτα ὅτι εὐτυχῶς ἢ δυστυχῶς, ὅπως θέλουν, δὲν ἐμφανίστηκαν στὴν ἱστορία παρὰ σὰν σπάνιες ἐξαιρέσεις ὄλων τῶν γνωστῶν κανόνων καὶ δὲν ὀργανώνονται οἱ ἐξαιρέσεις. Εὐχόμεστε πάντοτε ὅτι ἡ κοινωνία στὸ μέλλον θὰ βρεῖ μέσα στὴν πραγματικὴ δημοκρατικὴ καὶ λαϊκὴ ὀργάνωση τῆς συλλογικῆς τῆς δύναμης, τὸν τρόπο νὰ μετατρέψει αὐτὲς τὶς σπάνιες μεγαλοφυῖες σὲ λιγότερο ἀπαραίτητες, σὲ λιγότερο συντριπτικὲς καὶ πραγματικὰ περισσότερο εὐεργετικὲς γιὰ ὄλους μας. Γιατὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ποτὲ τὸ βαθὺ ἀπόφθεγμα τοῦ Βολτέρου: «Ἵπάρχει κάποιος ποὺ ἔχει περισσότερο μυαλὸ ἀκόμη κι ἀπ' τὶς μεγαλύτερες εὐφυῖες» εἶναι ὁ κόσμος ὀλόκληρος». Δὲν μένει λοιπὸν πιά, παρὰ νὰ ὀργανώσουμε τὸν κόσμον ὀλόκληρον μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἐλευθερία, θεμελιωμένη στὴν πιὸ ὀλοκληρωμένη ἰσότητα, ὀικονομική, πολιτικὴ καὶ κοινωνική, ὥστε νὰ μὴν ἔχουμε τίποτα πιά νὰ φοβηθοῦμε ἀπὸ τὶς δικτα-

τορικές επιθυμίες και τις δεσποτικές φιλοδοξίες τῶν μεγαλοφυῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ νὰ παράγουμε μεγαλοφυίες μετὰ τὴν ἐκπαίδευση, δὲν πρέπει οὔτε νὰ τὸ σκεφτόμαστε. Ἐξ ἄλλου ἀπ' ὅλους τοὺς γνωστοὺς μεγαλοφυεῖς κανεὶς δὲν ἐκδηλώθηκε σὰν τέτοιος στὴν παιδικὴ του ἡλικία, οὔτε στὴν ἐφηβικὴ, οὔτε ἀκόμη στὴν πρώτη του νεότητα. Δὲν δείχτηκαν σὰν τέτοιοι παρά στὴν ὠριμότητα τῆς ἡλικίας τους και πολλοὶ δὲν ἀναγνωρίστηκαν παρά μετὰ τὸν θάνατό τους, ἐνῶ πολλοὶ ἀπ' τοὺς μεγάλους ἄνδρες ποὺ χάθηκαν και ποὺ κηρύχτηκαν σὰν ἀνώτεροι ἄνθρωποι κατὰ τὴ νεότητά τους, τελείωσαν τὴν καριέρα τους στὴν πιὸ ἀπόλυτη ἀπραξία.

Ποτὲ λοιπὸν στὴν παιδικὴ ἡλικία, οὔτε καὶ στὴν ἐφηβία, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ προσδιορίσει τὰ σχετικὰ πλεονεκτήματα ἢ μειονεκτήματα τῶν ἀνθρώπων, οὔτε τὸν βαθμὸ τῶν ἱκανοτήτων τους, οὔτε τὶς φυσικὲς τους κλίσεις. Ὅλ' αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν ἐκδηλώνονται και δὲν προσδιορίζονται παρά μετὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἀτόμων και μιὰ ποὺ ὑπάρχουν πρῶτες φύσεις και ἄλλες πολὺ ὀψιμες ἂν και καθόλου κατώτερες ἀλλὰ συχνὰ μάλιστα ἀνώτερες, εἶναι φανερό ὅτι κανένας καθηγητῆς, κανένας δάσκαλος σχολείου δὲν θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ προσδιορίσει τὴν καριέρα και τὸ εἶδος τῆς ἀπασχόλησης ποὺ θὰ διαλέξουν τὰ παιδιὰ μόλις φθάσουν στὴν ἡλικία τῆς ἐλευθερίας.

Ἔτσι, ὁγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κοινωνία χωρὶς καθόλου νὰ ἐξετάζει τὴν πραγματικὴ ἢ εἰκονικὴ διαφορά τῶν κλίσεων και τῶν ἱκανοτήτων και μὴ ἔχοντας κανένα τρόπο γιὰ νὰ προσδιορίσει, οὔτε κανένα δικαίωμα νὰ κανονίσει τὴν μελλοντικὴ καριέρα τῶν παιδιῶν, ὀφείλει σὲ ὅλους, χωρὶς καμιὰ ἐξαίρεση, μ ὀ ρ φ ω σ η και ἐ κ π α ἰ δ ε υ σ η ἀ π ὅ λ υ τ α ἰ σ ὅ τ ι μ η.

7 Αὐγούστου 1869

III

Ἡ ἐκπαίδευση σ' ὅλους τοὺς βαθμοὺς πρέπει νὰ εἶναι ἰσότιμη γιὰ ὅλους, κατὰ συνέπεια πρέπει νὰ εἶναι πλήρης, δηλαδὴ πρέ-

πει νὰ προετοιμάζει κάθε παιδί καὶ τῶν δύο φύλων τόσο στὴ ζωὴ τῆς σχέψης ὅσο καὶ τῆς πράξης, ὥστε νὰ μπορέσουν ὅλοι ἐξ ἴσου νὰ γίνουν σωστοὶ ἄνθρωποι.

Ἡ θετικὴ φιλοσοφία, ἐκθρονίζοντας ἀπὸ τὰ μυαλὰ τοὺς θρησκευτικοὺς μύθους καὶ τίς μεταφυσικὲς φαντασιοπληξίες, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνουμε ἤδη ποιὰ πρέπει νὰ εἶναι στὸ μέλλον ἡ ἐπιστημονικὴ ἐκπαίδευση. Σὰν βάση θὰ ἔχει τὴ γνώση τῆς φύσης καὶ σὰν κορωνίδα τὴν κοινωνιολογία. Τὸ ἰδεῶδες, παύοντας νὰ εἶναι ὁ ἐξουσιαστής καὶ ὁ διαστής τῆς ζωῆς, ὅπως συμβαίνει σ' ὅλα τὰ θρησκευτικὰ καὶ μεταφυσικὰ συστήματα, δὲν θὰ εἶναι στὸ ἐξῆς τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὴν τελευταία καὶ πιὸ ἁμορφὴ ἔκφραση τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Παύοντας νὰ εἶναι ἓνα ὄνειρο, θὰ γίνῃ μόνο του μιὰ πραγματικότητα.

Ἐπειδὴ κανένα πνεῦμα, ὅσο δυνατὸ κι ἂν εἶναι, δὲ μπορεῖ νὰ ἀγκαλιάσει ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης καὶ μιὰ πού ἀπ' τὴν ἄλλῃ μεριὰ μιὰ γενικὴ γνώση ὅλων τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητη γιὰ τὴν πλήρη ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος, ἡ διδασκαλία θὰ χωριστεῖ ἀπαραίτητα σὲ δύο μέρη: τὸ γενικὸ μέρος, πού θὰ δώσει τὰ κύρια στοιχεῖα ὅλων τῶν ἐπιστημῶν χωρὶς καμιὰ ἐξαίρεση ὅπως ἐπίσης καὶ τὴν πραγματικὴ ἀλλὰ ὄχι καὶ ἐπιφανειακὴ γνώση τοῦ συνόλου τους· καὶ τὸ εἰδικὸ μέρος διαιρεμένο ἀπαραίτητα σὲ πολλὰς ομάδες ἢ σχολές, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ καθεμιὰ θὰ ἀγκαλιάσει σὲ ὅλη τους τὴν εἰδίκευση ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ ἐπιστημῶν πού ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴ φύση καλοῦνται ἔντονα νὰ ἀλληλοσυμπληρωθοῦν.

Τὸ πρῶτο μέρος, τὸ γενικὸ, θὰ εἶναι ὑποχρεωτικὸ γιὰ ὅλα τὰ παιδιά· θὰ ἀποτελεῖ, ἂν μπορούμε νὰ ἐκφραστοῦμε ἔτσι, τὴν οὐμανιστικὴ ἐκπαίδευση τοῦ πνεύματός τους, ἀντικαθιστώντας πλήρως τὴν μεταφυσικὴ καὶ τὴ θεολογία, καὶ τοποθετώντας ταυτόχρονα τὰ παιδιά σὲ μιὰ ὀπτικὴ γωνία ἀρκετὰ ὀξεία, ὥστε μόλις φθάσουν στὴν ἐφηδικὴ ἡλικία νὰ μπορέσουν νὰ διαλέξουν μὲ πλήρη γνώση τοῦ σκοποῦ τὴν εἰδικότητα πού θὰ ταιριάζει καλλίτερα στὶς ἀτομικὲς τους προθέσεις, στὸ γούστο τους.

Θὰ συμβεῖ χωρὶς ἀμφιβολία, διαλέγοντας οἱ ἔφηβοι τὴν ἐπισημονικὴν τους εἰδικότητα, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ κάποια αἰτία εἶτε ἐσωτερικὴ εἶτε ἐξωτερικὴ, νὰ λαθέψουν καμιά φορά καὶ ἴσως προτιμήσουν ἀρχικὰ εἰδικότητα καὶ καριέρα πού δὲν θὰ εἶναι αὐτὲς ἀκριβῶς πού ταιριάζουν καλλίτερα στὶς ἱκανότητές τους.

Ἄλλὰ ἐπειδὴ ἡμεῖς οἱ ζηλωτὲς δὲν εἴμαστε ὑποκριτὲς ἀλλὰ εἰλικρινεῖς ἀπέναντι στὴν ἀ τ ο μ ι κ ῆ ἔ λ ε υ θ ε ρ ί α· ἐπειδὴ στὸ ὄνομα αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας σιχαινόμαστε μὲ ὄλη μας τὴν ψυχὴ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐξουσίας ὅπως καὶ ὅλες τὶς δυνατὲς ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς θείας ἀρχῆς, τῆς ἀντιουμανιστικῆς· ἐπειδὴ σιχαινόμαστε καὶ καταδικάζουμε ἀπ' ὄλο τὸ βάθος τῆς ἀγάπης μας γιὰ τὴν ἐλευθερία, τὴν πατρικὴ ἐξουσία, ὅπως καὶ ἐκεῖνη τοῦ δασκάλου· ἐπειδὴ τὶς βρίσκουμε ἐξ ἴσου διαφθορτικὲς καὶ ὀλέθριες καὶ ἐπειδὴ ἡ καθημερινὴ ἐμπειρία μᾶς ἀποδείχνει ὅτι ὁ οἰκογενειάρχης καὶ ὁ δάσκαλος, παρ' ὄλη τὴν ὑποχρεωτικὴ καὶ παροιμιώδη τους φρονιμάδα, ἐξ αἰτίας τῆς, ξεγελιοῦνται γιὰ τὶς ἱκανότητες τῶν παιδιῶν τους πῶς εὐκόλα ἀπ' ὅτι τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ καὶ ἐπειδὴ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ τόσο ἀνθρώπινου νόμου, ἀνεκδιήγητου, ὀλέθριου, ὅτι κάθε ἀνθρώπος πού ἐξουσιάζει δὲν παραλείπει ποτὲ νὰ καταχρᾶται, οἱ δάσκαλοι καὶ οἱ οἰκογενειάρχες, προσδιορίζοντας αὐθαίρετα τὸ μέλλον τῶν παιδιῶν, ρωτοῦν πολὺ περισσότερο τὰ δικά τους γούστα ἀπ' ὅτι τὶς φυσικὲς τάσεις τῶν παιδιῶν· ἐπειδὴ τέλος τὰ λάθη πού γίνονται ἀπ' τὴν δεσποτεία εἶναι πάντοτε περισσότερο ὀλέθρια καὶ λιγότερο διορθωτέα ἀπ' αὐτὰ πού γίνονται ἀπὸ τὴν ἐλευθερία, διαφυλάσσουμε ἀπ' ὄλους τοὺς ἐπίσημους καὶ ἀνεπίσημους, πατρικοὺς καὶ μικρολόγους κηδεμόνες τοῦ κόσμου, ὀλόκληρη καὶ πλήρη τὴν ἐλευθερία τῶν παιδιῶν νὰ διαλέγουν καὶ νὰ προσδιορίζουν τὴ δικιά τους καριέρα.

Ἄν λαθέψουν, τὸ ἴδιο λάθος πού θὰ γάνουν θὰ τοὺς χρησιμεύσει ὡς ἀποτελεσματικὴ διδασκαλία γιὰ τὸ μέλλον καὶ χρησιμοποιοῦντας τὴ γενικὴ μὀρφωση πού θὰ ἔχουν πάρει ὡς φῶς, θὰ μπο-

ρέσουν εύκολα να ξανάρθουν στο δρόμο που ή ίδια τους ή φύση τους επιβάλλει.

Μέσα στην καθολική εκπαίδευση, κοντά στην επιστημονική ή θεωρητική διδασκαλία, πρέπει απαραίτητα να υπάρχει και ή βιομηχανική ή πρακτική διδασκαλία. Έτσι μόνο θα φτιαχτεί ο ολοκληρωμένος άνθρωπος: ο εργάτης που καταλαβαίνει και που ξέρει.

Η βιομηχανική διδασκαλία, παράλληλα με την επιστημονική, θα χωριστεί όπως και ή τελευταία σε δύο μέρη: τη γενική διδασκαλία, αυτή που πρέπει να δίνει στα παιδιά τη γενική ιδέα και την πρώτη πρακτική γνώση όλων των βιομηχανιών χωρίς καμιά εξαίρεση, όπως επίσης και την ιδέα του συνόλου τους που αποτελεί τον ύλικό πολιτισμό, τη συνολικότητα της ανθρώπινης εργασίας και το ειδικό μέρος, χωρισμένο σε βιομηχανικές ομάδες πιο ειδικά συνδεμένες μεταξύ τους.

Η γενική διδασκαλία πρέπει να προετοιμάζει τους έφηβους να διαλέξουν ελεύθερα την ειδική ομάδα βιομηχανιών και μεταξύ των τελευταίων αυτών, την έντελως ειδικευμένη βιομηχανία για την οποία θα αισθάνονται περισσότερο γούστο. Μόλις μπουν σε αυτή τη δεύτερη φάση της βιομηχανικής διδασκαλίας, κάτω από την καθοδήγηση των καθηγητών τους, θα κάνουν τα πρώτα δοκίμια της υπεύθυνης εργασίας.

Κοντά στη βιομηχανική και επιστημονική διδασκαλία, θα υπάρχει επίσης απαραίτητα ή πρακτική διδασκαλία ή καλλίτερα μια σειρά αλληλοδιαδόχων εμπειριών όχι της ούράνιας αλλά της ανθρώπινης ήθικης. Η θεία ήθικη είναι θεμελιωμένη πάνω σε αυτές τις δυο ανήθικες αρχές: το σεβασμό της εξουσίας και την περιφρόνηση της ανθρωπότητας. Η ανθρώπινη ήθικη, αντίθετα δεν θεμελιώνεται παρά πάνω στην περιφρόνηση για την εξουσία και πάνω στο σεβασμό για την ελευθερία και την ανθρωπότητα. Η ούράνια ήθικη θεωρεί την εργασία σαν έξευτελισμό και σαν τιμωρία: ή ανθρώπινη ήθικη βλέπει σ' αυτήν την ανιώτατη προϋπόθεση της ανθρώπινης εύτυχίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η

οὐράνια ἠθικὴ, κατὰ λογικὸ συμπέρασμα, καταλήγει σὲ μιὰ πολιτικὴ πού δὲν ἀναγνωρίζει δικαιώματα παρὰ μόνο σ' αὐτοὺς πού ἐξ αἰτίας τῆς προνομιακῆς οἰκονομικῆς κατάστασης μποροῦν νὰ ζοῦν χωρὶς νὰ ἐργάζονται. Ἡ ἀνθρώπινη ἠθικὴ δὲν συμβιδάζεται παρὰ μ' αὐτοὺς πού ζοῦν ἐργαζόμενοι· ἀναγνωρίζει ὅτι μόνο μὲ τὴν ἐργασία ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἄνθρωπος.

Ἡ μόρφωση τῶν παιδιῶν, ἀρχὴ κάνοντας ἀπ' τὴν ἐξουσία, πρέπει κλιμακωτὰ νὰ καταλήγει στὴν πιὸ ολοκληρωμένη ἐλευθερία. Περιμένουμε ἀπ' τὴν ἐλευθερία, ἀπὸ θετικῆς ἀποψῆς, τὴν πλήρη ἐξέλιξη ὄλων τῶν δυνάμεων πού βρίσκονται στὸν ἄνθρωπο· καὶ ἀπὸ ἀρνητικῆς ἀποψῆς, τὴν πλήρη ἀποδέσμευση τῆς θέλησης τοῦ καθένα πού βρίσκεται ἀπέναντί μας ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ἄλλου.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι καθόλου καὶ δὲν θὰ εἶναι ποτὲ ἐλεύθερος ἀπέναντι στοὺς φυσικοὺς νόμους· ἀπέναντι στοὺς κοινωνικοὺς νόμους· οἱ νόμοι, πού χωρίζονται ἔτσι σὲ δύο κατηγορίες γιὰ μεγαλύτερη κατανόηση τῆς ἐπιστήμης, δὲν ἀνήκουν στὴν πραγματικότητα παρὰ σὲ μιὰ καὶ μοναδικὴ κατηγορία, γιὰτι εἶναι ὅλοι ἐξ ἴσου φυσικοὶ νόμοι, νόμοι μοιραῖοι πού ἀποτελοῦν τὴν βάση καὶ τὴν ἴδια τὴν προϋπόθεση τῆς ὑπαρξῆς, ἔτσι ὥστε κανένα ἀνθρώπινο ὄν δὲν θὰ ἤξερε νὰ ἐπαναστατήσει ἐναντίον τους χωρὶς νὰ αὐτοκτονήσει.

Ἀλλὰ πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε ἐντελῶς τούτους τοὺς φυσικοὺς νόμους ἀπὸ τοὺς ἐξουσιαστικοὺς, τοὺς τυραννικοὺς, τοὺς πολιτικούς, τοὺς θρησκευτικούς, τοὺς ποινικοὺς καὶ τοὺς ἀστικούς, πού οἱ προνομιοῦχες τάξεις θέσπισαν στὴν ἱστορία, πάντοτε μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας τῶν ἐργατικῶν μαζῶν, πού κάτω ἀπὸ τὸ πρόσχημα μιᾶς εἰκονικῆς ἠθικῆς ὑπῆρξαν πάντοτε ἡ πηγὴ τῆς πιὸ βαθεῖας ἀνηθικότητας καὶ πού εἶχαν σὰν μόνο σκοπὸ νὰ φимώσουν τὴν ἐλευθερία τοῦ λαοῦ. Ἔτσι ἀσυνείδητη καὶ μοιραία ὑπακοή σ' ὅλους τοὺς νόμους πού ἀδέσμευτοι ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινη θέληση εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας· ἀλλὰ ἐπίσης ἔσο τὸ δυνατόν ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία τοῦ καθένα ἀπέναντι στίς ἀπειθήσεις τῆς ἀρχῆς, ἀπέναντι σ' ὅλες τίς ἀνθρώ-

πινες θελήσεις, τόσο τις συλλογικές όσο και τις ατομικές, που θα ήθελαν να τους επιβάλουν όχι τη φυσική τους έπιροή, αλλά το νόμο τους.

Όσον αφορά την φυσική έπιροή που οι άνθρωποι ασκούν ό ένας στον άλλο, είναι μια ακόμη άπ' τις συνθήκες της κοινωνικής ζωής, ενάντια στις οποίες ή εξέγερση θα ήταν τόσο άχρηστη όσο και αδύνατη. Αύτη ή επίδραση είναι ή ίδια ή βάση, ύλική, πνευματική και ήθική της ανθρώπινης άλληλεγγύης. Το ανθρώπινο άτομο, γόνος της άλληλοεξάρτησης ή της κοινωνίας, μένοντας μέσα στους φυσικούς νόμους, μπορεί πολύ καλά κάτω από την επίδραση αισθημάτων που προέρχονται άπ' έξω και ιδίως άπό μια ξένη κοινωνία, να αντιδράσει ενάντια της μέχρι ένα όρισμένο βαθμό, αλλά δέν θάξερε να ξεφύγει άπ' αύτην χωρίς να τοποθετηθεί ταυτόχρονα σ' ένα άλληλέγγυο πεδίο και χωρίς να ύποσσει άπό εκεί καινούργιες επιδράσεις. Έπειδή, για τον άνθρωπο, ή ζωή έξω άπό κάθε κοινωνία και άπό κάθε ανθρώπινη επίδραση, ή άπόλυτη άπομόνωση, είναι πνευματικός, ήθικός και ύλικός θάνατος. Η άλληλοεξάρτηση δέν είναι το προϊόν αλλά ή ίδια ή μητέρα της ατομικότητας και συνεπώς ή ανθρώπινη προσωπικότητα δέν μπορεί να γεννηθεί και να άναπτυχθεί έξω άπό την ανθρώπινη κοινωνία.

Τό άθροισμα των κυριάρχων κοινωνικών επιδράσεων, έκφρασμένο άπό την άμοιβαία ή γενική συνείδηση μιας ανθρώπινης ομάδας περισσότερο ή λιγότερο πλατιάς, όνομάζεται *κοινωνική γνώμη*. Και ποιός δέν ξέρει την τόσο ίσχυρή επίδραση που εξασκει ή κοινή γνώμη πάνω σ' όλα τά άτομα; Η επίδραση των πιδό περιοριστικών και πιδό δρακόντειων νόμων είναι μηδαμινή σέ σύγκριση μ' αύτή. Συνεπώς αύτη είναι άκριβώς και ή κατ' έξοχή παιδαγωγός των ανθρώπων' άπ' όπου συμπεραίνεται ότι, για να νουθετήσουμε τά άτομα, πρέπει πριν άπ' όλα να νουθετήσουμε την κοινωνία την ίδια, πρέπει να έξανθρωπίσουμε τή δημόσια γνώμη ή την συνείδησή της.

IV

Γιὰ νὰ ἠθικοποιήσουμε τοὺς ἀνθρώπους, ἔχουμε πεῖ, πρέπει νὰ ἠθικοποιήσουμε τὴν κοινωνικὴ σφαίρα.

Ὁ σοσιαλισμὸς, θεμελιωμένος πάνω στὴ θετικὴ ἐπιστήμη, ἀπορρίπτει ἐντελῶς τὸ δόγμα τῆς ἐλεύθερης ἐκλογῆς· ἀναγνωρίζει ὅτι ὅλα αὐτὰ ποὺ λέγονται κακία καὶ ἀρετὴ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἀπόλυτα τὸ προῖόν τῆς συνδυασμένης ἐπίδρασης τῆς φύσης καθ' ἑαυτῆς καὶ τῆς κοινωνίας. Ἡ φύση σὰν ἐθνογραφικὴ, φυσιολογικὴ καὶ παθολογικὴ ἐπίδραση δημιουργεῖ τὰ δικαιώματα καὶ τίς προθέσεις ποὺ λέγονται φυσικές, ἐνῶ ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση τίς ξεδιπλώνει, σταματᾷ ἢ διαστρέφει τὴν ἐξέλιξη. Ὅλα τὰ ἄτομα χωρὶς καμιά ἐξαίρεση εἶναι σὲ κάθε στιγμὴ τῆς ζωῆς τους αὐτὰ ποὺ ἡ φύση καὶ ἡ κοινωνία τὰ ἔκαναν.

Χάρη σ' αὐτὸ τὸ φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ πεπρωμένο εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ στατιστικὴ ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ δὲν ἀρκεῖται μόνο στὴ διαπίστωση καὶ τὴν ἀπαρρίθμηση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἀλλὰ ἐρευνᾷ τὴ σύνδεση καὶ τὴ συσχέτισή τους μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Ἡ ἐγκληματολογικὴ στατιστικὴ γιὰ παράδειγμα, διαπιστώνει ὅτι στὴν ἴδια χώρα, στὴν ἴδια πόλη, ἀν δὲν ἔρθει καμιά πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κρίση γιὰ ν' ἀλλάξει τὴ διάταξη τῆς κοινωνίας, τὸ ἴδιο ἔγκλημα ἢ τὸ ἴδιο σφάλμα ἐπαναπαράγεται κάθε χρόνο, σχεδὸν στὰ ἴδια μέτρα γιὰ μιὰ περίοδο 10, 20, 30 χρόνων καὶ καμιά φορὰ περισσότερο. Καὶ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀκόμη πιὸ ἀξιοσημείωτο, εἶναι ὅτι ἡ μέθοδος τῆς παρανομίας τους ἀνανεώνεται σχεδὸν τόσες φορές στὸν ἕνα χρόνο ὅσες καὶ στὸν ἄλλο· παραδείγματος χάρη, ὁ ἀριθμὸς τῶν δηλητηριάσεων, τῶν φόνων μὲ φωτιὰ ἢ μὲ πυροβόλα ὅπλα, ὅπως καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν αὐτοκτονιῶν μὲ αὐτὸν ἢ ἐκεῖνο τὸν τρόπο, παραμένει σχεδὸν πάντοτε ὁ ἴδιος. Κάτι ποὺ κάνει τὸν διάσημο Βέλγο στατιστικολόγο Μ. Κετετέλ νὰ πεῖ αὐτὲς τίς ἀξιοσημείωτες λέξεις: «Ἡ κοινωνία προετοιμάζει τὰ ἐγλήματα καὶ τὰ ἄτομα δὲν κάνουν τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ τὰ ἐκτελοῦν».

Αὐτὴ ἡ ἀνακύκλωση τῶν ἰδίων κοινωνικῶν φαινομένων δὲν

θα μπορούσε να συμβεί, αν οι νοητικές και ήθικες διαθέσεις των ανθρώπων, όπως επίσης και οι πράξεις της θέλησής τους, είχαν σαν πηγή την ελεύθερη έκλογή. Αυτή η λέξη της ελεύθερης έκλογής η δέν έχει έννοια, η σημαίνει ότι το ανθρώπινο άτομο προσδιορίζεται αβθόρμητα από τον ίδιο τον έαυτό του μακριά από κάθε έξωτερική επίδραση, είτε φυσική είτε κοινωνική. Άλλά αν ήταν έτσι, επειδή όλιο οι άνθρωποι θα ένεργούσαν από μόνοι τους, θα υπήρχε στον κόσμο η πιο μεγάλη άναρχία· κάθε άλληλεγγύη θα ήταν μεταξύ τους αδύνατη και όλα αυτά τα εκατομμύρια θελήσεων, άπόλυτα άνεξάρτητες ή μιá άπ' τήν άλλη και προσκρούοντας ή μόνε στη δέ θα έτειναν να άλληλοκαταστραφούν και θα το κατορθωναν μάλιστα αν δέν υπήρχε πάνω άπ' αυτές η δεσποτική θέληση της θείας πρόνοιας, που «θα τις καθοδηγούσε μόλις ταράσσονταν» και που έκμηδενίζοντάς τις στη στιγμή, θα επέβαλε σ' αυτή τήν ανθρώπινη σύγχυση τη θεία τάξη.

Βλέπουμε επίσης ότι όλιο οι όπαδοί της άρχής της ελεύθερης έκλογής άναγκάζονται άναπόφευκτα άπ' τη λογική να άναγνωρίζουν τήν ύπαρξη και τήν επέμβαση της θείας πρόνοιας. Είναι η βάση όλων των θεολογικών και μεταφυσικών έπιστημών, ένα μοναδικό σύστημα που για πολύ καιρό ψυχαγώγησε τήν ανθρώπινη συνείδηση και που από τήν άποψη της άφηρημένης σκέψης η της θρησκευτικής και ποιητικής φαντασίας, μοιάζει πραγματικά από μακριά γσιάτο άρμονία και μεγαλειό. Το μόνο κακό είναι ότι η ιστορική πραγματικότητα που συσχετίστηκε μ' αυτό το σύστημα υπήρξε πάντοτε φρικτή, και ότι το ίδιο σύστημα δέν μπορεί να άντέξει στην έπιστημονική κριτική.

Στην πραγματικότητα γνωρίζουμε ότι όσο βασίλεψε στη γη το ούράνιο δικαίωμα, η τεράστια πλειοψηφία των ανθρώπων έκμεταλλεύτηκε, καταδυναστεύτηκε, βασανίστηκε, άποδεκατίστηκε με κτηνωδία και χωρίς οίκτο· γνωρίζουμε ότι ακόμα και σήμερα στο ένομα πάντοτε της θεολογικής ή μεταφυσικής άγιότητας προσπαθούν να σύρουν τις λαϊκές μάζες στη σκλαβιά· και ίσως δέν μπορεί να γίνει άλλιώς, διότι άπ' τη στιγμή που ύπάρχει μιá θεία θέληση που κυβερνάει τον κόσμο, τη φύση και τήν ανθρώπινη κοι-

γωνία, ή ανθρώπινη έλευθερία καταργείται τελείως. Ή θέληση του ανθρώπου είναι απαραίτητα ανίσχυρη μπροστά στη θεία θέληση. Τι συμπεραίνεται; Ότι θέλοντας να υπερασπίσουν την αφηρημένη ή φανταστική μεταφυσική έλευθερία των ανθρώπων, την έλεύθερη έκλογή, είναι υποχρεωμένοι να άρνηθούν την πραγματική τους έλευθερία. Όσο υπάρχει ή παντοδύναμη και πανταχού παρούσα άγιότητα, ο άνθρωπος θα είναι σκλάβος. Έχοντας γενικά καταστρέψει ή θεία πρόνοια την έλευθερία του ανθρώπου, δεν μένουν πιά παρά τα προνόμια, δηλαδή τα ειδικά δικαιώματα δοσμένα άπ' τη θεία χάρη στο τάδε άτομο, στην τάδε ιεραρχία, στην τάδε δυναστεία, στην τάδε τάξη.

Όμοια ή θεία πρόνοια κάνει αδύνατη κάθε έπιστήμη, κάτι που σημαίνει ότι άποτελεί άπλούστατα την άρνηση της ανθρώπινης λογικής, ή ότι για να γίνει δεκτή πρέπει να άπαρνηθούμε την πραγματική της έννοια. Άπ' τη στιγμή που ο κόσμος κυβερνείται από τη θεία θέληση, δεν πρέπει πιά να ψάχνουμε για φυσική αλληλουχία γεγονότων, αλλά για μιá σειρά εκδηλώσεων της ανώτερης αυτής θέλησης. της οποίας τα βουλεύματα, όπως λέει ή Άγία Γραφή, είναι και πρέπει να μένουν πάντοτε ανεξίτηλα για την ανθρώπινη σκέψη, από φόβο μήπως χάσουν το θείο τους χαρακτήρα. Ή θεία πρόνοια δεν είναι μόνον ή άρνηση κάθε ανθρώπινης λογικής, αλλά ακόμα της λογικής γενικά, διότι οποιαδήποτε λογική ύπονοεί μιá φυσική αναγκαιότητα θα ήταν αντίθετη στη θεία έλευθερία· πρόκειται για το θρίαμβο του παράλογου κάτω από τα ανθρώπινα βλέμματα. Αυτοί που θέλουν να πιστέψουν όφείλουν λοιπόν να άπαρνηθούν τόσο την έλευθερία όσο και την έπιστήμη, και αφήνοντας τους έαυτούς τους στην εκμετάλλευση, στο ξυλοκόπημα από τα προνόμια του καλού θεού, να έπαναλάβουν μαζί με τον Τερτιλλιανό: «πιστεύω σ' ότι είναι παράλογο»*, προσθέτοντας έπίσης και τουτο, τόσο λογικό όσο και το πρώτο «Και θέλω την άδικία».

---

* Στην πραγματικότητα: «πιστεύω για τι είναι παράλογο», «CREDO QUIL ABSURUM».

Όσον αφορά ἡμᾶς, πού ἀρνιόμαστε τὴ μακαριότητα ἐνός ἄλλου κόσμου καὶ πού διεκδικοῦμε τὸν πλήρη θρίαμβο τῆς ἀνθρωπότητας πάνω σ' αὐτὴ τὴ γῆ, παραδεχόμαστε ταπεινά ὅτι δὲν καταλαθαίνουμε τίποτα ἀπὸ τὴ θεία λογική, καὶ ὅτι ἀρκούμεθα στὴν ἀνθρώπινη λογική τὴ θεμελιωμένη πάνω στὴν ἐμπειρία καὶ τὴ γνώση τῆς ἀλληλουχίας τῶν φαινομένων, τόσο τῶν φυσικῶν ὅσο καὶ τῶν κοινωνικῶν.

Αὐτὴ ἡ ἀποθησαυρισμένη, συνταγμένη καὶ λογικὴ ἐμπειρία, πού ὀνομάζουμε ἐπιστήμη, μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐλεύθερη ἐκλογὴ εἶναι ἓνα ἀπίθανο παραμῦθι ἀντίθετο στὴν ἴδια τὴ φύση τῶν πραγμάτων· ὅτι αὐτὸ πού ὀνομάζουμε θέληση δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ προῖόν μιᾶς ἀσκησης τῶν νευρικῶν ιδιοτήτων, ὅπως καὶ ἡ φυσικὴ μας δύναμη δὲν εἶναι ἐπίσης τίποτα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ προῖόν τῆς χρήσης τῶν μυῶν μας καὶ ὅτι κατὰ συνέπεια, καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη εἶναι ἐξ ἴσου προῖόντα τῆς φυσικῆς καὶ κοινωνικῆς μας ζωῆς, δηλαδὴ τῶν φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν στοὺς κόλπους τῶν ὁποίων γεννιέται κάθε ἄτομο καὶ μέσα στίς ὁποῖες συνεχίζει νὰ ἀναπτύσσεται· καὶ ἐπαναλαμβάνουμε ὅτι κάθε ἄνθρωπος, σὲ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς του, εἶναι τὸ προῖόν τῆς συνδυασμένης ἐπίδρασης τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας, ἀπ' ὅπου συμπεραίνεται καθαρὰ ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ πού ἐκθέσαμε στὸ προηγούμενο φύλλο τῆς ἐφημερίδας: ὅτι γιὰ νὰ ἠθικοποιήσουμε τοὺς ἀνθρώπους, πρέπει νὰ ἠθικοποιήσουμε τὴν κοινωνικὴ τους σφαῖρα.

Γιὰ νὰ τὴν ἠθικοποιήσουμε δὲν ὑπάρχει παρὰ ἓνας καὶ μοναδικὸς τρόπος, νὰ ἐπιβάλλουμε τὸν θρίαμβο τῆς δικαιοσύνης, δηλαδὴ τὴν πιὸ ὀλοκληρωμένη ἐλευθερία* τοῦ ἀτόμου μέσα στὴν πιὸ ὀλοκληρωμένη ἰσότητα τοῦ συνόλου. Ἡ ἀνισότητα τῶν συνθηκῶν

---

* Εἶπαμε ἤδη ὅτι ἀπὸ τὴν ἐλευθερία περιμένουμε ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ τὴν ὅσο τὸ δυνατόν ὀλοκληρωμένη ἐξέλιξη ὅλων τῶν φυσικῶν ἱκανοτήτων τοῦ κάθε ἀτόμου καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ τὴν ἀνεξαρτησία του, ὅχι ἀπέναντι στοὺς φυσικοὺς καὶ κοινωνικοὺς νόμους, ἀλλὰ ἀπέναντι στοὺς νόμους πού θὰ θεοπίσουν οἱ ἄλλες ἀνθρώπινες θελήσεις, εἴτε συλλογικὲς εἴτε ἀπομονωμένες. (Σημείωση τοῦ Μπακούιν).

και τῶν δικαιωμάτων και ἡ ἀπουσία τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας πού εἶναι τὸ ἀναγκαῖο συμπέρασμα, ἰδοὺ ἡ μεγάλη συλλογικὴ ἀδικία, πού δίνει γέννηση σ' ὅλες τὶς ἀτομικὲς ἀδικίες. Καταργεῖστε την και ὅλες οἱ ὑπόλοιπες θὰ ἐξαφανισθοῦν.

Φοβόμαστε πολὺ, βλέποντας τὸν ἀνύπαρκτο ζῆλο πού δείχνουν οἱ προνομιούχοι πάνω στὸ θέμα τῆς ἠθικοποίησης τους ἢ, πράγμα πού εἶναι τὸ ἴδιο, στὴν ἐξίσωσή τους, φοβόμαστε πολὺ διὰ τὸ θρίαμβος αὐτὸς τῆς δικαιοσύνης δὲν θὰ μπορέσει νὰ πραγματοποιηθεῖ παρὰ μὲ κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Δὲν θὰ μιλήσουμε γι' αὐτὸ σήμερα, ἀπλῶς θὰ περιοριστοῦμε στὴ διακήρυξη αὐτῆς τῆς ἀλήθειας, πού εἶναι ἄλλωστε τόσο προφανές, διὰ ὅσο ἡ κοινωνικὴ σφαῖρα δὲν ἠθικοποιεῖται, ἡ ἠθικοποίηση τῶν ἀτόμων θὰ εἶναι ἀδύνατη.

Γιὰ νὰ γίνουν οἱ ἄνθρωποι ἠθικοί, δηλαδὴ ὀλοκληρωμένοι ἄνθρωποι μὲ ὅλη τὴ σημασία τῆς λέξης, χρειάζονται τρία πράγματα: γέννηση σὲ ὑγιεινὲς συνθῆκες, ἐκπαίδευση πλήρης και ὀρθολογικὴ πού νὰ συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ μόρφωση θεμελιωμένη πάνω στὸ σεβασμὸ τῆς ἐργασίας, τῆς λογικῆς, τῆς ἰσότητος και τῆς ἐλευθερίας και μιὰ κοινωνικὴ σφαῖρα ὅπου κάθε ἀνθρώπινο ἄτομο, ἀπολαμβάνοντας τὴν πραγματικὴ ἐλευθερία, θὰ ἦταν πραγματικά, δικαιωματικά και πρακτικά, ὁμοιο μὲ ὅλα τ' ἄλλα.

Αὐτὴ ἡ σφαῖρα ὑπάρχει; Ὁχι. Λοιπὸν, πρέπει νὰ τὴ θεμελιώσουμε. Ἐὰν στὴ σφαῖρα πού ὑπάρχει, κατόρθωσαν ἀκόμη νὰ θεμελιώσουν σχολεῖα πού θὰ ἔδιναν στοὺς μαθητὲς τους μιὰ ἐκπαίδευση και μιὰ μόρφωση τόσο τέλεια ὅσο μποροῦμε νὰ τὴν φανταστοῦμε, θὰ κατόρθωσαν νὰ δημιουργήσουν ἀνθρώπους δίκαιους, ἐλεύθερους, ἠθικούς; Ὁχι, διότι βγαίνοντας ἀπ' τὸ σχολεῖο, θὰ βρισκόντουσαν στοὺς κόλπους μιᾶς κοινωνίας πού διευθύνεται ἀπὸ ἐντελῶς ἀντίθετες ἀρχές και πού ὅπως ἡ κοινωνία εἶναι πάντοτε πιὸ δυνατὴ ἀπ' τὰ ἄτομα, δὲν θὰ ἀργοῦσε νὰ τὰ ἐξουσιάσει, δηλαδὴ νὰ τὰ ἀποθηκοποιήσῃ. Ἐπι πλεον ἡ ἴδια ἡ ἴδρυση τέτοιων σχολείων εἶναι ἀδύνατη στὴ σημερινὴ κοινωνία. Διότι ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἀγκαλιάζει τὰ πάντα, ἐκπορθεῖ τὰ σχολεῖα ὅπως και τὴ ζωὴ τῶν οἰκογενειῶν ὅλων τῶν ἀτόμων πού συμμετέχουν σ' αὐτὴν.

Οι παιδαγωγοί, οι καθηγητές, οι γονείς, είναι όλοι τους μέλη αυτής της κοινωνίας, όλοι λιγότερο ή περισσότερο αποχαυνωμένοι ή αποθητικοποιημένοι: απ' αυτήν. Πώς θα έδιναν στους μαθητές κάτι που λείπει και στους ίδιους; Η ήθικη δέν διδάσκεται παρά με τη διαγωγή, και όντας ή κοινωνιστική ήθικη έντελώς αντίθετη πρὸς τὴν σημερινή ήθικη, οί δάσκαλοι, διαφεντευμένοι ἀπαραίτητα λιγότερο ή περισσότερο απ' αυτήν τὴν τελευταία, θα ἔκαναν μπροστά στους μαθητές τους τὸ έντελώς αντίθετο απ' ὅτι θα τους κήρυτταν. Συνεπώς, ή κοινωνιστική ἐκπαίδευση εἶναι ἀδύνατη σὲ σχολεῖα ὅπως και σὲς σημερινές οἰκογένειες.

Ἄλλά και ή καθολική ἐκπαίδευση εἶναι ἐξ ἴσου ἀδύνατη: οί μπουρζουάδες δέν θέλουν καθόλου τὰ παιδιά τους νὰ γίνουν ἐργάτες, και οί ἐργάτες στεροῦνται απ' ὅλα τὰ μέσα για νὰ δώσουν σὲ παιδιά τους ἐπιστημονική ἐκπαίδευση.

Ἄγαπῶ πολὺ αὐτοὺς τοὺς καλοὺς ἀστο-σοσιαλιστές, πὺ τσιρίζουν πάντοτε: «Ἄς μορφώσουμε πρῶτα τὸ λαὸ και ἔπειτα ἄς τὸν χειραφετήσουμε». Ἐμεῖς λέμε αντίθετα: «Ἄς χειραφετηθεῖ πρῶτα και θα μορφωθεῖ ὁ ἴσος του». Ποιὸς θα μορφώσει τὸ λαὸ; Μήπως ἐσεῖς; Μὰ ἐσεῖς δέν τὸν μορφώνετε, τὸν δηλητηριάζετε ἐπιδιώκοντας νὰ τοῦ ἐντυπώσετε σὲ μυαλό του ὅλες τίς θρησκευτικές, ἱστορικές, πολιτικές, νομικές και οἰκονομικές προκαταλήψεις πὺ ἐγγυῶνται τὴν ὑπαρξή σας ἀπέναντι στή δικιά του, πὺ ταυτόχρονα σκοτώνουν τὴ διανοητικότητά του, ἐξασθενίζουν τὴ δίκαιη ἀγανάκτησή του και τὴ θέλησή του.

Τὸν ἀφήνετε νὰ συντριβεῖ ἀπὸ τὴν καθημερινή του ἐργασία και τοῦ λέτε: «Μορφώσου!» Θα θέλαμε πολὺ νὰ σᾶς βλέπαμε ὅλους, μαζί με τὰ παιδιά σας, νὰ μορφώνεστε μετὰ ἀπὸ 13, 14, 16 ὥρες ἀποκτηνωτικῆς ἐργασίας, με τὴ μιζέρια και τὴν ἀβεβαιότητα για τὴν ἐπαύριο σὰν ἀποζημίωση.

Ἄχι κύριοι, παρ' ὅλο τὸν σεβασμὸ μας για τὸ μεγάλο θέμα τῆς καθολικῆς ἐκπαίδευσης, δηλώνουμε ὅτι σήμερα δέν βρίσκειται καθόλου ἐκεῖ τὸ πιὸ μεγάλο θέμα για τὸ λαὸ. Τὸ πρῶτο θέμα εἶναι ἐκεῖνο τῆς οἰκονομικῆς του χειραφέτησης, πὺ παράγει ταυ-

τόχρονα τὴν πολιτικὴ καὶ πολὺ σύντομα τὴν διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ του χειραφέτησι.

Συμπερασματικὰ, παραθέτομε πλήρως τὴν λύσιν ποὺ ψήφισε τὸ Συνέδριον τῶν Βρυξελλῶν*:

« Ἀναγνωρίζοντας ὅτι εἶναι γιὰ τὴ στιγμὴ ἀδύνατον νὰ ὀργανώσωμε μιὰ ὀρθολογικὴ ἐκπαίδευση, τὸ Συνέδριον καλεῖ τὰ διάφορα τμήματα νὰ ὀργανώσωσιν δημόσιες διδασκαλίαι ἀκολουθώντας ἓνα πρόγραμμα ἐπιστημονικῆς ἐκπαίδευσης, γιὰ νὰ γιαιτρέψουν κατὰ τὸ δυνατόν τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς ἐκπαίδευσης ποὺ δέχονται: σήμερον οἱ ἐργάται. Ἐξυπακούεται ὅτι ἡ μείωσις τῶν ὠρῶν ἐργασίας θεωρεῖται ὡς προκαταρκτικὴ ἀπαραίτητη προϋπόθεσις».

Μάλιστα, χωρὶς ἀμφιβολία, οἱ ἐργάται θὰ κάνουν ὅτι περνάει ἀπ' τὸ χέρι τους γιὰ νὰ ἐκπαιδευτοῦν ὅσο μποροῦν, μέσα στὶς ὑλικὰς συνθήκας ποὺ βρίσκονται τώρα. Ἀλλά, χωρὶς νὰ ἀφήσωσιν τίς σειρήνας τῶν ἀστῶν καὶ τῶν ἀστο-σοσιαλιστῶν νὰ τοὺς γυρίσωσιν τὰ μυαλά, θὰ συμπυκνώσωσιν πρὶν ἀπ' ὅλα τίς προσπάθειάς τους πάνω στὴ μεγάλη ὑπόθεσις τῆς οἰκονομικῆς χειραφέτησις, ποὺ ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ μητέρα ὅλων τῶν ὑπολοίπων χειραφετήσεων.

21 Αὐγούστου 1869

---

* Τρίτον γενικὸν Συνέδριον τοῦ Διεθνoῦς Συνεταιρισμοῦ Ἐργατῶν (6 - 13 Σεπτεμβρίου 1868).

Πρόγραμμα του τμήματος τής συμμαχίας τής σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας στή Γενεύη

1. Ἡ Συμμαχία κηρύσσεται ἄ θ ε ἦ ἐπιδιώκει τήν κατάργηση τῆς λατρείας, τήν ἐπιβολή τῆς ἐπιστήμης στήν πίστι καί τῆς ἀνθρώπινης δικαιοσύνης στήν οὐράνια.

2. Ἐπιδιώκει πρὶν ἅπ' ὅλα τήν ὀριστική καί ὀλοκληρωτική κατάργηση τῶν τάξεων καί τήν πολιτική, οἰκονομική καί κοινωνική ἰσότητα τῶν ἀτόμων τῶν δύο φύλων καί γιά νά φθάσουμε ἐκεῖ ζητᾶ πρὶν ἅπ' ὅλα τήν κατάργηση τοῦ κ λ η ρ ο ν ο μ ι κ ο ὕ δικαϊώματος, ὥστε σὸ μέλλον ἢ ἀπολαυή νά εἶναι ἀνάλογη μέ τήν παραγωγή τοῦ καθένα καί σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση τοῦ Συνέδριου τῶν ἐργατῶν στίς Βρυξέλλες, ἡ γῆ, τὰ ἐργαλεῖα καί κάθε ἄλλο κεφάλαιο, μέ τὸ νά γίνουν ἡ συλλογική ἰδιοκτησία ὅλης τῆς κοινωνίας. νά μὴν μποροῦν νά χρησιμοποιοῦνται παρὰ ἀπὸ τοὺς ἐργάτες, ὁδηγᾶ ἀπὸ τοὺς ἀγροτικούς καί βιομηχανικούς συνεταιρισμούς.

3. Θέλει γιά ὅλα τὰ παιδιά τῶν δύο φύλων, ἤδη ἀπὸ τῆ γέννησή τους, τήν ἰσότητα τῶν μέσων ἐξέλιξης, δηλαδή διατροφῆς, μόρφωσης καί ἐκπαίδευσης σ' ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς ἐπιστήμης, τῆς βιομηχανίας καί τῶν τεχνῶν, βέβαιος ὅτι αὐτὴ ἡ ἰσότητα, πρῶτα οἰκονομική καί κοινωνική, θὰ ἔχει σάν ἀποτέλεσμα νά φέρει μιὰ ὁλοένα καί μεγαλύτερη φυσική ἰσότητα τῶν ἀτόμων, ἐξαφανίζοντας ὅλες τίς πλασματικές ἀνισότητες μιᾶς κοινωνικῆς ὀργάνωσης τόσο λαθεμένης ὅσο καί ἄδικης.

4. Ἐχθρική πρὸς κάθε δεσποτισμό, μὴν ἀναγνωρίζοντας ἄλλη πολιτική μορφή ἀπὸ τήν δημοκρατική καί ἀποκρούοντας ἀπόλυτα κάθε ἀντιδραστικό συνδυασμό, ἀπορρίπτει ἐπίσης κάθε πο-

λιτική πράξη που δεν θα είχε σαν άμεσο και εύθυ σκοπό τον θρί-
αμβο της εργατικής υπόθεσης ενάντια στο Κεφάλαιο.

5. Αναγνωρίζει ότι όλα τα πολιτικά και δεσποτικά κράτη,
που υπάρχουν σήμερα, περιορίζονται στο και περισσότερο στις
διαχειριστικές λειτουργίες των δημοσίων υπηρεσιών της χώρας,
δφείλουν να εξαφανισθούν μέσα στην παγκόσμια ένωση των ελεύ-
θερων Συνεταιρισμών, τόσο αγροτικών όσο και βιομηχανικών.

6. Μή μπορώντας το εργατικό ζήτημα να βρει την πραγμα-
τική και οριστική του λύση παρά μόνο πάνω σε βάση διεθνούς έρ-
γατικής αλληλεγγύης όλων των χωρών, ή Συμμαχία απορρίπτει
κάθε πολιτική, θεμελιωμένη στον δήθεν πατριωτισμό και τον άγ-
ταγωνισμό των εθνών.

7. Έπιδιώκει τον παγκόσμιο Συνεταιρισμό όλων των τοπικών
συνεταιρισμών δια της ελευθερίας.

‘Ομιλία στο συνέδριο τῆς Βασιλείας

(10 Σεπτέμβρη 1869)

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΚΤΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Ἡ ἀπουσία ἀντιπροσώπων τῆς ἀγροτιᾶς δὲν εἶναι λόγος γιὰ νὰ ἀμφισβητήσουμε στὸ Συνέδριο τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφρασθεῖ πάνω στὸ θέμα τῆς κτηματικῆς ιδιοκτησίας*. Τὸ Συνέδριο δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μειοψηφία, ἀλλὰ σ’ ὄλες τις ἐποχὲς ὑπῆρξε ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν συμφερόντων ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ 1789, ἡ ἀστικὴ μειοψηφία ἀντιπροσώπευε τὰ συμφέροντα τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ κόσμου: ἔφερε τὴν ἀνοδο τῆς μπουρζουαζίας καὶ μόνο μιὰ διαμαρτυρία ἀκούστηκε στ’ ὄνομα τοῦ προλεταριάτου, ἐκείνη τοῦ BABEUF· εἴμαστε οἱ συνεχιστὲς του, ἡ μειοψηφία μας θὰ γίνῃ σύντομα πλειοψηφία.

Ἀντίθετα μὲ ὅτι λέγε, ἡ συλλογικότητα εἶναι ἡ βάση τοῦ ἀτόμου· ἡ κοινωνία εἶναι ἐκείνη ποὺ φτιάχνει τὸν ἄνθρωπο· ἀπομονωμένος, δὲν θὰ κατόρθωνε οὔτε κἂν νὰ μιλάει καὶ νὰ σκέπτεται. Γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ὅτι οἱ αὐθεντίες καὶ τὰ εὐρήματά τους, ὁ Νεύτων, ὁ Γαλιλαῖος κλπ. δὲν θὰ εἶχαν τίποτα ἀνακαλύψει χωρὶς τὴν

---

* Ἡ EGALITE προτάσσει τὴν ἀκόλουθη φράση: «Ὁ Μπακούιν παίρνει τὸ λόγο καὶ προσπαθεῖ κυρίως νὰ ἀναρέσει τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ TOLAIN». Πράγματι, ὁ Γάλλος ἀντιπρόσωπος TOLAIN, προυντονικὸς τάχθηκε ὀπαδὸς τῆς ἀτομικῆς καὶ κτηματικῆς ιδιοκτησίας καὶ ἄρχισε τὴν πρὲρμεβροσὴ του μ’ αὐτὴν τὴ δήλωση: «Δὲ νομίζω ὅτι ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίζουμε τὴ συλλογικότητα τῆς γῆς, μὲ ἀπουσία τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἀγροτῶν».

ἐργασία τῶν προηγουμένων γενεῶν. Ὑπάρχει κάποιος πού ἔχει περισσότερο πνεῦμα ἀπ' τὸν Βολταῖρο· εἶναι ὁ κόσμος. Ἡ πιὸ μεγάλη διάνοια, ἂν ἀπ' τὰ πέντε της χρόνια, ζοῦσε ἀπομονωμένη σ' ἓνα ἔρημο νησί, δὲν θὰ παρῆγε τίποτα· τὸ ἄτομο εἶναι ἓνα μηδενικὸ χωρὶς τῆ συλλογικότητος. Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία δὲν ἦταν καὶ δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐκμετάλλευση τῆς συλλογικῆς ἐργασίας· δὲ μπορούμε νὰ καταστρέψουμε τὴν ἐκμετάλλευση αὐτὴ παρὰ ἐγκαθιστώντας τὴν κοινοκτημοσύνη. Ζητῶ συνεπῶς ἀπὸ τὸ Συνέδριο νὰ λάβει σοβαρὰ ὑπ' ὄψη του τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

Ψηφίζω ὑπὲρ τῆς κοινοκτημοσύνης, εἰδικὰ τῆς κτηματικῆς καὶ γενικὰ κάθε κοινωνικοῦ πλούτου μέσα στὰ πλαίσια τῆς κοινωνικῆς διάλυσης.

Περιμένω ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ διάλυση τὴν δικαιωματικὴ ἀπαλλοτρίωση ὄλων τῶν σημερινῶν ἰδιοκτησιῶν, μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ νομικὴ κατάργηση τοῦ κράτους, πού εἶναι ἡ ἐπικύρωση καὶ ἡ μόνη ἐγγύηση τῆς σημερινῆς ἰδιοκτησίας καὶ ὄλων αὐτῶν πού ἐνομάζονται νομικὸ δίκαιο· καὶ τὴν πραγματικὴ ἀπαλλοτρίωση παντοῦ καὶ ὅπου δυνατὸν, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πίεση τῶν γεγονότων καὶ τῶν πραγμάτων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατοπινὴ ὀργάνωση, θεωρώντας ὅτι κάθε παραγωγικὴ ἐργασία εἶναι ἀπαραίτητα μιὰ ἐργασία συλλογικὴ, καὶ ὅτι ἡ ἐργασία πού ἀκατάλληλα ὀνομάζεται ἀτομικὴ εἶναι ἀκόμη μιὰ ἐργασία συλλογικὴ, γιατί δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ χωρὶς τὴ συλλογικὴ ἐργασία τῶν περασμένων καὶ τωρινῶν γενεῶν·

Καταλήγω στὴν ὑπευθυνοποίηση τῶν συγγειροσυσμῶν, πού προτείνεται ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, τόσο πιὸ πρόθυμα, ὅσο αὐτὴ ἡ ὑπευθυνοποίηση ἐνοχοποιεῖ τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴ βάση μέχρι τὴν κορυφή, ἐνῶ τὸ σχέδιο τῆς μειοψηφίας μᾶς μιλάει γιὰ τὸ κράτος.

Εἶμαι ἀποφασιστικὸς ἀνταγωνιστῆς τοῦ κράτους καὶ κάθε ἀστικῆς πολιτικῆς του.

Ζητῶ τὴν καταστροφή ὄλων τῶν τοπικῶν καὶ ἐθνικῶν κρα-

των και τὸ χτίσιμο πάνω στὰ ἐρείπιά τους τοῦ Διεθνoῦς Ἐργατικοῦ Κράτους.

1 Ὀκτώβρη 1869

II

ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ*

Μεταξὺ τῶν κολλεκτιβιστῶν ποὺ νομίζουν ὅτι ἀφοῦ ψήφισαν τὴν κοινοκτημοσύνη, εἶναι ἀχρηστο νὰ ψηφίσουν τὴν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος και τῶν κολλεκτιβιστῶν ποὺ ὅπως ἐμεῖς, νομίζουν ὅτι εἶναι χρήσιμο και μάλιστα ἀπαραίτητο νὰ τὴν ψηφίσουν, ὑπάρχει μιὰ μικρὴ διαφορά ἀπ' τὴν πρώτη ὁψη.

Τοποθετοῦνται ἐντελῶς στὸ μέλλον και παίρνοντας σὰν σημείο ἔκκινήματος τὴ συλλογικὴ ἰδιοκτησία, βρίσκουν ὅτι εἶναι ἀτοπο τὸ νὰ μιλοῦν γιὰ κληρονομικὸ δικαίωμα.

Ἐμεῖς ἀντίθετα ἔκκινᾶμε ἀπ' τὸν παρόν, βρισκόμαστε στὸ θριαμβεῦον βασίλειο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας και βαδίζοντας πρὸς τὴν κοινοκτημοσύνη, συναντᾶμε ἕνα ἔμπόδιο, τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ γενικοῦ Συμβουλίου λένε ὅτι ἀφοῦ οἱ νομικὲς πράξεις εἶναι πάντοτε ἡ συνέπεια τῶν οἰκονομικῶν, ἀρκεῖ νὰ μεταβάλουμε τίς τελευταῖες γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουμε τίς πρώτες.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὅλα αὐτὰ ποὺ ὀνομάζονται νομικὸ ἢ πολιτικὸ δικαίωμα δὲν ἦταν στὴν ἱστορία τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὴν ἔκφραση ἢ τὸ προῖον μιᾶς τέλειας συνωμοσίας. Ἄλλὰ εἶναι ἀναμφισβήτητο ἐπίσης ὅτι ἀφοῦ ἔγινε ἀποτέλεσμα πράξεων ἢ γεγονότων προγενέστερα πραγματοποιημένων, τὸ δικαίωμα γίνεται

---

* Ἡ EGALITE προτάσσει τὴν ἀκόλουθη παράγραφο: «Ὁ Μπακούνιν ὑποστηρίζει τὰ συμπεράσματα (τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς ποὺ συμμετείχε γιὰ τὸ θέμα τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος). Ἡ ὁμιλία του εἶναι γνωστὴ, μποροῦμε νὰ δώσουμε τὸ πλήρες κείμενο.

ἐν τῇ σειρά τῶν αἰτίων μεταγενέστερων γεγονότων, γίνεται τὸ ἴδιο γεγονός πολὺ πραγματικόν, πολὺ ἰσχυρόν, πού πρέπει νὰ τὸ ἀνατρέψουμε ἂν θέλουμε νὰ φθάσουμε σὲ μιὰ τάξιν πραγμάτων διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὴ πού ὑπάρχει σήμερα.

Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο λοιπὸν τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, ἀφοῦ ἔγινε ἡ φυσικὴ συνέπεια τοῦ βίαιου σφετερισμοῦ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου, ἔγινε ἀργότερα ἡ θάση τοῦ πολιτικοῦ κράτους καὶ τῆς νομικῆς οἰκογένειας, πού ἐγγυῶνται καὶ ἐπικυρώνουν τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησίαν.

Συνεπῶς, πρέπει νὰ ψηφίσουμε τὴν κατάργησιν τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος.

Μᾶς μίλησαν πολὺ γιὰ τὴν πρακτικὴν. Ἔλεγον, εἶναι σι' ὄνομα τῆς πρακτικῆς πού σᾶς προτρέπω νὰ ψηφίσετε τὴν κατάργησιν τοῦ δικαιώματος τῆς κληρονομίας.

Εἶπαν σήμερα ὅτι ἡ μετατροπὴ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σὲ συλλογικὴ θὰ συναντήσῃ σοβαρὰ ἐμπόδια ἀπὸ τοὺς ἀγρότες πού εἶναι μικροῖδιοκτῆτες γῆς.

Καὶ πραγματικά, ἂν ἀφοῦ κηρύσαμε τὴν κοινωνικὴν διάλυσιν, δοκιμάσαμε μ' ἓνα διάταγμα νὰ ἀφαιρέσουμε τὴν ἰδιοκτησίαν ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἑκατομμύρια τῶν μικροκαλλιεργητῶν, θὰ τοὺς φέρναμε ἀπαραίτητα μὲ τὸ μέρος τῆς ἀντίδρασης καὶ γιὰ νὰ τοὺς βάλουμε στὴν ἐπανάστασιν θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσουμε ἐναντίον τοὺς βίαν, δηλαδὴ ἀντίδρασιν.

Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀφήσουμε τοὺς κατόχους αὐτῶν τῶν μικροκτημάτων πού σήμερα εἶναι ἰδιοκτῆτες τους. Ἀλλὰ ἂν δὲν καταργήσετε τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, τί θὰ συμβεῖ τότε;

Θὰ μεταβιβάσουν αὐτὰ τὰ μικρὰ κτήματα στὰ παιδιά τους μὲ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ κράτους καὶ μὲ τίτλον ἰδιοκτησίας. Θὰ διατηρήσετε, θὰ διαιωγίσετε τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν τῆς ὁποίας ψηφίσατε τὴν ἀπαραίτητην κατάργησιν καὶ τὴν μετατροπὴν τῆς σὲ συλλογικὴν.

Ἐὰν ἀντίθετα, μόλις πετύχετε τὴν κοινωνικὴν διάλυσιν, ἀπαιτήσετε τὴν πολιτικὴν καὶ νομικὴν κατάργησιν τοῦ κράτους, ἂν κα-

ταργήσετε τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, τότε τί θὰ μείνει στοὺς ἀ-
γρότες;

Τίποτα ἄλλο ἀπ' τὴν ἰδιοκτησία καὶ αὐτὴ ἡ ἰδιοκτησία, στε-
ρημένη ἀπὸ τὴν νομικὴ ἐπικύρωση καὶ ἀπὸ τὴν ἰσχυρὴ προστασία
τοῦ κράτους, θὰ ἀφεθεῖ εὐχολὰ στὴ μεταρρύθμιση κάτω ἀπὸ τὴν
πίεση τῶν γεγονότων καὶ τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων.

18 Σεπτέμβρι, 1869

Ἐπίσκεψις τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς σχετικὰ μετὰ τὸ κληρονομικὸ ζήτημα ποῦ ἀσπάστηκε ἡ γενικὴ συνέλευσις τῶν τμημάτων ἐπὶ τῆς Γενεῦσι

Συμπολίτες,

Τὸ ζήτημα αὐτὸ, ποῦ πρόκειται νὰ συζητηθῆι ἐπὶ τῆς Συνεδρίου τῆς Βασιλείας, χωρίζεται εἰς δύο μέρη, ποῦ τὸ πρῶτον περιέχει τὴν ἀρχήν, τὸ δεύτερον τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς.

Τὸ θέμα τῆς ἀρχῆς, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, πρέπει νὰ ἐξετασθῆι ἀπὸ δύο ὀπτικὰς γωνίας: ἀπὸ αὐτὴν τῆς χρησιμότητος καὶ ἀπὸ ἐκείνην τῆς δικαιοσύνης.

Ἐκ τῆς ἀποψῆς τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργασίας, εἶναι ἀνεπιφεύκτον νὰ καταλυθῆι τὸ δικαίωμα τῆς κληρονομίας;

Κάνοντας τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν, θὰ πρέπει κατὰ τὴν γνώμην μας καὶ νὰ τὴν ἀναλύσωμε. Ἡ χειραφέτησις τῆς ἐργασίας μπορεῖ νὰ σημαίνει ἄλλο πράγμα, ἔξω ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσίν της, ἀπὸ τὸ ζυγὸν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ κεφαλαίου; Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐμποδίσωμε τόσο τὸ ἓνα ὡς καὶ τὸ ἄλλο νὰ ἐξουσιάζουν καὶ νὰ ἐκμεταλλεύονται τὴν ἐργασίαν, ἐφ' ὅσον χωρισμένα ἀπ' αὐτὴν, θὰ βρεθῶν μονοπωλημένα μέσα εἰς χεῖρας μιᾶς τάξεως, ποῦ ἐξ αἰτίας τῆς ἀποκλειστικῆς τῆς ἐπικαρπίας, ἀπαλλαγμένη ἀπ' τὴν ἀνάγκην τῆς ἐργασίας πρὸς τὸ ζεῖν, θὰ συνεχίσει νὰ διασώζει καὶ νὰ συντρίβει τὴν ἐργασίαν καὶ νὰ κατακρατᾷ γιὰ τὸν ἑαυτὸν τῆς τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τὸ κέρδος ἀπὸ τὸ κεφάλαιον καὶ τὴν ὅποιαν, δυναμωμένην μετὰ αὐτὸ τὸ ἀπόκτημα, ἀρπάζει ἀκόμα περισσότερα, ὡς τὸ κάνει παντοῦ σήμερον, μετὰ τὰ κέρδη τῶν βιομηχανικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων, χωρὶς νὰ ἀφήνει τοὺς ἐργάτας ποῦ εἶναι

συντριμμένοι απ' τὸν ἀνταγωνισμό, πὸ πιέζονται νὰ κάνουν μεταξὺ τους, παρὰ αὐτὸ πὸ εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητο γιὰ νὰ τοὺς διασώσει ἀπὸ τὴν πείνα.

Κανένας πολιτικὸς καὶ δικαστικὸς νόμος, ὅσο αὐστηρὸς κι ἂν εἶναι, δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἐμποδίσει αὐτὴ τὴ δεσποτεία καὶ αὐτὴ τὴν ἐκμετάλλευση, κανένας νόμος δὲν θὰ ἤξερε νὰ ἐπικρατήσει κόντρα στὴν πίεση τῶν πραγμάτων, κανένας δὲν θὰ ἤξερε νὰ ἐμποδίσει αὐτὴ τὴ δοσμένη κατάσταση νὰ παράγει ὅλα αὐτὰ τὰ φυσικὰ ἀποτελέσματα· απ' ὅπου συμπεραίνεται καθαρὰ ὅτι ὅσο ἡ ἰδιοκτησία καὶ τὸ κεφάλαιο παραμένουν απ' τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τὴ ἔργασία απ' τὴν ἄλλη, τὰ μὲν ἀποτελώντας τὴν ἀστική τάξη, ἡ δὲ τὸ προλεταριάτο, ὁ ἐργάτης θὰ εἶναι ὁ σκλάβος καὶ ὁ ἀστὸς τὸ ἀφεντικό.

Ἄλλὰ τί χωρίζει τὴν ἰδιοκτησία καὶ τὸ κεφάλαιο απ' τὴν ἔργασία; Τί ἀποτελεῖ οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ τὴν διαφορά τῶν τάξεων, τί καταστρέφει τὴν ἰσότητα καὶ διαωνίζει τὴν ἀνισότητα, τὴν ἐξουσία τῶν λίγων καὶ τὴ σκλαβιά τῶν πολλῶν; Εἶναι τὸ ζήτημα τῆς κ λ η ρ ο ν ο μ ι ᾶ ς.

Πρέπει ἄραγε νὰ δειχτεῖ πῶς τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα παράγει ὅλα τὰ οἰκονομικὰ, πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ προνόμια; Εἶναι φανερό ὅτι ἡ διαφορά τῶν τάξεων δὲν διατηρεῖται παρ' απ' αὐτό. Ἐξ αἰτίας τοῦ κληρονομικοῦ δικαίωματος, οἱ φυσικὲς διαφορὲς, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ παροδικὲς τῆς τύχης ἢ τῆς ἀτυχίας, πὸ μποροῦν νὰ ὑπάρξουν μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ πὸ θὰ ὀφείλαν νὰ ἐξαφανισθοῦν στὸ μέτρο πὸ ἐξαφανίζονται καὶ τὰ ἴδια τὰ ἄτομα, διαωνίζονται, ἀπολιθώνονται γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι, καὶ μὲ τὸ νὰ γίνονται πατροπαράδοτες διαφορὲς, δημιουργοῦν τὰ ἐκ γενετῆς προνόμια, θεμελιώνουν τὶς τάξεις καὶ γίνονται μιὰ διαρκῆς πηγὴ τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν ἑκατομμυρίων ἐργαζῶν ἀπὸ τὶς χιλιάδες ἀνθρώπων πὸ γεννήθηκαν εὐδαίμονες.

Ὅσο θὰ λειτουργεῖ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, δὲν θὰ μπορέσει νὰ ὑπάρξει οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἰσότητα στὸν κόσμο· καὶ ὅσο θὰ ὑπάρχει ἡ ἀνισότητα, θὰ ὑπάρχει καταπίεση καὶ ἐκμετάλλευση.

Συνεπώς, κατ' ἀρχήν, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς καθολικῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργασίας καὶ τῶν ἐργατῶν, ὀφείλουμε νὰ θέλουμε τὴν κατάργησιν τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ζητᾶμε νὰ καταργήσουμε τὴν φυσικολογικὴ κληρονομικότητα ἢ τὴν φυσικὴ μετάδοσιν τῶν σωματικῶν ἢ διανοητικῶν ἰκανοτήτων, ἢ γιὰ νὰ ἐκφραστοῦμε μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, τῶν μυϊκῶν καὶ νευρικῶν ἰκανοτήτων τῶν γονιῶν εἰς τὰ παιδιά τους. Συχνὰ ἡ μετάδοσιν αὐτὴ εἶναι ἓνα γεγονός δυσάρεστο, γιὰτὶ μεταδίδει τὶς φυσικὰ καὶ διανοητικὰ ἀρρώστιες τῶν γενεῶν ποὺ πέρασαν εἰς τὰς γενεὰς τῶν ἡμερῶν μας.

Ἀλλὰ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς μετάδοσης δὲν μποροῦν νὰ καταπολεμηθοῦν παρὰ ἀπὸ τὶς ἐπιτεύξεις τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν κοινωνικὴν ὑγιεινὴν, τόσο τὴν ἀτομικὴν ὡς καὶ τὴν συλλογικὴν καὶ ἀπὸ ἓνα ὀρθολογιστικὸν καὶ ἰσοπολιτικὸν κοινωνικὸν ὄργανισμὸν.

Αὐτὸ ποὺ θέλουμε, αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ καταργήσουμε, εἶναι τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα, ποὺ εἶναι θεμελιωμένον εἰς τὴν νομοθεσίαν καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἴδιαν τὴν βάση τῆς νομικῆς οἰκογένειας καὶ τοῦ Κράτους.

Ἐννοεῖται ἐπίσης ὅτι δὲν ἔχουμε τὴν πρόθεσιν νὰ καταργήσουμε τὴν συναισθηματικὴν κληρονομίαν. Κάτω ἀπ' αὐτὴν τὴν ὀνομασίαν ἐννοοῦμε τὴν κληρονομίαν μὲ τὴν ὁποίαν μεταβιβάζονται εἰς τὰ χέρια τῶν παιδιῶν ἢ τῶν φίλων ἀντικείμενα μηδαμινῆς ἀξίας, ποὺ ἀνῆλθαν εἰς τοὺς πεθαμένους φίλους ἢ γονεῖς τους, τὰ ὁποῖα ἐπειδὴ τοὺς χρησίμευσαν γιὰ πολὺ καιρὸν, διατήρησαν γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι τὴν προσωπικὴν σφραγίδα. Ἡ σοβαρὴ κληρονομία, εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐξασφαλίζει τοὺς κληρονόμους, εἴτε καθολικὰ εἴτε ἐν μέρει, τὴν δυνατότητα νὰ ζοῦν χωρὶς νὰ ἐργάζονται, κατακρατώντας ἀπὸ τὴν συλλογικὴν ἐργασίαν εἴτε τὰ κτηματικὰ εἰσοδήματα, εἴτε τὰ συμφέροντα τοῦ κεφαλαίου. Ἀξιῶνουμε νὰ σταματήσουν νὰ εἶναι μεταβιβάσιμα διὰ μέσου τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος, τὰ κεφάλαια, ἢ γῆ καὶ ὅλα ἐν γένει τὰ ὄργανα καὶ οἱ πρῶτες ὕλεις τῆς ἐργασίας. Νὰ γίνουν γιὰ πάντα ἡ συλλογικὴ ἰδιοκτησία ὅλων τῶν παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν.

Ἡ ἰσότητα καὶ κατὰ συνέπεια ἡ χειραφέτηση τῆς ἐργασίας καὶ τῶν ἐργατῶν δὲν θὰ ἐπιτευχθῶν παρά μὲ αὐτὸ τὸ τίμημα.

Λίγοι εἶναι οἱ ἐργάτες ἐκεῖνοι ποὺ δὲν καταλαβαίνουν δι: σὸ μέλλον ἢ κατάογηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος θὰ εἶναι ἡ ἀνώτατη προϋπόθεση τῆς ἰσότητος. Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ μερικοὶ ποὺ φοβοῦνται δι: ἂν τὴν καταργούσαμε τώρα, πρὶν μιᾶ καινούργια κοινωνικὴ διευθέτηση ἐξασφαλίσαι τὴ μοίρα ὄλων τῶν παιδιῶν, ὅποιες κι ἂν εἶναι οἱ συνθήκες ποὺ γεννιοῦνται, τὰ παιδιά τους μετὰ τὸ θάνατό τους θὰ βρεθοῦν στὴν ἀπελπισία.

«Μὰ πῶς!» λένε, «μάζεψα μὲ τὸν ἰδρώτα τοῦ προσώπου μου καὶ μὲ χίλιες δυὸ στερήσεις, 200, 300 ἢ 400 φράγκα καὶ τὰ παιδιά μου θὰ τὰ στερηθοῦν!»

—Μάλιστα, θὰ τὰ στερηθοῦν, ἀλλὰ σὲ ἀντάλλαγμα θὰ πάρουν ἀπ' τὴν κοινωνία, χωρὶς καμιὰ ζημιὰ τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων τοῦ πατέρα ἢ τῆς μητέρας, μιᾶ διατροφή, μιᾶ μόρφωση, μιᾶ ἐκπαίδευση, ποὺ δὲν θὰ εἴσαστε ἱκανὸς νὰ τοὺς τὴν ἐξασφαλίσαιτε μὲ 30 ἢ 40 χιλιάδες φράγκα. Γιατὶ εἶναι φανερό, δι: μόλις καταργηθεῖ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, θὰ πρέπει ὑπ' εὐθύνη τῆς ἢ κοινωνίας, νὰ ἀναλάβει ὄλα τὰ ἐξοδα τῆς φυσικῆς ἀνάπτυξης, ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ὄλων τῶν παιδιῶν καὶ τῶν δύο φύλων, ποὺ θὰ γεννηθοῦν στοὺς κόλπους τῆς. Ἔτσι θὰ γίνῃ ὁ ἀνώτατος κηδεμόνας.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο σταματᾶμε, γιατί μπαίνουμε σὸ θέμα τῆς καθολικῆς ἐκπαίδευσης, πάνω σὸ ὁποῖο θὰ σᾶς ἐνημερώσει μιᾶ ἄλλη ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ.

Πολλοὶ ἰσχυρίζονται δι: ἂν καταργηθεῖ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, θὰ καταργηθεῖ καὶ τὸ πιὸ μεγάλο κίνητρο ποὺ σπρώχνει τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἐργασία. Αὐτοὶ ποὺ σκέπτονται ἔτσι: συνεχίζουν νὰ θεωροῦν τὴν ἐργασία σὰν ἓνα ἀναγκαῖο κακό, ἢ γιὰ νὰ μιλήσουμε θεωρητικά, σὰν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κατάρτας ποὺ ὁ θεὸς, μέσα στὴν ὀργή του, ἔδωσε σὸ δυστυχισμένο ἀνθρώπινο εἶδος καὶ μέσα στὴν ὁποία, ἀπὸ παράδοξο καπρίτσιο, περιέλαβε ὀλόκληρη τὴν δημιουργία του.

Χωρίς να μπαίνουμε σ' αυτή τη σοβαρή θεολογική συζήτηση, παίρνοντας σ' όψη την άπλη μελέτη της ανθρώπινης φύσης, θα απαντήσουμε σ' αυτούς τους συκοφάντες της εργασίας ότι αυτή η τελευταία, μακριά από το να είναι ένα κακό ή ένας σκληρός καταναγκασμός, είναι για κάθε άνθρωπο που απολαμβάνει τις φυσικές του δυνάμεις, μιὰ ανάγκη. Για να δεβαιωθείτε, μπορεί ο καθένας να αποκτήσει μιὰ εμπειρία για τον ίδιο τον έαυτό του. Ή τον καταδικάσει μόνο για μερικές μέρες σε μιὰ απόλυτη άπραξία, ή καλλίτερα σε μιὰ στείρα εργασία, στατική, άγόνη και θα διαπιστώσει πώς είναι: ο πιο δυστυχημένος και ο πιο εξασθενημένος απ' όλους τους ανθρώπους! Ο άνθρωπος, απ' την ίδια του τη φύση, είναι αναγκασμένος να εργάζεται, όπως είναι αναγκασμένος να τρώει, να πίνει, να σκέφτεται, να μιλάει.

Αγ ή εργασία είναι σήμερα μισητή, αυτό συμβαίνει γιατί είναι υπέρμετρη, αποκτηνωμένη και καταναγκαστική, γιατί καταργεί την ξεκούραση και στερεί απ' τους ανθρώπους τη δυνατότητα να απολαύσουν με αξιοπρέπεια τη ζωή· συμβαίνει επειδή ο καθένας, ή σχεδόν ο καθένας είναι υποχρεωμένος να χρησιμοποιεί την παραγωγική του δύναμη σε είδος εργασίας που ελάχιστα συμφωνεί με τις φυσικές του κλίσεις. Συμβαίνει τέλος επειδή, μέσα σε αυτή την κοινωνία που θεμελιώθηκε στη θεολογία και στη νομική επιστήμη, ή δυνατότητα να ζει κανείς χωρίς να εργάζεται θεωρείται σαν καύχημα και σαν προνόμιο και ή υποχρέωση να εργάζεται κανείς για να ζήσει σαν σημάδι ξεπεσμού, σαν τιμωρία και σαν ντροπή.

Ή μέρα, που ή μυϊκή και νευρική εργασία, ή χειρωνακτική και ή διανοητική συνάμα, θα θεωρηθεί σαν το πιο μεγάλο καύχημα των ανθρώπων, σαν το σημάδι της ρώμης και του άνθρωπισμού τους, ή κοινωνία θα έχει σωθεί· αλλά αυτή ή μέρα δε θα φθάσει όσο διαρκεί ή βασιλεία της ανισότητας, όσο το κληρονομικό δικαίωμα δεν καταργείται.

Αυτή ή κατάργηση θα είναι δίκαιη;

Άλλά αν πρόκειται για το συμφέρον όλόκληρου του κόσμου,

για τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητας, πῶς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀδικη;

Πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε καλά τὴν ἱστορική, πολιτική, νομική δικαιοσύνη ἀπὸ τὴν ὀρθολογική ἢ τὴν πολὺ ἀπλὰ ἀνθρώπινη. Ἡ πρώτη κυβέρνησε τὸν κόσμον μέχρι τώρα, καὶ δημιούργησε μιὰ καταδόθρα αἱματηρῶν καταπιέσεων καὶ ἀδικιῶν. Ἡ δεύτερη πρέπει νὰ μᾶς ἀπελευθερώσει.

Ἄς ἐξετάσουμε λοιπὸν τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀνθρώπινης δικαιοσύνης.

Κάποιος ἄνθρωπος ἄς ποῦμε, κέρδισε ἀπ' τὴν ἐργασία του μερικές δεκάδες, μερικές ἑκατοντάδες χιλιάδες φράγκα, ἓνα ἑκατομμύριο, καὶ δὲν θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τὰ ἀφήσει κληρονομιά στὰ παιδιὰ του! Μὰ θὰ ἦταν προσβολὴ στὸ φυσικὸ δικαίωμα, μιὰ μοναδικὴ λωποδυσία!

Κατ' ἀρχὴν, ἔχει ἀποδειχτεῖ χιλιάδες φορές ὅτι ἓνας ἀπομονωμένος ἐργάτης δὲν μπορεῖ νὰ παράγει πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅτι καταναλώνει. Προκαλοῦμε ἓναν ἀληθινὸ ἐργάτη, δηλαδὴ ἓναν ἐργάτη ποὺ δὲν ἀπολαμβάνει κανένα προνόμιον, νὰ κερδίσει δεκάδες, ἑκατοντάδες χιλιάδες φράγκα, ἑκατομμύρια! Αὐτὸ εἰλικρινὰ θὰ τοῦ ἦταν ἀδύνατον. Συνεπῶς, ἀν ὑπάρχουν στὴ σημερινὴ κοινωνία ἄτομα ποὺ κερδίζουν τόσο μεγάλαν ποσάν, αὐτὸ, δὲν ὀφείλεται καθόλου στὴν ἐργασία τους, ἀλλὰ στὰ προνόμιά τους, δηλαδὴ σὲ μιὰ ἀδικία νομικὰ θεμελιωμένη ποὺ τοὺς ἐπιτρέπει νὰ τὰ κερδίζουν· καὶ ἐπειδὴ ὅ,τι δὲν κερδίζεται ἀπ' τὴν δική τους ἐργασία ἀποκτᾶται ἀπ' τὴν ἐργασία τοῦ ἄλλου, ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ ποῦμε ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ κέρδη εἶναι κλοπές ποὺ γίνονται ἀπὸ προνομιοῦχα ἄτομα εἰς βάρος τῆς συλλογικῆς ἐργασίας, κάτω ἀπ' τὴν εὐλογία καὶ τὴν προστασία τοῦ κράτους.

Ἄς προχωρήσουμε πρὸς κάτω.

Ὁ κλέφτης ποὺ προστατεύεται ἀπ' τὸ νόμον πεθαίνει. Ἀφήνει μὲ διαθήκη ἢ χωρὶς διαθήκη τὰ χτήματά του ἢ τὰ κεφάλαιά του στὰ παιδιὰ του ἢ στοὺς γονεῖς του. Εἶναι ἄς ποῦμε, μιὰ ἀπαράιτητη προϋπόθεση τῆς ἐλευθερίας του καὶ τῶν προσωπικῶν του δικαιωμάτων· ἢ θέλησή του πρέπει νὰ εἰσακουστῆ!

Ἄλλὰ ἓνας πεθαμένος ἄνθρωπος εἶναι πεθαμένος· ἔξω ἀπ' τὴν ὑπαρξῆ, κάθε ἠθικὴ καὶ κάθε αἰσθημα πού θά τοῦ προκαλοῦσαν οἱ φιλόσοργοι ἀναμνήσεις τῶν παιδιῶν του, γονιῶν ἢ φίλων, ἀν βέβαια τὸ ἀξιζε, ἢ τῆς δημόσιας ἀναγνώρισης, ἀν προσέφερε καμιά πραγματικὴ ὑπηρεσία στοῦ δημόσιου, δὲν ὑπάρχει πλέον· δὲν μπορεῖ συνεπῶς νὰ ἔχει οὔτε ἐλευθερία, οὔτε δικαίωμα, οὔτε προσωπικὴ θέληση. Δὲν πρέπει τὰ φαντάσματα νὰ κυβερνοῦν καὶ νὰ καταπιέζουν τὸν κόσμον πού ἀνήκει μονάχα στοὺς ζωντανούς.

Συνεπῶς, γιὰ νὰ ἐξακολουθήσει νὰ ἀπαιτεῖ καὶ νὰ ἐνεργεῖ μετὰ τὸ θάνατό του, χρειάζεται ἓνα νομικὸ παραμῦθι ἢ ἓνα πολιτικὸ ψέμμα καὶ ἐπειδὴ εἶναι στοῦ ἐξῆς ἀνίκανος νὰ ἐνεργεῖ ἀπὸ μόνος του, πρέπει κάποια δύναμη, ὅποιαδήποτε — τὸ κράτος — νὰ ἐπιφορτισθεῖ νὰ ἐνεργεῖ ἐξ ὀνόματός του καὶ ἐκ μέρους του, πρέπει τὸ κράτος νὰ ἐκτελεῖ τὶς ἐπιθυμίες ἑνὸς ἀνθρώπου, πού· ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει πιά, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει θέληση.

Καὶ τί εἶναι ἡ ἰσχὺς τοῦ κράτους, ἀν δὲν εἶναι ἡ ἰσχὺς ὅλου τοῦ κόσμου ὀργανωμένη σὲ βάρος ὅλου τοῦ κόσμου καὶ πρὸς ὄφελος τῶν προνομιούχων τάξεων; Εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλα ἡ παραγωγή καὶ ἡ συλλογικὴ δύναμη τῶν ἐργατῶν. Πρέπει λοιπὸν οἱ ἐργατικὲς μάζες νὰ ἐξασφαλίσουν στίς προνομιούχες τάξεις τὴ μεταβίβαση τῶν κληρονομιῶν, πού εἶναι ἡ κύρια πηγή τῆς μιζέριας τους καὶ τῆς σκλαβιάς τους; Πρέπει νὰ φτιάξουν μὲ τὰ ἴδια τους τὰ χέρια τὰ σίδερα πού τοὺς ἀλυσσοδέχουν;

Ἄς τελειώσουμε. Ἄρκει τὸ προλεταριάτο νὰ δηλώσει ὅτι δὲν θέλει πιά νὰ ὑποστηρίξει τὸ κράτος πού ἐπικυρώνει τὴ σκλαβιά του, ὥστε νὰ πέσει ἀπὸ μόνος του τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, πού εἶναι ἀποκλειστικὰ πολιτικὸ καὶ νομικὸ καὶ κατὰ συνέπεια ἀντίθετο πρὸς τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Ἄρκει νὰ καταργηθεῖ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα γιὰ νὰ καταργηθεῖ ἡ νομικὴ οἰκογένεια καὶ τὸ κράτος.

Ὅλες οἱ κοινωνικὲς πρὸδες ἔχουν ἐξ ἄλλου προκληθεῖ ἀπὸ ἐπιτυχημένους καταργήσεις τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος.

Καταργήθηκε πρῶτα τὸ ἀπὸ θεοῦ κληρονομικὸ δικαίωμα, τὰ

ἀπό παράδοση προνόμια ἢ τιμωρίες, πού ἀπό πολύ καιρό ἐθεωροῦντο ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εὐλογίας ἢ τῆς θείας τιμωρίας.

Καταργήθηκε ἔπειτα τὸ δικαίωμα τῆς πολιτικῆς κληρονομιάς κάτω πού εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἀναγνώριση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στοῦ νόμου.

Σήμερα, πρέπει νὰ καταργήσουμε τὸ δικαίωμα τῆς οἰκονομικῆς κληρονομιάς, γιὰ νὰ ἀπελευθερώσουμε τὸν ἐργάτη, τὸν ἄνθρωπο καὶ γιὰ νὰ ἐδραιώσουμε τὴ βασιλεία τῆς δικαιοσύνης πάνω σταῖς ἐρείπια ὅλων τῶν πολιτικῶν καὶ θεολογικῶν ἀδικιῶν τῆς ἐποχῆς μας καὶ τοῦ παρελθόντος.

Τὸ τελευταῖο θέμα πού μᾶς μένει νὰ ἀναλύσουμε εἶναι ἐκεῖνο τῶν πρακτικῶν μέτρων πού πρέπει νὰ παρῶν γιὰ νὰ καταργηθεῖ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα.

Ἡ κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ δύο τρόπους: ἢ μὲ αὐτὸν τῶν ἐπιτυχημένων μεταρρυθμίσεων ἢ ἀκόμη μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση.

Μὲ τὴν ὁδὸ τῶν μεταρρυθμίσεων μπορεῖ νὰ γίνῃ σὲ χώρες εὐτυχημένες, πού εἶναι σπάνιες, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ἄγνωστες, ὅπου ἡ τάξη τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ κεφαλαιοκρατῶν, τῶν ἀστῶν, ἐμπνευσμένη ἀπὸ ἓνα πνεῦμα φρονιμάδας, πού τῆς λείπει σήμερα καὶ καταλαβαίνοντας ἐπὶ τέλος τὸν ἐρχομὸ τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης, θὰ ἤθελαν νὰ ἔρθουν κατὰ τρόπο ὑπεύθυνο σὲ συμβιβασμὸ μὲ τὸν ἐργατικὸ κόσμον. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι καὶ μόνο σ' αὐτὴ, ὁ δρόμος τῶν εἰρηνικῶν μεταρρυθμίσεων εἶναι δυνατός, μὲ μιὰ σειρά τροπολογιῶν, σοφὰ συνδυασμένων καὶ φιλικὰ καυονισμένων μεταξὺ τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀστῶν, θὰ μπορούσαν νὰ καταργήσουν ἐντελῶς, σὲ εἴκοσι ἢ τριάντα χρόνια τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα καὶ νὰ ἀντικαταστήσουν τὸ σημερινὸ κόσμον τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς μονομεροῦς μόρφωσης, μὲ τὴ συλλογικὴ ἐργασία καὶ ἰδιοκτησία καὶ μὲ τὴν καθολικὴ μόρφωση καὶ ἐκπαίδευση.

Μᾶς εἶναι ἀδύνατο νὰ προσδιορίσουμε ἐκ τῶν προτέρων τὸν χαρακτήρα τῶν μεταρρυθμίσεων αὐτῶν, γιὰτὶ θὰ πρέπει ἀπαραίτητα νὰ προσαρμόζονται πρὸς τὴν ἰδιαίτερη κατάστασι κάθε χώρας. Ἀλλὰ σὲ ὅλες τὶς χώρες ὁ στόχος μένει ὁ ἴδιος: ἡ ἐγκαθί-

δρυσή τῆς συλλογικῆς ἐργασίας καὶ ἰδιοκτησίας καὶ τῆ ἐλευθερία τοῦ καθένα μέσα στὴν ἰσότητα ὅλου τοῦ κόσμου.

Ἡ μέθοδος τῆς ἐπανάστασης θὰ εἶναι φυσικὰ πιὸ σύντομη καὶ πιὸ ἀπλή. Οἱ ἐπαναστάσεις δὲν γίνονται ποτὲ οὔτε ἀπὸ ἄτομα οὔτε ἀπὸ σωματεῖα. Φέρνονται ἀπὸ τὴν πίεση τῶν πραγμάτων. Ὁ Διεθνῆς Συνεταιρισμὸς δὲν ἔχει καθόλου σὰν σκοπὸ νὰ κάνει τὴν ἐπανάσταση, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐπωφεληθεῖ καὶ νὰ τὴν ὀργανώσει μὲ σύνεση, μόλις ἐκδηλωθεῖ ἐξ αἰτίας τῆς ἀδικίας καὶ τῆς ἀδεξιότητος τῶν προνομιούχων τάξεων ποὺ ὅλο καὶ περισσότερο γίνονται φανερές.

Πρέπει νὰ νοεῖται ἀπὸ ἐμᾶς ὅτι στὴν πρώτη μέρα τῆς ἐπανάστασης τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα θὰ καταργηθεῖ ἀπλῶς καὶ μαζί του τὸ κράτος καὶ τὸ νομικὸ δικαίωμα, προκειμένου στὰ ἐρείπια ὅλων αὐτῶν τῶν ἀδικιῶν, νὰ στηθεῖ ἀνάμεσα ἀπ' ὅλα τὰ πολιτικὰ καὶ ἔθνικα σύνορα ὁ καινούργιος διεθνῆς κόσμος, ὁ κόσμος τῆς ἐργασίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, ποὺ θὰ διοργανώνεται ἀπὸ ἄκρη σὲ ἄκρη ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη συνεργασία ὅλων τῶν παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν.

Ἡ Ἐξεταστικὴ Ἐπιτροπὴ οἶσ προτείνει τὶς ἀκόλουθες λύσεις:

Θεωρώντας ὅτι τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα εἶναι μιὰ ἀπ' τὶς κύριες αἰτίες τῆς οἰκονομικῆς ἀνισότητος, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ποὺ βασιλεύει στὸν κόσμον:

ὅτι ἔξω ἀπ' τὴν ἰσότητα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει οὔτε ἐλευθερία, οὔτε δικαιοσύνη καὶ ὅτι θὰ ὑπάρχει πάντοτε καταπίεση καὶ ἐκμετάλλευση, σκλαβιά καὶ μιζέρια γιὰ τὸ προλεταριάτο, πλοῦτη καὶ ἐξουσία γιὰ τοὺς ἐκμεταλλευτὲς τῆς λαϊκῆς ἐργασίας:

τὸ Συνέδριον ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκη τῆς πλήρους καὶ ἀπόλυτης κατάρτησης τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος.

Ἡ κατάρτησις αὐτὴ θὰ ἐπιτελεσθεῖ ἀνάλογα μὲ τὰ γεγονότα, εἴτε μὲ τὴν ὁδὸ τῶν μεταρρυθμίσεων, εἴτε μὲ τὴν ἐ π α ν ἄ - σ τ α σ η.

28 Αὐγούστου 1869

Ἐπίγραμμα ἀπὸ ἑνὸς γράμματος πρὸς Χέρτζεν

28 Ὀκτώβριον 1869, Γενεύη

Μεθαύριον φεύγω γιὰ τὸ Λουγκάνο. Ἔλαβον τὸ γράμμα σου καὶ τὸ διάβασα προσεκτικὰ.

1. Γιὰ τὸ θέμα τοῦ Μάρξ, γὰρ ἡ ἀπάντησί μου: Γνωρίζω τὸ ἴδιον καλὰ ὅσο καὶ σὺ ὅτι ὁ Μάρξ εἶναι τὸ ἴδιον φταίχτης ἀπέναντι σὲ μᾶς ὅσο καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι καὶ μάλιστα ὅτι ἦταν ὁ ὑποκινητὴς καὶ ὁ χειραγωγὸς ὅλων τῶν ἀκαθαρσιῶν ποὺ μᾶς φόρτωσαν. Γιατί λοιπὸν τὸν συγχώρεσα καὶ τὸν ἐπαίνεσα μάλιστα, λέγοντάς τον γίγαντα; Γιὰ δύο αἰτίαι, Χέρτζεν. Π ρ ὠ τ η αἰτία: ἡ δ ι κ α ι ο σ ὄ ν η. Βάζοντας κατὰ μέρος ὅλες τῆς βρωμίας τοῦ ἐναντίου μας, δὲ μπορεῖ κανεὶς γὰρ μὴν ἀναγνωρίσει καὶ πολὺ περισσότερο ἐγὼ, τῆς μεγάλης τοῦ ἀρετῆς σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τοῦ σοσιαλισμοῦ, ποὺ ὑπηρετεῖ μὲ ἐξυπνάδα, ἐνεργητικότητα καὶ πίστη, ἐδῶ καὶ 25 χρόνια κατὰ τοὺς (ὑπολογισμούς;) μου, καὶ σὺ ὅποιο (ζήτημα) μᾶς ἔχει ὅλους ἀσυστήτητα ξεπεράσει. Ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους, ἂν ὄχι ὁ πρωταρχικὸς θεμελιωτὴς τῆς Διεθνούς. Ἐξ ἄλλου γιὰ μένα, εἶναι μιὰ μεγάλη ἀξία ποὺ θὰ ἀναγνωρίζω πάντοτε, ὅτι κι ἂν κάνει ἐναντίον μας.

Ὅσον ἀφορᾷ τῇ δεύτερῃ αἰτίᾳ, εἶναι ἡ π ο λ ι τ ι κ ῆ καὶ κατ' ἐμένα μιὰ τ α κ τ ι κ ῆ ἐντελῶς σωστή. Μὲ θεωρεῖς, καὶ αὐτὸ τὸ ξέρω, ὅτι πολὺ κακὸ πολιτικόν. Μὴν τὸ πάρεις ὅτι ἐγώ, ἀλλὰ σοῦ λέω ὅτι κάνεις λάθος. Μ' ἔκρινες καὶ μὲ κρίνεις ἀπὸ τῆς πράξεός μου στὴν πολιτισμένη κοινωνία, σὺν ἄστικόν κόσμον καὶ πράγματι, σ' αὐτὸν τὸν κόσμον ἐνεργῶ χωρὶς τὴν παραμικρὴν προσποίηση, μὲ μιὰ εὐκρίνεια σκληρῆ, ἀ μ ε λ ι κ τ η.

Ἄλλὰ ξέρεις γιατί συμπεριφέρομαι ἔτσι σ' αὐτὸν τὸν κόσμον; Γιατί δὲν τὸν ἐκτιμῶ καθόλου, γιατί δὲν τοῦ ἀναγνωρίζω καμιά

παραγωγική, προοδευτική δύναμη. Γνωρίζω πολύ καλά ότι έχω
 άρκετά, πολύ περισσότερο απ' ότι θα θέλαμε, υλικά μέσα και δύ-
 ναμη οργανωμένη από τον θεσμό του κράτους. Άλλά πρέπει να
 πολεμήσουμε ενάντια σ' αυτή τη δύναμη, πρέπει να την καταστρέ-
 ψουμε· μαζί της ούτε συμβιβασμός, ούτε συμφωνία δέν είναι δυ-
 νατή γιατί πραγματικά δέν μπορεί να παραχωρήσει τίποτε πιά,
 δέν μπορεί να κάνει ένα βήμα μπρός γιατί κάτω απ' την πίεση
 των πραγμάτων θα όπισθωχρήσει. Το να πολεμήσουμε εναντίον
 της με θάρρος, άνοιχτά, χωρίς συγνώμη, μπορεί να είναι επικίν-
 δυνο προσωπικά και προσφέρει μεγάλες δυσκολίες και στερήσεις,
 έχω έν μέρος προσωπική έμπειρία, αλλά για την ύπόθεση του λαού,
 είναι χρήσιμο και άπαραίτητο, ώστε ο λαός, έχοντας άπελευθε-
 ρώσει το πρόβλημά του από κάθε άστική προσθήκη, να το κατέ-
 χει καθαρά και σταθερά. Είναι άπαραίτητο και χρήσιμο επίσης
 γι' αυτόν που παλεύει, με την έννοια ότι ή άποφασιστική του στά-
 ση άπέναντι στον άστικό κόσμο εξηγεί τη θέση του, άποδείχνει την
 ειλικρίνειά του και τον κάνει πιο στέρεο στο λαϊκό πεδίο. Έτσι
 είμαι σύμφωνος μαζί σου, στην άστική κοινωνία δέν είμαι πολι-
 τικός και στρατηγικός και δέν θέλω να είμαι ούτε το ένα ούτε το
 άλλο. Άλλά θα λάθευες πολύ αν έβγαζες το συμπέρασμα ότι μέσα
 στον κόσμο των έργατων ένεργώ με την ίδια έλλειψη ύπολογισμού
 ή καλλίτερα με τον *ε δ ι ο* ύπολογισμό. Είναι ο μόνος κόσμος
 στη Δύση, που του έχω πίστη, όπως ακριβώς στη Ρωσία, στον κό-
 σμο των άγροτων και στο γραμματισμένο κόσμο των επιδέξιων νέ-
 ων, που δέν βρίσκουν ούτε θέση ούτε δυνατότητα άπασχόλησης,
 αυτή τη στρατιά των 40.000 νέων που συνειδητά ή άσυνειδητα,
 δηλαδή απ' την ίδια τους τη θέση, ανήκουν στην επανάσταση, για
 τους όποιους μέχρι τώρα ακόμη δε μπορείς να μου συχωρήσεις
 τη συμπάθεια. Σ' αυτόν τον *μ α υ ρ ο* κόσμο, το μόνο πεδίο πά-
 νω στο όποιο θα χτιστεί το μέλλον, εγώ, άγαπητέ μου Χέρτζεν,
 αναγνωρίζω την άναγκαιότητα μιας πολιτικής και μιας τακτικής,
 μελετώ προσεκτικά όλες τις γωνίες του, δυνατές και αδύνατες,
 την *έ ξ υ π ν ά δ α* και τη βλακεία του επίσης, και προσπα-
 θώ να προσαρμοστώ μ' αυτό ώστε ο σκοπός του λαού να προωθη-

θει, αλλά και για ενισχύσω την ίδια μου τή θέση επίσης. Ή στάση μου απέναντι στον Μάρξ, ο οποίος δε μπορεί να με στενοχωρήσει, αλλά νομίζω ότι δεν αγαπάει κανένα έξω από τον έαυτό του και ίσως τους συγγενείς του, ή πολιτική και ή τακτική μου μαζί του, θα σου χρησιμεύσουν σαν απόδειξη.

Ο Μάρξ είναι όπωσδήποτε ένας άνθρωπος χρήσιμος για τη Διεθνή. Είναι ακόμη μέχρι σήμερα ένα από τα πιο σταθερά τα πιο έξυπνα και πιο επιδραστικά στηρίγματα του σοσιαλισμού, ένα από τα πιο δυνατά φράγματα ενάντια στην είσοδο κάθε αστικής τάσης και ιδεολογίας. Και δεν θα συγχωρούσα ποτέ τον έαυτό μου, αν για να ικανοποιήσω μια προσωπική εκδίκηση, είχα καταστρέψει ή ακόμη μειώσει την άσυζητητα ευεργετική επίδρασή του. Και μπορεί να συμβεί και πιθανότατα θα συμβεί να υποχρεωθώ σύντομα να ῥθῶ σε ρήξη μαζί του, όχι εξ αίτιας προσωπικής προσβολής, αλλά για ζητήματα αρχής, στο θέμα του κρατικού κομμουνισμού, του οποίου θερμοί όπαδοί είναι ο ίδιος και τα κόμματα που διευθύνει, άγγλικό και γερμανικό. Ἐλλά υπάρχει χρόνος για όλα, τώρα δεν έφθασε ακόμη ο καιρός.

Τόν σεβάστηκα και του έπλεξα τὸ έγκώμιό του άκριβῶς από τ α κ τ ι κ ή και προσωπική πολιτική. Πῶς λοιπόν δεν βλέπεις ότι όλοι αὐτοί έδῶ οί κύριοι μαζί, οί έχθροί μας, άποτελοῦν μιὰ στρατιά που πρέπει πρώτα να τήν διαχωρίσουμε, να τή διαμελίσομε, για να μπορέσομε να τήν καταστρέψομε πιο εύκολα. Είσαι πιο σοφός από μένα και γι' αυτό θα ξέρεις καλλίτερα ποιός είπε πρώτος «διαίρει και βασίλευε». Ἐν έκανα τώρα έναν άνοιχτό πόλεμο εναντίον του Μάρξ, τὰ 3) 4 τῆς Διεθνοῦς θα γύριζαν εναντίον μου, και θα είχα χάσει τὸ μόνο πεδίο πάνω στο οποίο θέλω να μείνω. Ἐλλά αρχίζοντας τὸν πόλεμο με μιὰ μάχη ενάντια στο σκυλόδοι του, θα είχα μαζί μου τήν πλειοψηφία, και ὁ ίδιος ὁ Μάρξ που όπως ξέρεις είναι γεμάτος μοχθηρή χαρά, θα είναι πολύ εύχαριστημένος που σταμάτησα και τακτοποίησα τους φίλους του. Ἐλλά αν λαθεύω στους ύπολογισμούς μου και επέμβει για χάρη τους, θα είναι αυτός που θα αρχίσει πρώτος άνοιχτό πόλεμο, και τότε θα στραφῶ εναντίον του «και θα είναι καθήκον μου...».

Φίλοι!

Παρατήστε λοιπόν πιό γρήγορα αυτόν τον κόσμο που είναι καταδικασμένος στην καταστροφή. Παρατήστε αυτά τα πανεπιστήμια, αυτές τις ακαδημίες, αυτά τα σχολεία από τα οποία τώρα σας κυνηγάνε και τα οποία πάντοτε επεδίωκαν να σας χωρίσουν από τον λαό. Εκεί πρέπει να είναι η καριέρα σας, η ζωή σας, η γνώση σας. Μάθετε ανάμεσα σ' αυτές τις μάζες με τα σκληρυμένα απ' την δουλειά χέρια πώς πρέπει να υπηρετείτε τον λαϊκό σκοπό, και να θυμάστε καλά, αδέλφια, ότι η μορφωμένη νεολαία δεν πρέπει να είναι ούτε το αφεντικό, ούτε ο προστάτης, ούτε ο ευεργέτης, ούτε ο δικτάτορας του λαού, αλλά ο μαιευτήρας της αυθόρμητης χειραφέτησής του, αυτός που θα ενώνει και θα οργανώνει όλες τις προσπάθειες των λαϊκών δυνάμεων.

(Απόσπασμα από την επιστολή του Μπακούνιν «Δυό λόγια στους νεαρούς Ρώσους αδελφούς μου».)